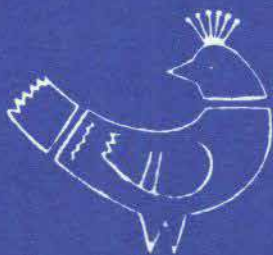

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK ČESKOSLOVENSKÝ

VIII – IX

BRNO 1974

NÁRODOPISNÁ SPOLEČNOST ČESKOSLOVENSKÁ PŘI ČSAV V PRAZE
ÚSTAV LIDOVÉHO UMĚNÍ VE STRÁŽNICI

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK ČESKOSLOVENSKÝ

BULLETIN D'ETHNOGRAPHIE
TCHÉCOSLOVAQUE

VIII — IX

BRNO 1974

Hlavní redaktor:

Jaroslav Kramařík, Karel Fojtík

Redakční rada:

Božena Filová, Václav Frolec, Helena Johnová,
Štefan Mruškovič, Adam Pranda, Antonín Robek,
Josef Tomeš, Josef Vařeka, Vítězslav Volavý

Adresa redakce:

603 00 BRNO, Mendlovo nám. 1

Adresa administrace:

110 00 PRAHA 1, Všešrdova 2

O B S A H

K ŽIVOTNÍMU JUBILEU AKAD. JIŘÍHO HORÁKA	5
V. Frolec, Der Grundriss des Bauernhauses in Mähren und Schlesien im europäischen Kontext	9
I. Heroldová, K otázce charakteru duchovní kultury banátských Čechů	29
J. Vařeka, Kulturní společenství a diferenciacie v lidovém staviteľství českého jazykového ostrova na území jižního Banátu	53
K. Fojtík, Řemeslnictvo a jeho podíl na utváření volného času obyvatel měst v 16. a 17. století v Čechách a na Moravě	81

Recenze

Origine et débuts des Slaves VII (<i>Lia Ryšavá</i>)	110
J. Kramářík, Kozina a Lomikar v chodské lidové tradici (<i>V. Frolec</i>)	112
J. Tomeš, Masopustní, jarní a letní obyčeje na moravském Valašsku (<i>A. Sulitka</i>)	115
Ludová kultura v Karpatoch (<i>H. Bočková</i>)	118
Zborník Slovenského národného múzea /Etnografia 12/ (<i>J. Štika</i>)	123
Vlastivedný zborník Fovažia XI (<i>A. Plesingerová</i>)	126
R. Bednárík, Cintoríny na Slovensku (<i>J. Langer</i>)	131
S. I. Minc (red.), Russkaja fol'kloristika (<i>B. Beneš</i>)	132
V. K. Banderčyk, Gistoryja belaruskaj saveckaj etnografii (<i>A. Pranda</i>)	134
B. A. Kolčín, Novgorodskije drevnosti (<i>M. Moravcová</i>)	137
Roczniki socjologii wsi, XI (<i>I. Farkačová</i>)	140
M. Boškovič-Stulli (red.), Usmena književnost (<i>B. Beneš</i>)	145
Z. Kumer, M. Matičetov, B. Merhar, V. Vodušek (red.), Slovenske ljudske pesmi, I (<i>M. Toncrová</i>)	147

Zprávy

Konference Národopisné společnosti československé „Dokumentace národopisného materiálu ve vědeckých ústavech (J. Vařeka)	150
---	-----

K ŽIVOTNÍMU JUBILEU AKAD. JIŘÍHO HORÁKA

Není v naší vědě mnoho badatelů, jejichž tvůrčí osobnost a vědecké dílo výrazným způsobem zasahovaly do vývoje dvou vědních oborů, jakoliv navzájem blízkých, a po desetiletí je spolu utvářely, a jejichž životních jubileí se stejnou hrdoostí a úctou vzpomínají mladší pracovníci obou vědních disciplin. Patří k nim vším právem akad. Jiří Horák, po desetiletí profesor srovnávacích dějin slovanských literatur nejprve v Brně, potom na Karlově univerzitě v Praze, který v nevelikém odstupu slaví hned dvě významná jubilea — vedle svých devadesátin (nar. 4. prosince 1889) také sedmdesáté výročí svého vstupu do samostatné vědecké práce (v roce 1906 v oboru národopisu v nově založeném Národopisném věstníku československém otiskl svou první práci).

Žák a později i spolupracovník velkých postav moderní české vědy působil téměř po sedm desetiletí velmi intenzívně v bádání o rozličných speciálních otázkách srovnávacích dějin slovanských literatur i v badatelské a organizátorské práci v oboru folkloristiky a etnografie, které právě v tomto období vytvářely novou základnu svých výzkumů. Nezůstával přitom v oblasti úzce odbornické. Za neoddělitelnou součást svého působení v oboru srovnávacích dějin slovanských literatur považoval také soustavnou kulturně propagační činnost, jejímž cílem bylo seznámit českou veřejnost s novými vynikajícími zjevy slovanských literatur, zejména literatury ruské, a osvětlit procesy, kterými byl literární i obecně kulturní vývoj v slovanských zemích v té době charakterizován. Pro zaměření tohoto jeho působení je příznačné, že jeho důležitou součástí bylo uvádění literárního díla jednoho z představitelů ruské společenskokritické literatury M. J. Saltykova-Ščedrina do povědomí českého čtenáře. Na tuto stránku jeho činnosti nepochybně působila i jeho cesta do Sovětského Svazu v roce 1921, konaná v souvislosti s předáním darů české inteligence obyvatelům Leningradu, i jeho osobní známost s Maximem Gorkým.

Nebylo tomu jinak ani v oblasti studií národopisných, které Jiří Horák vždy považoval a považuje za neoddělitelnou jednotu uplatňování metod, cílů a hledisek etnografie a folkloristiky. Také zde se jeho zájem od samého začátku prací rozrůstal do veliké šíře. Rozsáhlé dílo, které za sedm desetiletí své badatelské činnosti vytvořil a které dodnes není ještě uzavřeno pro neutuchající jubilentovu aktivitu, ukazuje nejen zájem o zkoumání rozličných otázek folklórní tradice a o osvětlení otázek zvykoslovných, ale prozrazuje také úsilí o hledání nového smyslu a nových

cílů národopisných bádání, o uplatnění nových hledisek při shromažďování a interpretaci zjištěných národopisných jevů, lépe odpovídajících novým poměrům. Pochopení, s kterým v posledních dvou desetiletích sledoval etnografické i folkloristické výzkumy konané jak u hornického obyvatelstva starých důlních revírů, jmenovitě na Kladensku a na Rosicko-Oslavansku, tak také u dělnického obyvatelstva žijícího ve velkých městech, mělo svůj základ v Horákově již dříve vyjádřeném přesvědčení, že se národopisec v 20. století nemůže omezovat na shromažďování a klasifikaci tradiční kultury zemědělského lidu na vesnici a vyhledávat především její staré formy, ale že se nezbytně musí obrátit i k studiu života dělnictva. Tímto přesvědčením Horák navázal na jedné straně na pokrokové stránky programu Národopisné výstavy československé, uspořádané v Praze v roce 1895, na druhé straně na zkušenosti z moderních etnografických výzkumů, s nimiž se seznámil v jiných slovanských zemích.

Teoretická východiska, na kterých by podle Horákových představ mělo národopisné bádání budovat, byla i jinak namířena především k překonání romantických představ o charakteru historického vývoje kulturních tradic venkovského obyvatelstva, o jejich současném stavu, o jejich významu pro výklady nejrůznějšího zaměření. Zamítal nekritické přesvědčení o „prvobytné poesii národní“ a o jejím významu spolehlivého vodítka k objasnění charakteristických rysů „národního ducha“, uchovávaných v svědectví ustrnulých forem a představ lidového podání z dávnověku bez podstatné změny. Jakkoliv bylo toto nadmíru přeceňující hodnocení houževnatosti lidové tradice a její schopnosti uchovávat rozhodující kulturní jevy v plné jejich celistvosti a nesporné starobylosti u předních představitelů našeho národopisu již dávno překonáno a odmítnuto, působilo v širších okruzích nadšených zájemců zvláště o některé vybrané okruhy vesnické lidové tradice stále ještě velmi intenzívně a ovlivňovalo v nemalé míře i jejich nejednou usilovnou sběratelskou a popularizátorskou činnost. Tato okolnost byla zvláště důležitá v době, kdy jmenovitě učitelstvo připravovalo v pilné a soustředěné práci početné vlastivědné sborníky, do nichž začleňovalo i namnoze rozsáhlé partie o lidové kultuře kraje, o jejich zvláštnostech, a tím zároveň ovlivňovalo i vztah obyvatelstva celých míst k jejich vlastní kulturní tradici. Rozhodné objasnění stanoviska moderního národopisu, opírajícího se ovšem o výsledky analýzy především slovesné folklórní tradice, byť v některém stupni i přehánějícího význam působení určitých jiných faktorů na dějinný vývoj lidové kultury, bylo v tomto směru jistě důležité a přínosné. Ostatně i otázka, nakolik právě tito nadšení obdivovatelé a sběratelé, působící namnoze i v rozličných společenských institucích, přispěli k rozvinutí

různých forem folklorismu, zajisté zaslouží zvláštní pozornost i při současných etnografických a folkloristických bádáních o lidové kulturní tradici a o její společenské úloze.

Zároveň však Horák vystoupil i proti druhé krajnosti, která nacházela v našem národopisu v 20. a 30. letech svoje zastánce především u umělecko-historicky orientovaných vykladačů historického vývoje odpovídajících okruhů lidové tradice, hluboce podceňujících tvůrčí schopnosti a přínos lidových mas, nechápajících specifické postavení lidového tvůrce, přeceňujících význam podnětů, které tu po staletí působily. Horák tu ukazoval, že „svěrázný projev ‚národnosti‘ netkví v tom, že se vytvářejí látky nové, nýbrž v tom, jak se v daném prostředí mění látky staré, vzaté odjinud. Síla národnosti tkví ve schopnosti přizpůsobovati si látky zděděné, přejaté.“ Jak je patrné, probleskuje v tomto jeho názoru i přesvědčení o neoddelitelné spojitosti lidové tradice s obecným charakterem celku lidové kulturní tradice i s rozličnými stránkami lidového bytu.

Velikou důležitost přikládal Horák v sculadu s představami velkých zakladatelských postav zvláště — avšak nikoliv výlučně — folkloristických bádání u nás, jmenovitě Jiřího Polívky, důslednému uplatnění srovnávací metody, a svým důrazem na osvětlení historických kontextů vyšel v nejednom směru za ně, např. požadavkem podrobného využití „neklasických“ pramenů etnografických bádání, v první řadě archívních a jiných podobných svědectví, osvětlujících rozličné stránky dějinného vývoje lidové kultury v souvislostech s dobovou ekonomikou, se soudobým stavem komunikací, s administrativním členěním území po stránce státní i církevní správy, atd. Také toto poznání důležitosti takových pramenů pro potřeby národopisných studií se projevilo v živém Horákově pochopení pro etnografická studia o formách a obsahu různých stránek lidové kulturní tradice, založená na interpretaci především archívních záznamů.

Ve světle těchto východisek bádání o povaze a starším vývoji lidové kulturní tradice a o poslání národopisných výzkumů nabývá zvláštního významu Horákova rozsáhlá činnost organizátorská, zahájená neformální spoluprací sotva dvacetiletého vysokoškolského studenta s Českým pracovním výborem, pracujícím v rámci celorakouského zařízení Lidová píseň v Rakousku, a trvajícím po největší část sedmi desetiletí. Jako čelný funkcionář četných národopisných institucí a jako člen redakčních rad i jako redaktor národopisných časopisů i jiných publikací usiloval neúnavně o prosazení komplexních badatelských cílů monografickými výzkumy, o spojení národopisných bádání s potřebami společnosti, o osvětlení historického vývoje lidové kultury a jejího významu v rámci kultury národní. O uskutečnění těchto představ a cílů usiloval i jako ředitel Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV podporou všech záměrů, které

směřovaly k uplatnění kolektivních forem bádání nejen v rámci ústavu nebo v rámci etnografie a folkloristiky, ale které směřovaly i k výzkumům interdisciplinárním.

Při příležitosti jeho 90. narozenin přejeme jubilantovi, aby se mohly uskutečnit všechny badatelské plány, o kterých hovořívá pln zápalu, a děkujeme mu za všechnu práci, kterou na prospěch československé vědy vykonal.

Der Grundriss des Bauernhauses in Mähren und Schlesien im europäischen Kontext

VÁCLAV FROLEC

*Kathedr für Geschichte und Ethnographie Mittel-, Ost- und Südosteuropas
der J. E. Purkyně-Universität, Brno*

„Die ärmsten Hütten — die jener Leute, die weder einen Acker noch ein Stück Vieh besaßen — bestehen aus einem von den vier Wänden gebildeten Raum; eine einzige Tür führt von aussen unmittelbar in die Stube. Sonst aber teilt jeder, wer wenigstens eine Kuh besitzt, seine Hütte in zwei Räume, von denen die eine, durch die man eintritt, also der Flur („pitvor“) zugleich der Stall ist, aus dem die Tür in die Stube führt.“

(F. Dobiáš, 1892)¹

Die primitive einräumige Behausung, die František Dobiáš in Kopanice in Mähren noch am Ende des vorigen Jahrhunderts antraf, war damals nirgendwo in Mähren oder Schlesien eine typische und allgemeiner verbreitete Form. In rezenten Belegen aus den letzten Jahrhunderten haben wir als grundlegende Grundrissdispositionen zwei- und dreiteilige Häuser festgestellt, die auch zum Ausgangspunkt für die mehrräumige Gliederung mit verschiedenen lokalen Abweichungen und Besonderheiten wurden.

Die einfachste Form des zweiteiligen Hauses besteht aus dem Eingangsflur und der Stube. Zu Beginn unseres Jahrhunderts beschränkte sich das Vorkommen solcher Behausungen auf den südlichen Teil Schlesiens um Těšín und Ostmähren (Kopanice in Mähren in der Umgebung von Starý Hrozenkov sowie Walachei). Die Grundform des dreiteiligen

Grundrisses hat symmetrischen Charakter: der Eingangsflur nimmt den mittleren Teil des Hauses ein zu beiden Seiten liegt einerseits die Stube, andererseits ein Raum mit Wirtschaftscharakter (Kammer oder Stall). Man kann mit Fug und Recht voraussetzen, dass der dreiteilige Hausgrundriss in dieser Gestalt auf dem ganzen mährischen und schlesischen Territorium bekannt war. In der zweiten Hälfte des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts war dieser Grundriss besonders für die Mährische Slowakei (Slovácko), das Waldgebiet um Luhačovice und die Haná-Ebene bezeichnend, wo er eine fast exklusive Stellung einnahm oder mit abgeleiteten Formen vermengt war. In Kopanice in Mähren, in der Walachei und in Schlesien um Těšín traf der dreiteilige Grundriss mit zweiteiligen Häusern zusammen, in der Umgebung von Nový Jičín, Šumperk, Zábřeh in Nordmähren und im Gebiet um Mikulov im südmährischen Grenzland überlagerte er sich mit komplizierteren Grundrisslösungen. In der angeführten Grundform kam das dreiteilige Haus in diesem Zeitraum auch in der Umgebung von Svitavy und Moravská Třebová, im nördlichen Teil der Umgebung von Žďár und Nové Město, in der Gegend von Boskovice und Brno vor.

Die Weiterentwicklung der Grundrisskomposition des Hauses beruht, mag sie nun vom zweiteiligen prinzipiellen Grundriss ausgehen, in Mähren und Schlesien auf dem horizontalen Prinzip; die vertikale Lösung hat nur periphere, lokale Bedeutung und ist verhältnismässig jungen Ursprungs. Bei den zweiteiligen Häusern kommt es zu ihrer weiteren Gliederung durch Innenteilung der ursprünglichen Räume, der dreiteilige Grundriss entwickelt sich dann einerseits durch Gliederung der bisherigen Räume, andererseits durch Anfügung weiterer Räume an die dreiteilige Ausgangskomposition, bzw. durch deren Kombination. Üblichste Form der Innenteilung des zwei- und dreiteiligen Grundrisses war die Teilung des hinteren Teils des Flurs durch eine Wand, wodurch ein weiterer Raum entstand, der vorwiegend als Küche, in Ostmähren auch als Speicher verwendet wurde. In den Niederungsgebieten Mährens und Schlesiens kam es zu dieser Änderung in der Zusammensetzung des Hauses vom 18. Jahrhundert an, im Karpatengebiet Mährens und Schlesiens war diese Entwicklung stellenweise noch zu Beginn unseres Jahrhunderts nicht abgeschlossen. In diesem Zeitraum haben wir das Vorkommen zweiteiliger Häuser mit abgeteilter Küche im Flur im Waldgebiet (Zálesí) um Luhačovice, in der mährischen Walachei und vereinzelt auch im Bergland (Horňácko) festgestellt (Nová Lhota). Bei den dreiteiligen Häusern begegnen wir dieser Lösung des Küchenraums in der Mährischen Slowakei, im Waldgebiet um Luhačovice, in der mähri-

schen Walachei, in der Haná-Ebene, im südlichen Teil des Gebietes um Šumperk, in der Gegend von Svitavy und Měravská Třebová, in ganz West- und Südmähren.

Weitere kompliziertere Grundrisslösungen, die in Mähren und Schlesien vorkommen, ändern im wesentlichen nicht das zwei- oder dreiteilige Prinzip. Haupträume bleiben Stube, Flur und der Wirtschaftsraum (Speicher oder Stall). Die Änderungen beruhen vor allem in ihrer Vermehrung. Während das zweiteilige Haus — wenn wir nur die allgemeiner verbreiteten Grundrisse in Betracht ziehen — seine innere Gliederung durch Abteilung eines weiteren kleineren Raumes im hinteren Teil der Stube abschliesst, wodurch ein vierräumiges Haus mit Flur, Speicher und zwei Stuben entsteht (Schlesien um Těšín), entwickelt sich die dreiteilige Ausgangsdisposition durch innere Teilung und Anfügung weiterer Räume oft zu vielräumigen Grundrisskompositionen. Üblichste Art der inneren Teilung des ursprünglichen dreiteiligen Grundrisses ist, abgesehen von der bereits angeführten Abtrennung der schwarzen Küche im hinteren Teil des Flurs, die Teilung des dritten Raumes, des Wirtschaftsraumes, in zwei Hälften, von denen die aus dem Flur durch eine Tür zugängliche hintere Hälfte als Speicher dient und die mit einem Eingang aus dem Flur und von aussen her versehene vordere Hälfte als Stall benützt wird. Dieser Grundriss war zu Beginn unseres Jahrhunderts in der Gegend von Telč, Dačice, Slavonice, in der Umgebung von Moravské Budějovice, Brno, im Gebiet von Třebíč, Velké Meziříčí, Žďár und Nové Město, östlich von Blansko, in Nordmähren in den Gemeinden des Gebietes um Zábřeh und Šumperk, im südlichen Teil der Walachei (Umgebung von Valašské Klobouky), im Bergland um den Hostýn, östlich von Nový Jičín und in ganz Schlesien um Těšín und Opava verbreitet; isoliert war sein Vorkommen im nordwestlichen Zipfel des Gebietes von Prostějov (Runářov) und im Gebiet um Uherský Brod (Dolní Němčí, Boršice u Blatnice). Mit der Abteilung des Stubenteils findet im wesentlichen die innere Entwicklung der dreiteiligen Behausung ihren Höhepunkt: aus dem ursprünglichen Stubenraum entstehen Wohnstube und Speicher, im Flur wird die schwarze Küche abgeteilt (wir begegnen allerdings auch Fällen, wo der Flur nicht verschalt wird), Kammer und Stall bilden den Wirtschaftsteil. Durch Terrainforschungen haben wir aus dem nördlichen Teil des Gebietes um Žďár und Nové Město in Mähren diese Gliederung belegt, desgleichen aus dem Grenzgebiet des südmährischen Streifens um Mikulov (vereinzelt auch im nördlichen Teil des Gebietes um Znojmo und östlich von Brno), zahlreicher sind diese Fälle in den Gemeinden östlich von Nový Jičín und insbesondere dann in Schlesien um Těšín und

Gebiet von Jeseníky vertreten (im heutigen Bezirk Bruntál und im nördlichen Ausläufer des Bezirkes Šumperk). Durch den Anbau weiterer, kommunikationstechnisch miteinander verbundener Wohn- oder Wirtschaftsräume entstehen vierteilige Häuser; mehr als vierteilige Behausungen bildeten in den mährischen und schlesischen Dörfern Ausnahmen und waren atypische Bauten. Bei den vierteiligen Häusern können einige Varianten verzeichnet werden, die wegen ihres häufigeren Vorkommens vom typologischen Standpunkt aus bedeutsam sind. Die elementare Form des vierteiligen Grundrisses besteht aus dem Eingangsflur, aus dem man auf der einen Seite in den Speicher, auf der anderen Seite in die Küche gelangt, aus der dann eine Tür in die Stube führt. Diesen Grundriss haben wir bei grösseren Bauerngehöften im südlichen und nordöstlichen Teil des Gebietes von Brno, im nördlichen Teil der Umgebung von Nové Město und in den südlich von Zábřeh liegenden Gemeinden belegt. Der Vorgang bei der Innenteilung der Räume verlief im Einklang mit Umwandlung des dreiteiligen Grundrisses. Die Varianten, die so entstanden, lassen sich schlagwortartig wie folgt ausdrücken: 1. Im hinteren Teil des Flurs wird die schwarze Küche abgetrennt, die übrigen Räume bleiben unverändert (sporadisch wurde dieser Grundriss in der Gegend von Slavonice, im südlichen Teil der Umgebung von Brno, im nördlichen Teil der Umgebung von Šumperk sowie in der Umgebung von Frýdek-Místek verzeichnet). 2. Eingangsflur ohne abgetrennte Küche, an ihrer linken Seite liegen zwei Zimmer; der ursprüngliche Speicherraum (rechts vom Flur) wird geteilt und seine Fläche nehmen Küche und Speicher ein, die beide durch eine Tür vom Flur aus betreten werden können (Bergland um den Hostýn, in geringerer Masse östliche Umgebung von Frýdek-Místek, Zábřeh, Brno und Velké Meziříčí). 3. Der Eingangsflur hat im hinteren Teil die Küche abgeschieden, der Raum des ursprünglichen Zimmers links vom Flur ist in zwei oder drei kleinere Zimmer geteilt, den Wirtschaftsteil rechts nimmt der vom Flur (von vorn) zu betretende Stall und der Speicher mit dem Eingang von der Küche (hinten) ein; den vierten Teil nimmt der Stall ein, der durch einen Eingang neben dem Flur betreten werden kann (Umgebung von Slavonice, Jihlava, Třebíč, Šumperk, Bruntál). 4. Die Angeführte Entwicklungsreihe wird durch das Haus mit zwei Trakten abgeschlossen; den ersten Teil nehmen zwei (von aussen und von innen) zugängliche Ställe ein, im zweiten Teil liegen Stall und Speicher (die kommunikationstechnisch von innen her gelöst sind). Den dritten Raum bildet der Eingangsflur und die (im hinteren Teil des Flurs situierte) Küche, während im vierten Teil zwei Stuben liegen, die durch eine Tür miteinander verbunden sind; in die hintere

Stube führt eine Tür aus der Küche, in die vordere eine solche aus dem Flur (am meisten kommt dieser Grundriss in Schlesien um Opava, weniger häufig in der Umgebung von Moravská Třebová, Blansko und Brno vor). Eine Sonderform des Grundrisses, die noch besonders behandelt werden soll, haben jene Behausungen, deren Grundrisskomposition auf der inneren Abtrennung mehrerer Wohn- und Wirtschaftsräume beruht, die unter einem Dach liegen und dann als Zimmer, Küche, Speicher und Stall dienen und vom Flur aus betreten werden können. Ihr Vorkommen beschränkt sich auf Schlesien um Opava und auf Nordmähren (ein einzeltes Vorkommen wurde auch im nördlichen Teil des Berglandes Dražanská vrchovina verzeichnet).

Der geographischen Verteilung der Grundrisstypen und ihrer Varianten kann entnommen werden, dass sich diesbezüglich Kopanice in Mähren, die Walachei und Schlesien um Těšín mit dem Vorkommen zwei- und dreiteiliger Häuser und das Gebiet Südost- und Mittelmährens (Mährische Slowakei, Waldgebiet um Luhačovice, Haná-Ebene) als am meisten konservativ erweisen, wo bis zum Beginn unseres Jahrhunderts im traditionellen Bauwesen das dreiteilige Haus in der Elementarform oder mit abgeteilter Küche im hinteren Teil des Flurs dominierte. Fortschrittliche mehrräumige Varianten des dreiteiligen Typs und vierteilige Häuser mit verschiedenen Varianten gelangten vor allem in Schlesien um Opava, in Nord- und Westmähren, im Gebiet um Brno und Mikulov und im Waldgebiet um Hostýn zur Geltung. Von den komplizierten Grundrissen der in Niederungen gelegenen gemauerten Gehöften auf abgegrenzten Territorien müssen die mehrräumigen Lösungen der Blockhäuser in den Gebirgsgebieten Ostmährens und Schlesiens um Těšín unterschieden werden, die in unmittelbarer Nachbarschaft des westslowakischen Territorium liegen, wo Behausungen mit ähnlichen Grundrissen gleichfalls sehr häufig sind.

Wenn wir die Entwicklung der grundlegenden Grundrisstypen der zwei- und dreiteiligen Häuser mit ihren Varianten in Mähren und Schlesien im weitergefassten europäischen Kontext verfolgen, können wir feststellen, dass wir für sie ethnographische Parallelen nicht nur im überwiegenden Teil der mitteleuropäischen ethnischen Territorien, sondern auch anderswo in Europa finden. Die Unterschiede, die wir bei den zwei- und dreiteiligen Häusern in diesem ganzen umfassenden Raum beobachten, beruhen in einigen grundlegenden Aspekten, die wir allerdings an dieser Stelle nur in eingegengtem Zusammenhang mit dem mährischen und schlesischen Material erörtern können.

Die Grundrisskomposition des Bauernhauses in Mähren und Schlesien

beruht auf der Querteilung, wobei der Eingang in der (längeren) Traufenwand der Behausung liegt; dies ist der Fall bei Behausungen mit Traufen- und Giebelbau. Diese Lösung ist auch in anderen mitteleuropäischen Ländern üblich und kommt auch anderswo in Europa vor. Davon verschieden ist die Teilung des Hauses in der Längsachse mit dem Eingang in der Giebelwand; markanter Vertreter dieses Typs war bereits das griechische Megaron; wir begegnen diesem Typ in rezenten Belegen bei den Erdhütten im bulgarischen Donaugebiet, bei den oberirdischen Häusern in Strandscha, in Griechenland u. a. An dieses Prinzip erinnern teilweise einige Häuser mit kompliziertem Grundriss in der Umgebung von Mikulov in Südmähren; sie haben zwar den Eingang in der Giebelwand, die Innenräume sind aber nach dem Prinzip der Quertliederung angeordnet. Die angeführte Lösung aus dem südmährischen Grenzgebiet hat demnach anderen Charakter als im Gebiet Südosteuropas und hängt zweifelsohne mit dem Einfluss des Bürgerhauses auf die bäuerlichen Bauten zusammen. Die dreiteiligen Häuser mit Quertliederung haben auf dem Territorium Mährens und Schlesiens symmetrischen Charakter: der Eingangsflur liegt inmitten der Grundrisskomposition; von dort aus führt eine Tür auf der einen Seite in die Stube und auf der anderen in den Wirtschaftsraum (Speicher oder Stall). Es handelt sich demnach um dasselbe Prinzip, das auch in Böhmen, in einem Grossteil der Slowakei, Polens, Ungarns, Österreichs, Bayerns, Mitteldeutschlands, der Schweiz üblich ist und das auch in Nord-, Südost-, Südwest- und Osteuropa vorkommt. Der asymmetrische Grundriss, bei dem der Eingangsflur gegen den Rand des Hauses zu situiert ist, worauf dann (in der Quer- oder Längsachse) Stube und Speicher folgen, ist auf dem Territorium Mährens und Schlesiens als allgemeinere und typische Form nicht anzutreffen. In nächster Nachbarschaft begegnen wir diesen in der Gegend jenseits der Magura in der Slowakei, wohin sie offensichtlich vom polnischen Territorium aus vorgedrungen waren. Wichtiges Merkmal der mährischen und schlesischen Häuser, das diese im allgemeineren Massstab mit dem weitergefassten Territorium Mitteleuropas verbindet, ist also die Anordnung der Räumlichkeiten an der Stirnseite, der symmetrische Charakter des dreiteiligen Hauses und die Situierung des Haupteingangs in den Flur, von dem dann die übrigen Räume des Hauses durch Innentüren betreten werden können. Wiederum ein Prinzip, das auch in zahlreichen weiteren europäischen Ländern vorherrschend war. Davon unterschieden sich die Grundrisslösungen, die wir z. B. aus der Umgebung des Plattensees und aus Südbaranya in Ungarn, aus der Wojwodina, Slawonien und Kosovo in Jugoslawien, aus Rumänien, Albanien

und Griechenland kennen; diese Konzeptionen sind dadurch gekennzeichnet, dass die einzelnen Hausräume selbständige Eingänge vom Hof aus hatten und vor den Unbilden der Witterung und der Sonne durch eine längs der Traufenwand des Hauses situierten Vorhalle geschützt waren. Einen ganz anderen Charakter hatten dann die sog. Hallenhäuser im Gebiet Niederdeutschlands und einigen westeuropäischer Länder, bei denen sich die Wohn- und Wirtschaftsräume unter einem gemeinsamen Dach rund um einen ausgedehnten Hallenraum ausbreiteten, der in der Hauskomposition eine zentrale Stellung einnahm und auch jener Ort war, von dem aus die übrigen Wohn- und Wirtschaftsteile des Hauses zugänglich waren.

Die Feststellung des Vorkommens elementarer Grundrissformen des Hauses in rezenten Belegen bewog die Forscher zu ihrem Vergleich mit archäologischen Parallelen und zu Versuchen einer Rekonstruktion der Entwicklung des Hausgrundrisses unter besonderer Berücksichtigung der Bestimmung der ethnischen Herkunft der einzelnen Grundrisstypen. Dies war der Fall insbesondere in der deutschen Hausforschung; auf diese Fragen kommt wiederum — mehr oder weniger kritisch auch das moderne europäische ethnographische Studium zurück. Von den Belegen aus Südostmähren ging *Lubor Niederle* bei seiner Theorie von der Entstehung des dreiteiligen Hauses bei den Slawen aus und inspirierte sich an ihnen, *Bruno Schier*, *Vilém Pražák* und weitere Forscher verwerteten mährische und schlesische Materialien bei ihren theoretischen Erwägungen über die Grundrissentwicklung des Hauses im Zusammenhang mit seiner ethnischen Zugehörigkeit.

Das Kardinalproblem, das im Zusammenhang damit entsteht, ist die Frage, ob man die rezenten Belege von Grundrissen der Bauernhäuser in direkten Zusammenhang mit den archäologischen Funden aus der Urzeit und der Periode des Frühmittelalters bringen kann. Die bisherigen Erfahrungen zeigen, dass dies nicht möglich ist und dass ein solches Vorgehen einen „Kopfsprung“ aus der Gegenwart oder jüngsten Vergangenheit in eine andere geographische, historische, ökonomische und gesellschaftliche Situation bedeuten würde, die ja damals in der Urzeit und im Frühmittelalter auf unserem Territorium bestand. Die historischen Geschehnisse unseres Territoriums waren dermassen mannigfaltig und kompliziert, dass man eine zusammenhängende, ununterbrochene Kontinuität in der Entwicklung der Kulturphänomene nicht in Erwägung ziehen kann, besonders nicht im Bereich der materiellen Kultur, zu der gerade die Volksarchitektur untrennbar gehört. Die bedeutet allerdings bei weitem nicht, dass ein Vergleich der ethnographischen und archäo-

logischen Belege bedeutungslos wäre. Diese Konfrontation ist für die Beobachtung der Genesis und der historischen Entwicklung sogar notwendig und unerlässlich, da sie es ermöglicht, die grundlegenden Prinzipien und Tendenzen kennenzulernen, nach denen sich die Grundrissentwicklung des Hauses auf unserem Territorium in den ältesten Zeiten nach seiner Besiedlung abspielte; sie lässt auch die Wandlungen erkennen, die dieses Kulturphänomen seit der Urzeit über das Mittelalter bis in die Gegenwart oder die jüngste Vergangenheit durchmachte. Sie ermöglicht es auch, die Macht der Tradition aufzudecken, die jahrhundertlang im volkstümlichen Milieu bei der Aufrechterhaltung einiger Grundrisslösungen wirksam war, die sich heute für grössere oder kleinere regionale Komplexe als typisch erweisen.

Anna Pitterová versuchte ein Entwicklungsschema des traditionellen Hauses auf der Territorium der Tschechoslowakei zu erarbeiten, wie es sich im Lichte der archäologischen Quellen zeigt; sie verabsäumte es auch nicht, die ihr bekannten ethnographischen Parallelen anzuführen. Wenn wir analog wie die zitierte Autorin vorgehen, müssen wir feststellen, dass von den bei den Bauernhäusern in Mähren und Schlesien ethnographisch nachgewiesenen wichtigsten Grundrissen im archäologischen Material vor allem das zweiteilige Haus mit dem Eintrittsflur und der Stube und das dreiteilige Haus mit dem Eintrittsflur in der Mitte vertreten sind.⁵ Mehrzügige, von der grundlegenden dreiteiligen Gliederung ausgehende Grundrisse wurden in der ausgegrabenen untergegangenen Siedlung Pfaffenschlag bei Slavonice in Südwestmähren festgestellt.⁶

Wenn wir die bisherigen Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen slawischer Siedlungen auf dem Territorium Mährens einer Würdigung unterziehen, gelangen wir zu der Feststellung, dass die älteste Form durch einzügige Erdgruben von fast quadratischem Charakter repräsentiert wird,⁷ die sich im bäuerlichen Milieu bis ins 15. Jahrhundert erhielten.⁸ Ein ähnliches Bild von einzügigen erdgrubenartigen Behausungen vermitteln auch die Funde aus Böhmen, der Slowakei und anderen mittel-, ost- und südosteuropäischen Gebieten.⁹ Zwei- und dreiteilige Häuser tauchten zwar von der mittleren Burgwallperiode auf, aber nur als Behausungen höherer Gesellschaftsschichten. Im bäuerlichen Milieu erscheinen sie auf dem Territorium Mährens als vorübergehender Zeitabschnitt, in dem es zum allmählichen Erlöschen der einzügigen Erdgruben und ihrer Ablösung durch zwei- und dreiteilige Häuser und deren mehrzügige Varianten im Zeitraum des 13. bis 15. Jahrhunderts kam.¹⁰ Dies bezeugen insbesondere die bisherigen archäo-

logischen Ausgrabungsergebnisse der untergegangenen Siedlungen Mstěnice und Pfaffenschlag in Südwestmähren.¹¹ Zu ähnlichen Feststellungen gelangen auch die archäologischen Forschungen in den Nachbarländern.¹²

Es erhebt sich die Frage, ob der zwei- und der dreiteilige Grundriss mit quer angeordneten Räumen im ländlichen Milieu in Mähren selbständig entstand oder ob er hierher aus einem anderen, gesellschaftlich höherstehenden Milieu gelangte. *Anna Pitterová* äusserte die Hypothese, dass sich „das dreiräumige Haus nicht als Bauernhaus entwickelte, sondern als Behausung der höchstgestellten Personen der damaligen Gesellschaft, und dass es erst viel später ins bäuerliche Milieu überging“.¹³ Gegen diese These lässt sich die Antithese formulieren, dass sich die elementaren Hausgrundrisse, zu denen auch die Grundformen der zwei- und dreiteiligen Häuser gehören, in verschiedenen gesellschaftlichen und ethnischen Milieus und in verschiedenen Zeiträumen selbständig in Abhängigkeit von den Erfordernissen der betreffenden gesellschaftlichen, bzw. ethnischen Gruppe entwickelten. Wie könnten wir anders erklären, dass wir dem Typ des griechischen Megaron, dessen Wiege im Ägäischen Gebiet stand, im Westen Europas bereits in der Steinzeit begegnen,¹⁴ dass die Grundrisse der Häuser bereits zu Beginn unserer Zeitrechnung in ganz Mitteleuropa ähnliche Lösungen aufwiesen,¹⁵ dass noch im 13., 14. und 15. Jahrhundert nebeneinander einräumige wie auch mehrräumige Häuser mit Entwicklungs-Zwischenstufen als Übergangserscheinungen existierten. Das ethnographische Studium zeitigt sodann zahllose Beispiele für einen ähnlichen Vorgang bei der Formung des Grundrisses der Bauernhäuser auch in den letzten Jahrzehnten und stellenweise sogar noch in der Gegenwart. Die Frage, die wir in dieser theoretischen Erwägung eingangs stellten, können wir demnach so beantworten: Obwohl man zwischen den rezenten und den archäologischen Belegen für die Elementarformen des Hausgrundrisses keinen unmittelbaren genetischen Zusammenhang annehmen kann, ist klar, dass der Prozess ihrer Formung in den verschiedenen Zeiten, bei den verschiedenen gesellschaftlichen und ethnischen Gruppen ähnlich war und sich aus ihren verschiedenartigsten Bedürfnissen ergab, unter denen wirtschaftliche und gesellschaftliche Gründe bestimmend waren. In den einzelnen sozialen, ethnischen und geographischen Milieus, unter den verschiedenen historischen Bedingungen hatte dieser Entwicklungsprozess aber seine eigenen genetischen, baulichen, funktionellen und sonstigen Besonderheiten,¹⁶ die dann Hand in Hand mit der Entstehung der endgültigen Elementarformen des Grundrisses und der Weiterentwicklung dieser Formen verliefen.

Für die Anfangsformen des Grundrisses des slawischen Hauses auf dem Territorium des heutigen Mährens war — wie man aufgrund der bisher verhältnismässig bescheidenen archäologischen Belege beurteilen kann — bezeichnend, dass es zur zwei- und dreiteiligen Gliederung durch Addition weiterer Räume an die ursprüngliche dieser Prozess in seinen Anfängen langsam und war von der Entstehung von Übergangs-Zwischengliedern (mehr oder weniger abgeschlossenen Vorhallen) begleitet, die sich auch im gesamten baulichen Aussehen der Objekte äusseren. Bei den Behausungen der höheren Gesellschaftsschichten, bei denen das Wohnen in höherentwickelten Hausformen zum Unterschied vom ländlichen Milieu eher durch gesellschaftliche als durch wirtschaftliche Gründe ausgelöst wurde, kann man den Bau zwei- und dreiteiliger Häuser als solcher in Erwägung ziehen. Bei der Verfolgung der Genesis der zwei- und dreiteiligen Bauernhäuser und ihrer Grundrissvarianten muss man meines Erachtens die wirtschaftlichen und sozialen Bedingungen in Betracht ziehen, unter denen die betreffende Gruppe der Landbevölkerung lebte, und darf nicht die Bauprozesse unterschätzen, die die Entwicklung des Hauses begleiteten. Diese konnten im verschiedenen Milieu und in verschiedenen Zeiträumen verschieden und auch ähnlich sein, und die Endform konnte dabei gleich bleiben. Heute besteht bereits kein Zweifel darüber, dass die vor allem von ethnographischen Belegen inspirierte Theorie Niederle's von der Anfügung eines Speichers an das zweiteilige Haus nicht einmal für die Frühzeit der slawischen Geschichte allgemeine Gültigkeit hat (für diesen Zeitabschnitt haben wir vorderhand den vorausgesetzten Vorgang archäologisch überhaupt nicht nachgewiesen und zweifeln daran, ob es je einmal gelingen dürfte, das Vorkommen des unerlässlichen Verbindungsgliedes nachzuweisen, mit dem diese Theorie rechnet, nämlich der selbständigen eingeschossigen Vorhalle); um so weniger kann diese Theorie für die jüngere historische Periode Geltung haben. Dieser Bauvorgang war schliesslich und endlich auch nicht in ganz Südostmähren üblich; er beschränkte sich nur auf die Umgebung von Uherský Brod (von wo Niederle auch am meisten seine volkswissenschaftlichen Terrainkenntnisse bezog),¹⁸ und gelangte hauptsächlich in den letzten Dezennien des vorigen Jahrhunderts zur Geltung. In Mähren und Schlesien erweist er sich bei den zwei- und dreiteiligen Häusern als grundlegendes „Zusatzsystem“, das auch manchmal seinen Niederschlag im Baumaterial findet (so hatten z. B. alte Häuser in der Haná-Ebene eine gezimmerte Stube, während Flur und Speicher aus Lehm gemauert waren). Es fehlt auch nicht an Belegen dafür, dass einige Bauten nach und nach, in Etappen, erstellt wurden. Diese Praxis war offenbar beim

Bau von Kolonistensiedlungen am üblichsten.¹⁹ Die meisten Behausungen, die sich aus früheren Jahrhunderten erhalten haben, wurden schon auf einmal mit zwei- oder dreiteiliger Gliederung gebaut. Die Erweiterung der Grundrisskomposition des Hauses war in Mähren und Schlesien bei den Blockäusern am meisten verbreitet.

Im europäischen Masstab kam es auch zur Entstehung weiterer Merkmale, die das Bauernhaus in grösseren geographischen Komplexen differenzieren. Ein solches Merkmal ist der historische Entwicklungscharakter des Eingangsraumes, seine Bezeichnung und Funktion. Das traditionelle Bauernhaus in Mähren und Schlesien zeichnet sich dadurch aus, dass der Haupteingang in den Flur führt (die Bezeichnung *šit* für Flur ist im Grossteil der mährischen und schlesischen Region verbreitet; nur in Kopanice in Mähren verwendet man dafür den Namen *pitvor*), der vom historischentwicklungsmässigen Standpunkt eine sekundäre Räumlichkeit darstellt. Er ist dadurch gekennzeichnet, dass er ursprünglich keine Feuerstelle hatte. Es war dies also ein ungeheizter Raum, der vor allem zu Wirtschaftszwecken diente. Diese seine primäre Funktion erhielt sich am längsten in Kopanice in Mähren, stellenweise in der Walachei und in Schlesien um Těšín. Hauptraum des Hauses war die mit Herd und Ofen ausgestattete Stube (*jizba*).²⁰ Sie ist auch im historisch-entwicklungsmässigen Standpunkt Kern des Hauses. Das Bauernhaus in Mähren und Schlesien gehört diesbezüglich in eine Reihe mit jenem in Böhmen, der Slowakei, Polen, Ungarn, Westrumänien und mit dem ostslawischen und nordeuropäischen Gebiet. Einen anderen Charakter hat sodann der Eingangsraum in einem Grossteil Südosteuropas (Bulgarien, Serbien, Kosovo, Metochia, Makedonien u. a.). Dort trägt er eine dem tschechischen Ausdruck *dům* (also *Haus*) entsprechende Bezeichnung;²¹ er repräsentiert die Urzelle und auch den ältesten Teil der dortigen Behausung. Es ist dies stets die wichtigste, mit einer Feuerstelle ausgestattete Räumlichkeit (die übrigen Hausräume haben sekundären Charakter, und bei den ältesten Belegen vermessen wir bei ihnen jedwede Erwärmungseinrichtung). Nicht ganz klar bleibt die Frage nach dem Charakter des Eingangsraumes auf dem Territorium Südwesteuropas und stellenweise in den mitteleuropäischen Gebieten. In einigen Fällen deutet die Bezeichnung *Haus* und die Situierung der Feuerstelle auf eine ähnliche Lage hin wie in Südosteuropa, anderswo ging der Ausdruck „Haus“ anscheinend auf den Eingangsflur erst sekundär in späteren Zeiten über. Die zweite Möglichkeit ist auch in unseren und anderen von der deutschen Kolonisierung betroffenen Gebieten erkennbar (im Grenzgebiet Nordwestschlesiens und in der Gegend von Vyškov *Haus*, in der Umgebung von Moravská Třebová *Haashaus*; bei den Siebenbürger Sachsen *Hous*).

Beim bisherigen Studium der interethnischen (besonders der slawisch-deutschen) Beziehungen in der Volksarchitektur konzentriert sich das grösste Interesse auf den Charakter des dritten Raumes — des Wirtschaftsraumes des dreiteiligen Hauses. Häuser mit einem Speicher neben dem Flur werden als Wohnspeichertyp (in der deutschen Literatur Wohnspeicherhaus) bezeichnet, für Behausungen, bei denen der dritte Raum als Stall dient, verwendet man den Termin Wohnstalltyp (deutsch Wohnstallhaus). Für beide Typen, deren gemeinsames Merkmal die dreiteilige Gliederung des Grundrisses war, wobei die Funktion dieses dritten Raumes zugleich Unterscheidungskriterium ist, muss als charakteristisch bezeichnet werden, dass der Wirtschaftsraum des Hauses durch die Tür vom Flur aus zugänglich ist (beim Wohnstallhaus zugleich auch durch den Ausseneingang). In den letzten Jahrzehnten widmeten der deutsche Forscher *Bruno Schier* und der tschechische Volkskundler *Vilém Pražák* dieser Problematik grosse Aufmerksamkeit im Zusammenhang mit der Verfolgung der slawisch-deutschen Kulturbeziehungen. Der erstgenannte Autor geht aus von der theoretischen Vorstellung von Kulturkreisen und von der ethnischen Theorie; seines Erachtens ist das Wohnstallhaus eines der wichtigsten Merkmale des deutschen mitteleuropäischen Hauses. Schier leitet die Genesis dieses Hauses vom ursprünglichen einräumigen niederdeutschen Hallenhaus ab. Unter dem Eindruck des fertigen dreiteiligen deutschen Wohnstallhauses, das die deutschen Kolonisten in der Zeit der grossen Kolonisation im 13. und 14. Jahrhundert mit in die neuen Siedlungen im slawischen Milieu angeblich mitbrachten, sei das dreiteilige slawische Wohnspeicherhaus entstanden.²² *Vilém Pražák* geht im wesentlichen von der ethnischen Theorie aus, berücksichtigt aber neue Aspekte, die bislang vernachlässigt wurden. Er bringt die Grundrisstypen des Hauses in Verbindung mit den drei grundlegenden Besiedlungsepochen des tschechoslowakischen Staatsterritoriums und ist der Meinung, zu jeder dieser Epochen gehöre „auf dem von ihr erfassten Territorium im Zeitraum ihres Verlaufs ein entstandener und für sie charakteristischer Hausgrundriss, der gerade nur ihr eigen ist.“²³ Der grosse Vorzug Pražáks gegenüber der früheren Auffassung der deutschen Forscher beruht vor allem darin, dass er — abgesehen von ethnischen Faktoren — auch die wirtschaftlichen und sozialen Bedingungen zur Zeit der Besiedlung in Betracht zieht, die, wie Pražák anführt, „in gewissen Fällen eher entscheidend bei der Formierung der hier erwähnten Haustypen (d. h. des zwei- und dreiteiligen Wohnstallhauses und Wohnspeicherhauses — Anm. V. F.) waren als die bisher gewählten Ausgangspunkte, die sich auf ethnische Faktoren und das Einwirken des Einflusses der sog. Kulturkreise stützten...“²⁴

Kommen wir wiederum auf diese Frage zurück, wie sie sich aufgrund der einer ethnokartographischen Bearbeitung und historisch-vergleichenden Analyse unterworfenen Analyse darstellt. Einleitend wollen wir noch bemerken, dass wir an dieser Stelle den Charakter des Hauses aufgrund der funktionellen Verwertung des dritten Raumes (Wirtschaftsraumes) verfolgen, dass es sich demnach nicht um eine Wertung des dreiteiligen Hausgrundrisses als solchen handelt, was in der Literatur vorderhand nicht genügend unterschieden wurde.

Die kontinuierliche Vorkommenszone des Wohnspeicherhauses nimmt das ganze Gebiet Südwest-, Süd-, Südost- und Mittelmährens ein, wo die funktionelle Verwertung des dritten Raumes als Speicher beinahe exklusiv ist. In den nördlichen Randgebieten des abgegrenzten Territoriums und in den verbleibenden Teilen Mährens und Schlesiens überschneidet sich das Wohnspeicherhaus mit dem Wohnstallhaus oder einer Übergangsform, die dadurch gekennzeichnet ist, dass den dritten Raum der im hinteren Teil situierte Speicher und der im vorderen Teil liegende Stall einnehmen. Beide Räume sind durch eine Tür vom Flur aus zu betreten; in den Stall führt ausserdem noch eine Tür aus dem Hof. Eine andere Mischform von Wohnspeicher- und Wohnstallhaus repräsentieren jene Behausungen, für die eine vielräumige Innengliederung charakteristisch ist: unter dem gemeinsamen Dach liegen der Eingangsflur, von dem aus die Stube zugänglich ist, ferner die Küche, der Speicher und der Stall, der mit dem Flur durch einen Durchgang im Hausinneren verbunden ist; manchmal sind die Stuben-, die Speicher- und sonstigen Räume vermehrt. Das Wohnstallhaus hat in keinem grösseren geographischen Komplex Mährens oder Schlesiens eine exklusive Stellung. Grösstenteils überlagert es sich mit dem Wohnspeicherhaus (Gegend von Jihlava, Třebíč, Velké Meziříčí, Šumperk, Osoblaha, Opava, Těšín, Ostmähren) oder mit einem Mischtyp irgendeiner (bzw. beider) der angeführten Varianten (Nordmähren, nordwestlicher Zipfel Schlesiens um Opava), anderswo sind alle drei Typen untereinander vermengt (Umgebung von Opava, Těšín, Nový Jičín, südlicher Zipfel der mährischen Wachei, östlicher Teil der Gegend um Velké Meziříčí). Der Übergangstyp zwischen Wohnspeicher- und Wohnstallhaus dringt stellenweise auch in die Zone des Wohnspeicherhauses ein (Umgebung von Slavonice, Gemeinden im Ostteil des Gebietes um Velké Meziříčí, Umgebung von Blansko, Vyškov, sporadisch südliche Umgebung von Uherský Brod). Allgemein kann konstantiert werden, dass in der südlichen Hälfte Mährens auch in gemischten Zonen die Wohnspeicherhäuser vorherrschen, während in der nördlichen Hälfte Mährens und in Schlesien die Wohnstallhäuser und die Mischtypen dominierende Stellung einnehmen.

Im Lichte der kartographischen Angaben zeigen sich die Verbreitungsgebiete des Wohnspeicher-, des Wohnstallhauses und des Mischtyps des Bauernhauses in Mähren und Schlesien anders als die bisherige Literatur berichtet. Es werden nicht nur die ziemlich allgemeinen Definitionen Bruno Schiers präzisiert, sondern auch einige Ausführungen Vilém Pražáks. Die richtige Annahme Pražáks von der grösseren Bedeutung der wirtschaftlichen und sozialen Bedingungen als der ethnischen Momente bei der Formung der Wohnspeicher- und Wohnstallhäuser lässt sich dahingehend präzisieren, dass diese Bedingungen in den Anfangsperioden bei der Funktionsbestimmung des dritten Behausungsraumes entscheidend waren. Das Wohnspeicherhaus ist typisch für die ländlichen Tieflandsgebiete mit Getreidebau, wo sich der Bedarf eines Lagerraumes für Getreide und andere landwirtschaftliche Produkte ergab. Das Wohnstallhaus kommt grösstenteils zusammen mit einem Mischtyp von Wohnspeicher- und Wohnstallhaus in den Gebirgs- und Vorgebirgslandschaften vor, wo die Viehzucht eine wichtige Rolle spielte und die Landwirtschaft mehr untergeordnete Bedeutung hatte. Sicherlich kann nicht in Abrede gestellt werden, dass in den Gebieten alter slawischen Besiedlung das Wohnspeicherhaus ausschliesslich oder doch wenigstens dominierend war, während in den von den Deutschen kolonisierten Gegenden das Wohnstallhaus oder ein Mischtyp am meisten verbreitet waren. Aus unserer vorgängigen Darstellung der historischen Entwicklung der Grundrissgliederung des Hauses in Mähren und Schlesien geht hervor, dass sich das dreiteilige Haus im hiesigen ländlichen Milieu durch selbständige Entwicklung ausbreitete und dass die Unterscheidung zwischen Wohnspeicherhaus und Wohnstallhaus auf dem Kriterium der Funktion des dritten, des Wirtschaftsraumes des Hauses beruht. Sofern sich gewisse Zusammenhänge zwischen dem Wohnspeicherhaus, dem Wohnstallhaus und dem Mischtyp einerseits und den grundlegenden Besiedlungsperioden andererseits zeigen, geht es um sekundäre und offensichtlich weitaus jüngere Zusammenhänge als es jener Zeitraum ist, in dem es zur anfänglichen Niederlassung der slawischen und deutschen Bevölkerung auf unserem Territorium gekommen war. Wir halten es für den wundesten Punkt der theoretischen Vorstellungen Pražáks, dass er die grundlegenden Grundrisstypen der Bauernhäuser in der Tschechoslowakei in direkten Zusammenhang mit den wichtigsten Besiedlungsperioden bringen wollte. Die Wahl des Wohnspeicher-, des Wohnstallhauses oder des Mischtyps war demnach in den Anfangsstadien ihrer Anwendung in den mährischen Dörfern nicht von der ethnischen Zugehörigkeit der Bewohner abhängig, sondern vom Milieu, den Bedingungen und der wirt-

schaftlichen und gesellschaftlichen Gesamtsituation, in denen die tschechische und deutsche Bevölkerung lebte. Erst im Laufe der Zeit, nachdem man gute praktische Erfahrungen mit der betreffenden Lösung gemacht hatte, wurde die Verwendung des dritten Raumes als Speicher oder Stall (oder deren Kombination) zum Bestandteil der lokalen Tradition, die uns heute angesichts des beträchtlichen zeitlichen Abstandes und mit Rücksicht auf das früher geformte ethnische Bild der einzelnen Teile Mährens und Schlesiens als „tschechisches“ oder „deutsches“ Haus erscheint.

Gegen die Theorie von der deutschen Herkunft des Wohnstallhauses auf unserem Territorium sprechen auch weitere Umstände. Grundlage der angeführten Theorie ist die Annahme der Existenz eines „mitteldeutschen Wohnstallhauses“, das für eine ähnliche Behausung bei uns beispielgebend gewesen sein sollte. Zunächst wäre die Berechtigung der Bezeichnung eines derartigen Bauernhauses mit dem angeführten Namen anzuzweifeln; zu dieser Erkenntnis gelangt sogar die jüngere Generation der mit dem Studium der Volksarchitektur befassten deutschen Volkskundler.²⁵ Gegen diesen Ausdruck spricht auch das Material an sich: die erhaltenen Objekte aus dem mitteldeutschen Bereich aus dem 17. und 18. Jahrhundert haben nämlich vorwiegend Speicherhauscharakter.²⁶ Es zeigt sich, dass das dreiteilige Wohnspeicherhaus in Mitteldeutschland bis zum Dreissigjährigen Krieg vorherrschend war und dass man erst nachher an den Wohnteil den Stall anfügte, der ursprünglich einen selbständigen Eingang vom Hof her hatte.

Heute lässt sich schwerlich genauer feststellen, wann es zum ersten Mal zur Verwendung des dritten Hausraumes zur Einstallung von Vieh kam. Sicher ist, dass das gemeinsame Hausen von Menschen und Tieren an sich unter einem Dach sehr alten Ursprungs ist. In Gebieten mit archaischem Kulturzustand blieb es sogar in jener Form erhalten, wo der Mensch zusammen mit dem Vieh in einem einzigen Raum lebt; als Beispiel genügt es nur, die Wohnverhältnisse in Kopanice in Mähren am Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts anzuführen. Die ältesten Belege und Archivnachrichten, die wir vorderhand verfügbar haben, deuten darauf hin, dass die Stallräume ursprünglich getrennt vom Wohnteil gebaut und erst sekundär damit zu einem Ganzen unter einem gemeinsamen Dach verbunden wurden. Aus Mitteldeutschland existieren über diesen Prozess Belege aus dem 17. und 18. Jahrhundert,²⁷ aus unserem Gebiet haben wir einen seltenen Bericht aus dem ausgehenden 16. Jahrhundert erhalten; darin wird angeführt, dass die Bewohner beim Aufbau der vernichteten Gemeinde Kreuzberg im ersten Jahr der Wohn-

teil samt Stube, Flur und Speicher und erst im weiteren Jahr drei Ställe und die Scheune erstellen sollen.²⁶ Im Zusammenhang damit ist für uns auch die Feststellung wichtig, wonach bei der Analyse des Bodens innerhalb der Behausungen in der mittelalterlichen Gemeinde Pfaffenschlag, die offenbar in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts unterging, keine Andeutungen für die Verwendung irgendeines der Innenräume als Stall ermittelt werden konnten.

Aus den rezenten Belegen geht hervor, dass das Vorkommen des reinen Wohnstallhauses bei den kleinen Gehöften im Gebirge häufiger war, bei denen die Vorräte so unbedeutend waren, dass sie keinen besonderen Lagerraum erforderten, wogegen die — sei es auch nur in sehr bescheidenem Ausmass betriebene — Viehzucht von elementarer Lebenswichtigkeit war. In den Gebirgsgegenden, wo wir auf solche Häuser stossen, trug vor allem dazu auch das Streben nach derartiger verkehrtechnischer Lösung bei, die die Menschen möglichst wenig den Unbilden des rauhen Klimas aussetzte; als sekundär kann die Heranziehung dieser Konzeption zur Erwärmung der Behausung eingeräumt werden.³⁰ Der Stall wurde oft nachträglich an das zweiteilige Haus angebaut, das erst im Laufe der Zeit zum dreiteiligen Wohnstallhaus umgestaltet wurde.³¹ Weniger häufig erscheint der umgekehrte Vorgang, wo das Wohnstallhaus zum Wohnspeicherhaus umgewandelt wird.³² Dies geschah vor allem in jenen Gebieten, wo der Speicher in der Nähe der Behausung als selbständiger Bau stand. Für kleine Gebirgsgehöfte war auch das Vorkommen eines Mischtyps aus Wohnspeicherhaus und Wohnstallhaus in der einfachen Gestalt charakteristisch (der dritte Teil des Hauses zerfällt in Speicher und Stall). Ausgeprägteste Beispiele hierfür finden wir in der Gegend von Valašské Klobouky und in den Gemeinden unterhalb der Makyta-Anhöhe, im nordöstlichen und nordwestlichen Teil der mährischen Walachei, auf den Kudlov-Weidengebieten südlich von Gottwaldov, in der Umgebung von Těšín und zu beiden Seiten des Böhmischemährischen Höhenzugs.³³ Für mittelgrosse und grosse Gehöfte war auf dem ganzen Gebiet Mährens und Schlesiens das Wohnspeicherhaus charakteristisch; im Bereich Nordmährens und Schlesiens um Opava trat ein Mischtyp aus Wohnspeicherhaus und Wohnstallhaus mit reich gegliedertem Grundriss und Verbindungsgang zwischen Flur und Stall hinzu; dieser Mischtyp wurde für diese Gebiete sogar zum Charakteristikum. Es geht um einen sehr entwickelten Grundriss, dessen Analogien wir vor allem in Nordostböhmen,³⁴ im schlesischen Teil Polens,³⁵ aber auch in etwas anderer Form in der Umgebung von Zürich in der Schweiz und anderswo antreffen.³⁶ Offensichtlich verlief die Genesis dieses Grund-

risses auf unserem Territorium in engem Zusammenhang mit den angeführten Nachbargebieten und hängt zweifellos mit dem Aufschwung der Zucht von Rassevieh zusammen, die hier insbesondere im 18. und 19. Jahrhundert einsetzte. Diese Grundrisslösung genügte vollauf dem Streben nach abgesondertem Wohnen der Familienmitglieder und des in der Wirtschaft arbeitenden Gesindes sowie den Betriebsanforderungen, die mit der Betreuung des Viehs und der Verarbeitung der Milchprodukte verbunden waren, die ja eine unablässige Kontaktmöglichkeit zwischen Küche und Stall erforderten. Der Verbindungsgang, dessen Situierung von der Innengliederung der durch ein gemeinsames Dach geschützten Hausräume abhing, ermöglichte es, von der Behausung des Bauern und seiner Familienmitglieder sowie vom Hof rasch und leicht in die „Behausung“ des Vieh zu gelangen.³⁷ Mit Rücksicht auf den Wirtschaftscharakter war diese Grundrisskonzeption äusserst zweckmässig, praktisch und vollkommen.

Ein Blick auf die Landkarte mit einer Andeutung der Verbreitung der Grundrisstypen in Mähren und Schlesien zeigt, dass bis zum Beginn unseres Jahrhunderts die Mährische Slowakei (Slovácko) in Südostmähren und die Haná-Ebene in Zentralmähren die einheitlichsten Gebiete waren, für die das im Lehm- oder Ziegelmörtelbau erstellte dreiteilige Wohnspeicherhaus typisch war. Mehräumige, vom dreiteiligen basalen Grundriss ausgehende Gliederungen waren bei Blockhäusern im ganzen Gebiet ihres Vorkommens auch bei Mauerbauten in jenen Regionen üblich, wo die Blockhausarchitektur bereits im vorigen Jahrhundert von Mauerbauten abgelöst wurde. Bei gezimmerten Bauten ist oft die nachträgliche Teilung des ursprünglichen zwei- oder dreiteiligen Grundrisses erkennbar, die Mauerbauten hatten eine kompliziertere Grundrisskomposition in der Regel bereits seit ihrer Entstehung. Die Vermehrung der Innenräume des Hauses erreichte besonders bei den gemauerten Gehöften in Nordmähren und in Schlesien um Opava ihre markantesten Formen. In jeder Gemeinde und jeder Region fanden auch die sozialen und wirtschaftlichen Verhältnisse der Bewohner ihren Niederschlag in der Grundrisskomposition. Eine Sonderstellung nehmen diesbezüglich Ostmähren und Schlesien um Těšín ein, wo sich die zweiteiligen Häuser in massenhaftem Vorkommen am längsten erhielten; diese Häuser kamen in den letzten Jahrhunderten in anderen mährischen und schlesischen Gegenden nur bei den ärmeren Schichten der Landbevölkerung vor. Wir gehen nicht konform mit der These Vilém Pražáks, wonach „es sich hier um einen durch die neuzeitliche walachische Kolonisierung aus dem slawischen Osten zu uns gebrachten slawischen Typ handelt, dessen Vordrin-

gen in Ostmähren zum Stillstand kam.³⁸ Der zweiteilige Grundriss kann nicht als „slawischer“ Typ angesehen werden, sondern als elementare Lösung, die auf den einzelnen Territorien selbständig entstand und den archaischen wirtschaftlichen und sozialen Verhältnissen nicht nur in den Gebirgsbedingungen der Karpaten, sondern auch der Alpen³⁹ und des Balkans entsprach, wo überall Sonderformen der Viehzucht eine wichtige Rolle spielten, die sodann die Entstehung und Ausbreitung spezifischer, grösstenteils in grösserer oder geringerer Entfernung vom Hause situierter Wirtschaftsgebäude auslösten.

Die Formung und Entwicklung der Innengliederung des Hauses in Mähren und Schlesien endet bei weitem nicht mit den von uns abstrahierten wichtigsten und häufigsten Grundrissen. In den einzelnen Regionen entstanden weitere Varianten, die grösstenteils von den traditionellen basalen Grundrissen ausgingen; diese Varianten entziehen sich mit Rücksicht auf ihre lokale Begrenzung unserer allgemeiner konzipierten Darstellung. Wir überlassen ihre Bearbeitung der Lokalforschung von Bauernhäusern.

ANMERKUNGEN

1. F. Dobiáš, *Chalupy moravských Kopaničářů*. Časopis Vlasteneckého muzejního spolku olomouckého 9, 1892, 61.
2. V. Frolec-M. Náplavová, *Lidový dům ve východní části jihomoravského pohraničí*. Slovácko 7, 1965, 42—47.
3. A. Pitterová, *Vývoj základních půdorysných typů tradičního domu na území ČSSR ve světle archeologických pramenů*. Český lid 52, 1965, 275—295.
4. Vgl. V. Nekuda, *Zmizelý život*. Brno 1967, 33—35; A. Pitterová, *Vývoj základních půdorysných typů*, 284, 287; I. Holl, *Mittelalterarchäologie in Ungarn (1946—1964)*. Acta archaeologica 22, 1970, 371; J. Tóth, *Népi építészetiünk hagyományai*. Budapest 1961, 46.
5. Vgl. A. Pitterová, *Vývoj základních půdorysných typů*, 286; V. Nekuda, *Zmizelý život*, 34; I. Holl, *Mittelalterarchäologie*, 371.
6. V. Nekuda, *Zmizelý život*, 35—36.
7. Vgl. Č. Staňha, *Slovanské obytné objekty na hradišti Staré Zámky u Lišně*. Památky archeologické LI, Nr. 1, 1960, 280.
8. V. Hrubý, *Příspěvek k poznání velkomoravského obydlí*. Památky archeologické LII, Nr. 2, 1961, 488—495; V. Nekuda, *Zmizelý život*, 33.
9. Vgl. J. Kudrnáč, *Die slawischen eingetieften Wohnstätten*. In: *Origine et débuts des Slaves VI*, Praha 1966, 197—221.
10. Vgl. V. Mencl, *Měštanský dům českého středověku*. Zprávy památkové péče 13, 1953, 162.
11. V. Nekuda, *Zmizelý život*, 33.

12. Vgl. A. Bálint, *A középkori Nyársapát lakkházai*. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1960—62* (Szeged 1962), Évi Kötetéből, 114.
13. A. Pitterová, o. c., 286.
14. Vgl. J. Szilágyi, *Aquincum*. Budapest 1956, 92—93.
15. W. U. Guyan, *Einige Karten zur Verbreitung des Grubenhauses in Mitteleuropa im ersten nachchristlichen Jahrtausend und einige Hinweise auf das archäologische Problem der völkerwanderungszeitlichen Hausformen in der Schweiz*. Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Urgeschichte 42, 1952, 174; vgl. H. Preidel, *Slawische Altertumskunde des östlichen Mitteleuropas im 9. und 10. Jahrhundert, Teil III*. Gräffeling bei München 1966, 7—8, 97—98.
16. Vgl. E. Meier-Oberist, *Kulturgeschichte des Wohnens im abendländischen Raum*. Hamburg 1956, 46.
17. L. Niederle, *Život starých Slovanů I*, B. 2. Praha 1913, 772.
18. L. Niederle, *Starý selský dům na moravském Slovensku*. Národopisný věstník československý 7, 1912, 112.
19. Vgl. G. A. Megas, *The Greek House*. Athens 1951, 4.
20. Zur Etymologie slaw. jizba vgl. V. Machek, *Quelques mots slavogermaniques*, *Slavia* 21, 1953, 275; V. Pražák, *K problematice vzniku jizby a síně v čs. obydlí a jejich vztahů k staroslovanskému a franskému obydlí*. *Český lid* 52, 1955, 270.
21. bulg. *kážta*, iža, serb. kroat. *kuća*, iža, slowen. *hiša*.
22. B. Schier, *Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa*. Reichenberg 1932, III. Der Grundriss.
23. V. Pražák, *K problematice základních půdorysných typů lidových staveb v Československu*. *Československá etnografie* 6, 1958, 331.
24. V. Pražák, *K problematice základních půdorysných typů*, 331.
25. Vgl. z. B. K. Ehemann, *Das Bauernhaus in der Wetterau und im SW-Vogelsberg*. Remagen 1953, 54.
26. Vgl. A. Zippelius, *Führer durch das Rheinische Freilichtmuseum in Kommern*, 2. Aufl. Düsseldorf 1964; K. Baumgarten, *Ethnographische Bemerkungen zum Grabungsbefund Hohenrode*. Ausgrabungen und Funde 96, 1971, 50.
27. K. Baumgarten, *Ethnographische Bemerkungen*, 50; A. Zippelius, *Führer*, 64—65.
28. Vgl. V. Pražák, *K problematice základních půdorysných typů*, 336, Anm. 43.
29. Vgl. V. Pražák, *Výzkum lidových staveb v pohraniční oblasti Rychlebských hor na Opavsku*. *Slezský sborník* 50, 1952, 71—72.
30. Vgl. V. Pražák, *K problematice základních půdorysných typů*, 342, Anm. 53.
31. Vgl. V. Pražák, *K problematice základních půdorysných typů*, 336; B. Mrázková-Minaříková, *Lidové stavitelství v jižní části Dražanské vrchoviny v 19. a 20. století*. Handschriftliche Diplomarbeit. Brno 1967, 50—51.
32. Vgl. A. Václavík, *Luhačovické Zálesí*. Luhačovice 1930, 102—103.
33. Vgl. K. V. Adámek, *Selský statek v okrese hlíneckém*. *Český lid* 1, 1892, 344.
34. Vgl. V. Pražák, *K problematice základních půdorysných typů*, 355, Bild 10.
35. Vgl. H. Palm, *Haus und Hof in Oberschlesien*. Danzig 1939, 73, Bild 33.
36. R. Weiss, *Häuser und Landschaften der Schweiz*. Erlenbach-Zürich-Stuttgart 1959, 161, Bild 8.
37. R. Weiss, *Häuser und Landschaften*, 168.
38. V. Pražák, *K problematice základních půdorysných typů*, 332.
39. Vgl. R. Weiss, *Häuser und Landschaften*, 164—165.

Půdorys lidového domu na Moravě a ve Slezsku v evropském kontextu

Resumé

Primitivní jednoprostorové obydlí, které zastihl František Dobiáš na moravských Kopanicích ještě koncem minulého století, nebylo v té době nikde na Moravě ani ve Slezsku formou typickou a obecněji rozšířenou. V recentních dokladech z posledních století máme zachyceny jako základní půdorysné dispozice domy dvojdílné a trojdílné, které se staly také východiskem pro členění víceprostorové s různými místními odchylkami a zvláštnostmi.

Nejjednodušší forma dvojdílného domu se skládá ze vstupní síně a jizby. Počátkem našeho století se omezoval výskyt takových obydlí na jižní část těšínského Slezska a východní Moravu. Základní tvar trojdílného půdorysu má symetrický charakter: vstupní síň zabírá střední část domu a po jejích stranách leží na jedné straně jizba, po druhé straně prostor hospodářského charakteru (komora nebo chlév). Další rozvoj půdorysné skladby domu, ať už vychází ze základního půdorysu dvojdílného nebo trojdílného, je na Moravě a ve Slezsku založen na horizontálním principu; vertikální řazení má jen okrajový, místní význam a je poměrně mladého původu.

Z geografického rozložení půdorysných typů a jejich variant je možno vyčíst, že jako nejkonzervativnější se po této stránce jeví moravské Kopanice, Valašsko a těšínské Slezsko s výskytem dvojdílných a trojdílných domů a území jihovýchodní a střední Moravy (Slovácko, luhačovicke Zálesí, Haná), kde až do počátku našeho století převažoval v tradičním stavitelství dům trojdílný v elementární podobě nebo s vydělenou kuchyní v zadní části síně. Pokročilé víceprostorové varianty trojdílného typu i domy čtyřdílné s řadou variant našly uplatnění především v opavském Slezsku, na severní a západní Moravě, na Brněnsku, Mikulovsku a v oblasti hostýnského Záhoří.

Sledujeme-li vývoj základních půdorysných typů domů dvojdílných a trojdílných s jejich variantami na Moravě a ve Slezsku v širším evropském kontextu, zjišťujeme, že pro ně nacházíme etnografické paralely nejen na převážné části středoevropských etnických území, ale také jinde v Evropě. Rozdíly, které pozorujeme u dvojdílných a trojdílných domů v celém tomto rozsáhlém prostoru, spočívají v několika základních aspektech, jimž věnuje autor náležitou pozornost.

K otázce charakteru duchovní kultury banátských Čechů

(Z výzkumů v Českém Selu, v Kruščici a ve Velikém Središti¹)

IVA HEROLDOVÁ

Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Praha

Vedle Slavonie, kde jich je nejvíce, žijí jugoslávští Češi kompaktně ještě v Bosně, v okolí Bosenského Kobáše, Prnjavoru a ve Vojvodině, v okolí Belé Crkve a Vršce²

Předkové dnešních banátských Čechů, kteří jsou usazeni především v Českém Selu a v Kruščici u Belé Crkve a ve Velikém Središti u Vršce, se přistěhovali do těchto obcí většinou z původních českých hraničářských osad ležících na území dnešního rumunského Banátu v okolí měst Oršové (Orşova) a Moldavy (Moldava Noia). Jen menší část obyvatel těchto vsí přišla přímo z Čech a Moravy³.

Počátky české kolonizace Banátu spadají do první třetiny 19. století, kdy rakouské úřady v rámci budování Vojenské hranice kolonizovaly těžce přístupné lesnaté kraje v povodí Dunaje⁴. Přírodní poměry, do nichž se Češi dostali, byly tak nesnesitelné, že jednotlivci i skupiny se snažili najít vhodnější místo či kraj k osídlení. Odejít však nebylo snadné. Peníze nebyly a vojenské úřady nerady dávaly povolení k vysídlení jednou už kolonizovaného kraje.⁵ Celých sto let, jak je starý český jazykový ostrov v rumunském Banátě, trvaly emigrační tendence tamějších Čechů. Deset let, do r. 1837⁶, čekali čeští přistěhovalci ze Schönthalu, než dostali povolení k vysídlení a zároveň přiděl pozemků ke kolonizaci v katastru obce Jasenovo u Belé Crkve⁷. Tak vzniklo dnešní Češko Selo, nejmenší, nejčeštější a zároveň jedna z nejstarších českých osad v Jugoslávii. Do nedaleké srbské obce Kruščice⁸ se rovněž v roce 1837 přistěhovalo 60 českých rodin převážně z Gerniku (Girnic), Ravenska (Ra-

Pamětní kniha obecní, pro
občanstvo české obce Ablian-
ské, zřízená péčí tehdejších obecních předsta-
vených p. František Vorlíčkem a Jos. Kornalíkem.
Sestavená dle ústního podání nejstarších osadníků,
a sepsána na památku pro budoucí pokolení, k upama-
tování na nejprvnější osadníky zdejší, od tehdejší,
— (ho učitele zdejšího Jana Petra Viléma Březiny) —

Začátek sepsání této knižky 1868.

Uvod. 1. Pohledky k vystěhování se z Čech. Im.

Le země česká (Čechy) byla nejkrásnější a nejdrázejší po-
sta v koruně císařství rakouského, rodna le kolíbka
našich otců, všemy plody cí. Čechemíra jsou slávit po-
jehnaná, na le i pilnou rukou pracovitého rolníka vřelá
lavna množství velice plodná, jak k pozítku pro otceku lok
i lež pro chov domácího dobytka v rozmanité jakosti až pro
potřebu vydržování ovce však rolníckými a lesnickými školami
ve vědech rolníckých uviděným a pokračitějším hospodářím
nejmnohdy násobným úžitkem vydávati musí, prodeč bůhvě
stávalo ano i až podnes sláva se, že pro vícečen nadbytek
přežhnutí božího mnohy menší rolníci i lesnícký řemes-
ník mnohdy nedostatek jakousi musí, protoz hůle víceček
často rukou zlomyšlného a nesvědomeho spekulantu za bedný
peníz, časem velmi lacině celni, ba přičetnu chuděně vy-
dírán býva le až podnes "vydírá".

vensca] a Bigru (Bigâr). Sv. Helenu (Sf. Elena) a Gernik mají ve svém křestním listě i někteří čeští obyvatelé národnostně smíšené obce Veliké Srediště u Vršce, kteří se sem přistěhovali v r. 1838.⁹ Příliv jednotlivců z českých osad v Podunají do Českého Sela, Kruščice, Velikého Srediště a do některých jiných obcí v jižním Banátě, trval celé 19. století i zkraje století 20. a byl prakticky ukončen teprve vznikem nových států Rumunska a Jugoslávie a vytvořením státních hranic mezi nimi.¹⁰

Většina kolonistů se tedy přistěhovala do vesnic v okolí Vršce a Belé Crkve z českých osad v rumunském Banátě. Podíváme-li se na statistiku českých regionů, z nichž pocházeli čeští obyvatelé Bigru, Eibentalu, Gerniku, Sv. Heleny a Ravenska, převažují v nich jihozápadní Čechy, Plzeňsko, Klatovsko a střední Čechy, Příbramsko, Kutnohorsko a Čáslavsko.¹¹ V nacionálních jednotlivců a skupin, jež se přistěhovali přímo ze staré vlasti, objevují se vedle českých krajů, jež jsou povětšinou totožné s výše uvedenými, v hojně míře i moravské regiony.

U dnešních Čechů, kteří se přistěhovali z rumunského Banátu, povědomí tohoto regionálního původu nenajdeme. Vzpomínky na starou vlast byly zatlačeny do pozadí krušnými léty strávenými v Schönthale, Gerniku, Bigru, Heleně a v dalších vsích, k nimž se vztahují četná vyprávění a písně.¹² Z ostatních kolonistů je regionální původ patrný u přistěhovalců z Moravy, u nichž se dodnes projevuje v řeči dochovanými moravismy a ve vlastním označení „Moravané“, jímž se odlišují od těch, kteří se přistěhovali z Čech.

Češi, kteří kolonizovali Vojenskou hranici, patřili k těm nejchudším vrstvám obyvatel českých zemí. Byli mezi nimi bezzemci, řemeslníci, tovaryši. Jejich sociální postavení jim nedovolovalo stěhovat se jinam. Využili pohybu obyvatel v rámci rakouského státu, který se jim naskýtal v podobě verbování na práci do banátských lesů a tím v možnosti kolonizovat rozsáhlé plochy neobdělané půdy. Trvalo řadu let, někdy i desetiletí, než se jim podařilo zlepšit své sociální postavení natolik, že přestali zápasit o holou existenci, stěhovat se z místa na místo a začali si budovat nový domov.

Češi žijící v Českém Selu, v Kruščici a ve Velikém Središti jsou dnes dobře prosperující zemědělci. Jejich usedlosti patří po stránce technického vybavení k nejlepším ve vsi. Starosti jejich předků, jak uživit sebe a děti, ustoupily těžkostí současné doby, kdo bude na těchto usedlostech hospodařit, až dnešní hospodáři zemrou, neboť mládež, v duchu současného trendu, odchází do měst.

Banátská Češi se během více než sta let dostali do styku s německým, srbským, maďarským a rumunským etnikem.¹³ Míra vlivů těchto jinonárodních kultur na českou menšinu byla různá. Vliv srbský byl done-

2 Střed obce v Českém Selu s kostelem Jana Nepomuckého, foto J. Vařeka 1967 (archiv ÚEF ČSAV)

dávna malý¹⁴ a byl omezován vedle rozdílného náboženského vyznání odlišným charakterem české a srbské kultury. Při jazykové blízkosti dvou slovanských etnik byly tyto rozdíly dány středoevropským charakterem české kultury a balkánským charakterem kultury srbské. Jiná byla situace pokud šlo o německou menšinu. Do druhé světové války byla německá enkláva v jižním Banátě velmi silná.¹⁵ Vždyť Bela Crkva, v jejímž sousedství je Kruščice a České Selo, byla před touto válkou městem německým, v němž domácí Srbové tvořili menšinu. Česká děvčata z obou jmenovaných osad chodila do služby k belocerkevským „Švábům“. Ještě dnes, téměř třicet let po válce, je u starší a střední generace tamějších Čechů běžné označení Belé Crkve „Vajskirch“ a Vršce „Veršic“.¹⁶ Kontakty mezi českým a německým etnikem v jižním Banátě, při nichž docházelo k pronikání kulturních prvků od jedné národnosti ke druhé, byly dány vedle společného katolického náboženství podobností některých jevů české a německé lidové kultury určenou jejich středoevropským

3. Průčelí domu v Českém Selu s vročením 1901 ve štítě, foto J. Vařeka 1971 (archiv ÚEF ČSAV)

sousedstvím a z něho vyplývajícího historického vývoje. Obdoba některých kalendářních zvyků, slavností a zábav vedla často k jejich společnému konání nebo alespoň ke vzájemné účasti na nich. Maďarský vliv, pomineme-li působení maďarských škol a úřadů v období před 1. světovou válkou, nebyl, zdá se, vzhledem ke kulturním odlišnostem nijak silný. Totéž platí i o vlivech rumunských, které jsme nezaznamenali celkem žádné.

Z hlediska stupně akulturačního procesu menšiny v jinonárodním prostředí je z uvedených tří zkoumaných vsí nejzavřenější vesnickou spolupolitostí České Selo, s nejzachovalejšími projevy české tradiční kultury v oblasti zvyků, obřadů a folklóru. Intaktnost této malé české osady byla dána už od samého počátku jejího založení kolonizací výlučně českými kolonisty, jejím situováním na okraji jasenovského katastru a špatným komunikačním spojením s okolními obcemi. Ze společenských center je ve vsi kostel zasvěcený Janu Nepomuckému, Národní dům,

4. „Čupa“ — nádoba k nakládání papriky a zelí, Veliké Srediště, foto J. Vařeka 1967
(archiv ÚEF ČSAV)

česká škola, vše postavené nákladem a svépomocí českých obyvatel osady. Ze spolků zde existuje Česká beseda a hasičský spolek. Z důležitých společenských institucí chybí ve vsi obchod, který zde nikdy nebyl a hostinec, jenž je uzavřen. Dnes jej nahrazuje Národní dům, kde se odbývají všechny větší společenské události. Přes tuto izolovanost nebylo České Selo výlučně endogamní. Sňatky byly uzavírány uvnitř vesnice a s českými obyvateli sousední srbsko-české Kruščice. Endogamnost existovala až do druhé světové války vůči obyvatelům jiné národnosti a jiné víry.

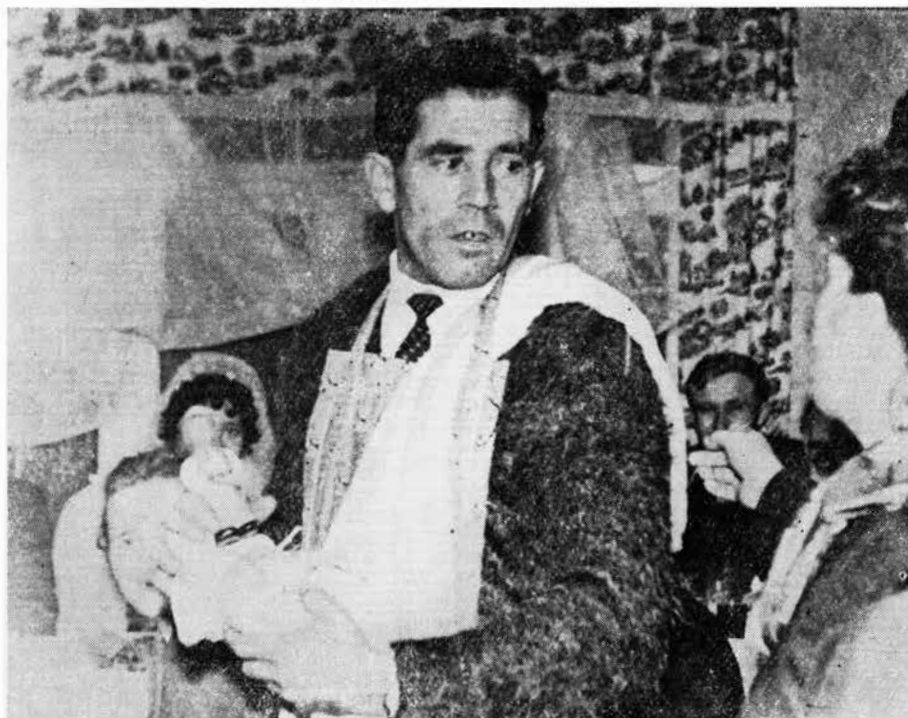
V této osadě jako by se v současné době čas zastavil. Život vesnice probíhá v neustálém kruhu tradičního zemědělcova roku s výročními zvyky, slavnostmi a rodinnými obřady, které tvoří hlavní náplň společenského a rodinného života jejích obyvatel. Tento jediný zdroj zábavy místních lidí od podzimu až do jara, kdy je vesnice vyřazena ze spojení s okolními osadami, byl v roce 1963, kdy byla obec elektrifikována, rozšířen o rozhlas a místy i o televizi a tím byla vesnice v zimě komunikována

5. Družba J. Kratochvíl na české svatbě (v jedné ruce má ozdobenou družbovskou hůl a ve druhé čutoru s rakijí), Belá Crkva 1968, [archiv ÚEF ČSAV]

s vnějším světem. Život Českého Sela je v současné době bez perspektiv. S obcí se nepočítá v celkovém plánu výstavby nových cest a nedojde-li k nějakým radikálním změnám, je České Selo odsouzeno k pozvolnému zániku. Stagnace je patrna už dnes. Projevuje se v tom, že osada neroste, viditelně se zmenšuje, počet opuštěných stavení roste. Do obce se nikdo nestěhuje a ti, co se přiznají nebo přivdají, snaží se co nejdříve odejít jinam, protože pro mladé lidi není zde budoucnost podle jejich představ. A jestliže k tomu přistoupí ještě neuspokojivá natalita a s ní související nedostatek žáků ve škole, máme před sebou neutěšený stav nejmenší české vojvodinské osady.

Jiná situace je v nedaleké srbsko-české Kruščici, mající dobré spojení s Belou Crkví, kam dojíždějí někteří za prací, děti do vyšších škol a vesničané nakupovat a prodávat. V obci je obchod, škola, hostinac, Národní dům, dva farní kostely, pravoslavný a katolický. Obec byla elektrifikována v roce 1953. I v Kruščici převažuje dosud v rodinném a společenském životě lidová kultura jak u srbského, tak u českého

6. Družba Jan Kratochvíl s „parchantem“ na české svatbě, Belá Crkva 1968 (archiv ÚEF ČSAV)

obyvatelstva. Zdejší Češi si udrželi ve výročním zvykosloví a v rodinném obřadnictví své etnické zvláštnosti. Vliv na to mělo jistě odlišné náboženské vyznání a tím daná endogamnost českého a srbského etnika, která prakticky trvala do konce druhé světové války, kdy se smíšené sňatky staly častějšími, i když ještě ne zcela běžnými. Zvyky a obřady kruščických Čechů jsou totožné s těmi, které jsme zapsali v Českém Selu. Vzájemné příbuzenské vztahy mezi Kruščicí a Českým Selem přispěly k vyrovnání rozdílů, které snad v počátcích kolonizace mezi oběma osadami byly. Život Čechů v Kruščici je však zcela jiný než v Českém Selu. V Kruščici probíhá ve třech rovinách. Jednak v rámci akcí pořádaných srbským a českým etnikem každým zvlášť, na které se zvou jako hosté příslušníci druhé národnosti, jednak společnými akcemi všeho obyvatelstva bez rozdílu národnosti a víry. Společenský a kulturní život kruščických Čechů je obohacen o blízké spojení s Belou Crkví, kam

mládež chodí pravidelně za prací a za zábavou a odkud přijíždějí i kulturní instituce pořádají do Kruščice představení.

Zcela nezávisle na těchto dvou obcích a bez jakéhokoli spojení s nimi vyvíjel se život českých kolonistů ve Velikém Središti, ležícím asi 8 km od Vršce. Veliké Srediště je výstavná obec, která nese na sobě známky sousedství s velkým společenským a kulturním střediskem, jakým je Vršac. Oproti čistě českému Českému Selu a srbsko-české Kruščici je Veliké Srediště prototypem typické vojvodinské národnostně smíšené obce. Ačkoliv i zde mělo a v současnosti má převahu srbské etnikum, měla obec silné národnostní menšiny, českou, německou a maďarskou. Z nich dnes v obci zbyli Maďaři a početně oslabení Češi.

Jak bývá v národnostně smíšených obcích běžné, byly i ve Velikém Središti určité části obce osídleny hustěji některou z uvedených národností. Češi bydleli a dosud převážně bydlí ve Vinohradské ulici (Vinogradarska), zvané též Pémskou. Zatímco Češi v Českém Selu a Kruščici se mezi sebou nábožensky ani regionálně nedělili, Češi ve Velikém Središti se rozdělovali na evangelíky a katolíky a na Čechy a na Moravany. Dělení na Čechy a Moravany bylo spíše kulturního rázu, protože moravští kolonisté se odlišovali jazykem, krojem, jídelníčkem a některými zvyky od kolonistů z Čech, což nehrálo žádnou úlohu ve vnitřním životě českého etnika. Rozdíl ve víře, dělení na evangelíky a katolíky, vedl však k rozpolcenosti menšiny. Podle ústní výpovědi počali se Češi-katolíci navštěvující kostel společně s místními Němci, stále častěji účastnit zábav pořádaných německým etnikem a odmítali účast na zábavách pořádaných Českou besedou. Odtud byl už jen krůček ke smíšeným sňatkům a ke germanizaci, která se projevila zvláště za druhé světové války v německých spolcích. Po r. 1945 byli tito poněmčelí katoličtí Češi společně s německou menšinou odsunuti a v obci zůstali jen Češi-evangelíci.

Život dnešních velkosredištských Čechů se soustřeďuje především kolem evangelického kostela, v jehož sousedství žije značná část Čechů. Až do druhé světové války byl společenský a rodinný život velkosredištských Čechů ovlivňován lidovou kulturou přinesenou kolonisty přímo z Čech a z Moravy anebo z českých osad v rumunském Banátě. Tato tradiční kultura se vyrovnávacím procesem ustálila v určitý místní jednotlivý typ, odlišný od typu charakteristického pro České Selo a Kruščici. Dnes, kdy je počet Čechů značně menší než před válkou a v obci dochází ke stále většímu počtu smíšených sňatků, je menšinový společenský život Čechů omezen, kromě evangelického kostela, jen na některé tradiční výroční slavnosti.

VÝROČNÍ ZVYKY A RODINNÉ OBŘADY

Jak jsme se zmínili, tvoří české lidové výroční zvyky, rodinné obřady a slavnosti dosud hlavní náplň rodinného a společenského života českých obyvatel Českého Sela a Kruščice. Je to dáno kompaktností českého osídlení, zemědělským charakterem těchto obcí i tím, že u domácího obyvatelstva je lidová kultura rovněž ještě živá. U zdejších Čechů se nedochoval celý cyklus výročních zvyků, rodinných obřadů a slavností, jak je známe z prostředí české vesnice 19. stol., ale jenom některé. Z výročních především vánoce, masopust, velikonoce a posvícení, z rodinných pak svatba. V nich můžeme dodnes najít charakteristické rysy ukazující na etnickou příslušnost jejich nositelů.

V ý r o č n í z v y k y

Příchod adventu začíná v obou vsích stejně jako u Čechů ve Velikém Središti „*kateřinskou*“ poslední taneční zábavou před vánocemi. „Kateřinské“ nejsou v těchto vsích zábavou žen a dívek,¹⁷ jako je tomu dosud u Čechů na Daruvarsku a nemají proto ani zvykovou pestrost a bohatost tamějších kateřinských zábav a babských bálů.¹⁸

Z maškar předvánočního období jsme zapsali *Mikuláše s čertem*, kteří stále ještě chodí. Při svých obchůzkách má Mikuláš spíše funkci zastrašovací (děti se modlí při jeho příchodu), protože dárky naděluje „neviditelně“ teprve v noci do připravených punčoch a střeviců za okny. Ještě jsou v dobré paměti *lucky*,¹⁹ které však od konce druhé světové války nechodí. S vlastními *vánocemi*²⁰ je u českoselských a kruščických Čechů spojena postava „*kristindle*“, oblečením i vzhledem podobná Mikuláši,²¹ která společně s čertem obchází jednotlivá stavení, kde mají děti a přináší stromeček a dárky. S „*kristindlem*“ jsme se nesetkali u velkosredištských Čechů, u nichž se mikulášské obchůzky dodnes konají. I když nemáme k dispozici srovnávací materiál od bývalé německé menšiny, můžeme s největší pravděpodobností předpokládat, že „*kristindle*“ se dostalo do Českého Sela a Kruščice vlivem sousedních Němců.²² Tomu by nasvědčovala i výpověď informátorů z Velikého Srediště, že u tamějších Němců a Maďarů chodilo „*kristindle*“ s betlémem.²³ „*Kristindle*“ nezaznamenali ani naši kolegové při výzkumu českých osad v rumunském Banátě.

Se Štědrým večerem je spojena řada zvyků a pověr známých jak z českého terénu, tak i od daruvarských Čechů.²⁴ S nošením slámy do stavení a s jejím rozprostíráním po zemi jsme se nesetkali.²⁵ Zvyk je

chápán jako cizí, srbský. *Štědrovečerní jídelníček* je stále ještě postní a zahrnuje devatero jídel. Z tradičních českých jídel v něm však dnes najdeme jen „dolky“ a rozvařené sušené ovoce. Z přejatých se objevuje na štědrovečerním stole vřínová polévka a „klecnbrot“, ovocný chlebiček.²⁶ Štědrovečerní koledování se u zdejších Čechů nedochovalo. *Koledou* přicházejí v tento den jen Srbové z okolních vsí a jejich *vinšování* má sociální charakter.

První den vánočních svátků tráví českoselští a krušičtí Češi, shodně s českou tradicí, doma v rodinném kruhu. Přes den se jde jen do kostela a malé děti chodí „vinšovat koledový svátky“. Teprve druhý den svátků, „na Štěpána“, je dnem vzájemných návštěv a dětské koledy. Večer po klekání chodí děti „koledníčkovat“. Chlapci a děvčata chodí zvlášť, chlapci s písňovou koledou „Pásli ovce valaši . . .“, zatímco děvčata zpívají:

Milí pastuškové vstávejte,
zpěvy krásné poslouchejte,
zpěvy andělské, hlasy nebeské,
co se stalo v městě Betlémě.

Vezmi svůj teplý teplíček,
aneb svůj sprostý kožíšek,
zahřej děťátko, to nemluvíátko,
aby neplakalo pacholátko.

Panna syna porodila,
panenství neporušila,
v městě Betlémě, v chlévě na seně,
jakou z toho radost měla.

Tu panenky dary nesou,
ubohý se zimou třesou,
Anka košíček, v něm pět jablíček,
Evička medu hrníček.

Mezi hovádkami leží,
zima běží ode dveří,
matička jeho zavinuje ho
a tu spatřila na něho.

Apolenka mléka džbánek,
Marijánka povijánek,
Bárka krupičku, to na kašičku
tomu malému Ježíšku.

Že nemá žádný košilky,
ani chatrné plencičky,
ani košilky, ani povijánku,
nech na louce ovce, Janku.

Ó, Pane Ježíši Kriste,
tys narozen z Panny čisté,
tys našim pánem, my plesáme,
s tebou se radujeme Amen.

Až do Betléma přijdeme,
šecky na kolena padejme,
vemte mošničky na své ručičky,
zpívejte nové písničky.

Známou dětskou štěpánskou říkankovou koledu „Koleda, koleda, Štěpáne...“, kterou jsme zapsali ve Velikém Središti, znají v Českém Selu jen z četby a ze školy. Při obchůzce navštěvují koledníci především své křestní kmotry a pak teprve ostatní příbuzné a známé. Za koledu dostávají ořechy, jablka a cukroví. Pro malý počet dětí mizí v Českém Selu i tato dětská štěpánská koleda.

U Čechů ve Velikém Središti byly vánoce odlišné u katolíků a evangelíků. Evangelíci stromek nemají a dětem se rozdávají dárky v nedělní škole při evangelickém kostele. V jejich štedrovečerním jídelníčku se objevuje i maso („viřtle s cibulí“). O půlnoci každý „vítá boží narození“ doma v rodinném kruhu zpěvem duchovních písní z kancionálu.²⁷ Štěpánská koleda se ve vsi držela dokud byl dostatek českých dětí, „ale včel už vše vyhýňá“. Na Nový rok si velkosredišští Češi chodili navzájem, od stavení do stavení, přát: „Vinšujeme vám nový rok, aby vás nebolela hlava ani bok“. „Vinšujeme vám nový rok, štěstí, zdraví, požehnání, po smrti království nebeské“.

Tříkrálové obchůzkové hry známé z Čech i od daruvarských Čechů jsme zapsali rovněž v Kruščici a v Českém Selu.

V tradici českého *masopustu* jsou všechny námi zapsané zábavy a veselice kruščických a českoselských Čechů. Předposlední neděli před masopustem koná se v Českém Selu „uzlíčkový“ bál, který pořádají pouze ženaté páry. Na tuto zábavu, která se odbývá v místním Národním domě a při níž vyhrává harmonika a buben, přinášejí ženy jídlo a muži pití. Z tohoto masopustního období vrcholícího v posledních třech dnech *maškarními průvody*,²⁸ stojí za zaznamenání českoselská a kruščická *zaváděná*,²⁹ poslední zábava před nastávajícím velikonočním postem. Při zaváděné je na stole v sále, kde se zábava koná, připraveno víno, likér a dvě zapálené svíčky. V první části večera zavádějí chlapci děvčata. Nejprve jde každý tanečník pro svoji dívku a postupně bere k tanci ostatní. Přednost přitom mají dívky (Kruščice), které ráno chlapce „strojily za maškary“. Chlapec se se svou tanečnicí několikrát v kole otočí, „zavede“ ji ke stolu a dá jí zavdat likéru. Sám si s ní připije vínem a děvče potom za „zavádění“ zaplatí. Po vytančení všech děvčat pokračuje zábava zaváděním chlapců. Zase děvčata si vybírají tanečnický, dávají jim zavdat likéru a samy pijí víno a opět chlapci platí. Z peněz se pak platí hudba, sál a ostatní náklady spojené s masopustem. Zaváděná trvá do půlnoci a masopustní veselí končí „*pochováním masopustu*“. Někdo z přítomných mužů představuje „masopusta“, obleče se do bílého a lehne si na lavici. Kolem něho se shromáždí ostatní muži, zpívají přitom pohřební písně a polévají ho vínem.³⁰ Do této války bývalo zvykem, že na závěr

masopustu „*chodil Popelec*“; dva muži obcházel s nádobou popela jednotlivá stavení a dělali lidem na čelo křížky.

I ve Velikém Središti slavili Češi až do této války „fašaňk“ maškarními průvody, které se podle informátorů nelišily od průvodů konaných tamějšími Němci. Název „fašaňk“ odpovídá moravskému označení a zároveň je blízký běžnému německému pojmenování.

V době velikonočního postu se stále ještě v Českém Selu nekonají zábavy a drží se půst. Dodnes se mezi zdejšími Čechy uchovaly staré české názvy nedělí od masopustu do velikonoc, jako např. Kejchavná, Družebná, Smrtečná, Květná.

Na Květnou neděli se nosí v obou vesnicích do kostela světit kočičky, z nichž se pak na Veliký pátek dělají křížky, které se roznášejí po polích, „aby je nepotloukly kroupy“.

Velikonocím se říká v Kruščici a Českém Selu shodně s některými českými kraji „červené svátky“. V duchu tradice českých katolických vesnic nahrazují chlapci v Kruščici a Českém Selu zvonění v kostele od Zeleného čtvrtka do Bílé soboty „*klepáním*“, tj. obcházejí vesnice s „klepačkami“ a s říkánkou:

Kopali, kopali jámu Ježíši Pánu,
židi ho jali, ukřižovali,
a ty, nevěrný Jidáš, cos to učinil,
že si svého Mistra židům prozradil,
zato musíš v pekle hořeti,
s Luciperem ďáblem tam přebývati.
Pán Ježíš umřel, zvony odletěly,
pod nebesy pohřben, tam vstávaly.

Při poslední obchůzce na Bílou sobotu ráno obcházejí s jídášskou koledou jednotlivá stavení a dostávají vejce a dináry.

Na velikonoční neděli máme zachyceno z Českého Sela a z Kruščice „vinšování velikonoc“ kmotrák, které druhý den v pondělí oplácejí návštěvu a přinášejí svým kmotřencům drobné dárky. Ovšem tradiční velikonoční pomlázku jsme ani v Českém Selu ani v Kruščici nezaznamenali. Pomlázku nahradilo v těchto vsích „*polejvání*“ děvčat, která za týden, „na mladé svátky“, toto „polejvání“ zase chlapcům oplácela. „Polejvání“ chlapců vymizelo koncem druhé světové války, kdy se přestaly slavit „mladé velikonoce“. Zda vůbec někdy byla u kruščických a českoselských Čechů pomlázka, a jestliže byla, kdy tento zvyk přestal a začalo „polejvání“, nevíme, protože pracujeme jen s recentním etnografickým materiálem a chybí nám jakékoli zprávy starší 50 let. Snad bychom se mohli spokojit s hypotézou, že v prvních letech kolonizace

tento zvyk existoval, ale výsledky etnografického výzkumu rumunských Čechů (1961—1964) dokládají o velikonočním pondělí sice obchůzky dětí s pomlázkou a koledováním, nemluví však o šlehání, zato však se zmiňují o polejvání děvčat.³¹ I zde chybí pro konečné závěry starší etnografický materiál. Jisté je, že „pomlázka“ patří mezi typické české velikonoční zvyky, zatímco „polejvání“ se objevuje až na Moravě a dále na východ. Dá se předpokládat, že banátští Češi přejali „polejvání“ od svých sousedů Rumunů, Maďarů³² a Němců, u nichž máme tento zvyk doložen z Velikého Srediště, zatímco „Moravané“ si udrželi svoji „šla-hačku“, s níž chodili ještě po druhé světové válce.³³

Z dalších jarních zvyků stojí za zaznamenání pálení ohňů, tzv. *pálení čarodějnic*³⁴ a *stavění májů* ve filipojakubské noci. Oba tyto zvyky už vymizely a pokud se ještě něco z nich zachovalo, je dnes spojeno s celo-státní oslavou prvního máje.

Do této války stavěli chlapci v Českém Selu svým děvčatům před stavením nebo na dvoře máje, neozdobené vrbové stromky, do jejichž kůry vyřezávali monogramy, různé ozdoby a milostné vzkazy. V obci se nestavěl žádný velký ústřední máj, ani se nekonaly májové zábavy. Slavnější „máje“ měli ve Velikém Središti. Tamější Češi a Němci stavěli svým děvčatům máje, většinou smrky nebo jedle, ozdobené barevnými papíry a pentlemi, na jejichž vrcholku bývala přivázána láhev vína. Kromě toho stavěli čeští chlapci v duchu české tradice před hostincem velký máj, pod nímž se konala zábava na konci měsíce, kdy se máj slavnostně kácel. Podle informátorů se této zábavy účastnili jen Češi.³⁵

Nejvýznamnějším svátkem banátských Čechů bylo a dosud je „posvícení“, konané na podzim po skončení polních prací.³⁶ Ve zdejších vesnicích se koná v měsíci říjnu a jeho datum je spojeno s nějakou významnou událostí spadající na tuto dobu (v Českém Selu s datem vysvěcení kostela).³⁷ Stejně jako kdysi v Čechách, i v Českém Selu, v Kruščici a ve Velikém Središti bývala o posvícení nejslavnější zábava z celého roku, na níž děvčata musela mít nové šaty. Na posvícení jsou zváni příbuzní a známí z okolních i vzdálenějších osad. Dříve se slavilo posvícení většinou dva dny. V neděli bývala hlavní zábava a v pondělí se slavila tzv. „zlatá hodinka“. Dnes se drží posvícení pouze jeden den, v neděli.

Ve Velikém Središti se nazývá posvícení „hody“ nebo „kirvaj“. Ještě krátce po této válce, kdy bylo v obci více Čechů, slavily se zdejší hody bohatě a slavně. Češi-evangelíci slavili své hody třetí neděli v říjnu, zatímco katolíci drželi kirvaj první neděli říjnovou. Velkosredištské hody měly svůj pořádek. Ráno se šlo na slavnostní mši do kostela. Po jejím skončení čekala už na mládence před kostelem hudba, která zahrála čsl. státní hymnu a pochod.³⁸ Potom pozvali mládenci muzikanty k sobě

na oběd. K mládencům domů přišla i děvčata, aby jim „okitila“ klobouk rozmarýnou a červenomodrobílou stužkou. Navečer se všichni sešli v hostinci, kam přišli chlapi s muzikanty. Zábava trvala do půlnoci a končila „damenbalem“, dámskou volenkou. Evangelických hodů se rádi účastnili i katoličtí Češi, kteří se na ně těšili více než na svůj „kirvaj“. Druhý den chodili chlapi s muzikanty po jednotlivých staveních, „k našim lidem“, kde bylo pro ně připraveno pohoštění. V každém stavení zahráli muzikanti několik kousků k tanci, popili, pojedli a šli dál. Pondělní večerní zábava trvala obvykle přes půlnoc. V současné době se ve Velikém Središti hody ještě slaví, ale nic z tradičního průběhu se v nich nedochovalo. „Uvaří se jen lepší oběd, sejdou se přátelé“, ale zábava se už nekoná.

Z ostatních kalendářních dnů, s nimiž jsou spojeny nějaké zvyky, stojí za zmínku *den Všech svatých*, kdy se v Českém Selu a v Kruščici dodnes peče zvláštní obřadní pečivo, *dušičky*. *Dušičky* se kdysi v Čechách rozdávaly žebrákům a chudým, kteří v tyto dny obcházel stavení. V Českém Selu se *dušičky* dnes rozdávají dětem a roznášejí se Srbům „za zaplatpánbůh“,³⁹ protože „oni *dušičky* nepečou“.

Rodinné obřady

Svatba a zvyky s ní spojené patří k těm obyčejům a slavnostem českoselských a kruščických Čechů, které zůstaly prosty cizích vlivů. Jistě v tom hrála úlohu okolnost, že sňatky byly do poslední doby uzavírány uvnitř menšiny samé. Svátba, jak jsme ji zapsali v Českém Selu a v Kruščici, tvoří určitý charakteristický typ odlišný od svatby Čechů ve Velikém Središti i od svatby daruvarských a bosenských Čechů.⁴⁰ Tento typ se zřejmě ustálil v průběhu dlouholetého vývoje. Dá se předpokládat, že rozhodující význam přitom měl regionální původ osídlenců, kteří v prostředí, do něhož se přistěhovali, obnovili zvyky a slavnosti svého bývalého kraje. Jak vypadaly první svatby Čechů po přestěhování do rumunského Banátu na sklonku třicátých let minulého století, však nevíme. Po přečtení „abliánské“ kroniky můžeme soudit, že po dobu pobytu kolonistů v Schönthalu se žádné svatební veselí, jak je známe z tradičních českých svateb, nekonalo a je otázka, zda vůbec v té době docházelo k úředně uzavíraným a církevně posvěceným sňatkům nebo teprve později k jejich dodatečnému úřednímu potvrzení. Ať už byl svatební akt stvrzován kdykoliv, jistě na svatební hostinu, ani na svatební dary a svatební zvyky nebyly v schönthalských podmínkách prostředky ani nálada. A kdy se poprvé v Českém Selu a v Kruščici konala svátba

se všemi zvyky, svatebním říkáním, písněmi, tancem v té podobě, jak jsme ji zapsali, o tom nemáme zpráv. Bereme-li v úvahu ohraničenou paměť našich informátorů, můžeme pokládat za zadní hranici nesporné existence této formy svatby dobu prvé světové války. Dá se však téměř s určitostí předpokládat, že je starší a že mnohé její části spadají až do doby odchodu kolonistů z vlasti. Zda celá svatba, bychom se neodvážili předpokládat a ani výsledky výzkumu rumunských Čechů tomu nenasvědčují. Nesmíme zapomenout totiž na infiltrace, které do menšinového prostředí pronikaly prostřednictvím časopisů, knih a především působení učitelů, kteří už od šedesátých let minulého století přicházeli z Čech učit zdejší děti česky a jež se, jak víme z Daruvarska, často velmi aktivně podíleli na ožívování nebo zavádění mnohých zvyků a slavností.

„Veselce“ předcházejí *námluvy*, na které chodí rodiče se ženichem a s družbou k nevěstiným rodičům. Při námluvách se vyjednává výše věna snoubenců. Příprava na svatbu probíhá v obou domech. Pečou se koláče, dorty, připravuje se maso, zelenina. Z obřadního pečiva se pečou „*věnce*“ a „*rohlinky*“, určené na „*vejsluhu*“, kterou si navzájem přinášejí kuchařky ze ženichovy a nevěstiny strany. Zvát na svatbu chodil do této války družba s nejstarším mláďencem, dnes snoubenci sami. Pozvání posílají na svatbu „*pomoc*“, tj. naturálie k přípravě hostiny (kuřata, máslo, vejce, tvaroh, smetanu apod.).

V sobotu navečer přijdou všichni mladí k nevěstě, kde je večeře spojená s tancem.

V neděli ráno se sejdou hosté u nevěsty, která se strojí mimo stavení, většinou u své křestní kmotry. Odtud se jde do ženichova domu, kde je rozloučení s jeho rodiči. Společně se ženichem jdou všichni pro nevěstu ke kmotře a všichni pak do nevěstina domu, kde je hlavní rozloučení a požehnání. Po obřadě na úradě⁴¹ a v kostele jede se k nevěstě na oběd. Po jeho skončení jedou novomanželé k fotografovi a svatební hosté do hostince nebo do Národního domu si zatancovat. Za nimi přijdou později i snoubenci. Zábava trvá do večerních hodin, kdy se všichni odeberou k ženichovým rodičům. Dveře však nacházejí zavřeny. Družba žádá kuchařky o vpuštění a mládež zpívá: „Stojím u dveří, poť mi otevřít...“. Teprve když je dialog mezi družbou a kuchařkami ukončen správnou odpovědí na otázku: „Co vezete?“ „Sedmou svátost, stav manželský“, otevřou se dveře a kuchařky vítají novomanžele písní: „Juž, juž, juž, juž je (Pepík) muž a (Anička) jeho žena, přikrejšva ho peřinama, aby jí nezmrz“. Nevěsta musí zvednout koště, které leží přes práh a postavit je do kouta, aby ukázala, „že je pořádná“. Ve dveřích ji vítají ženichovi rodiče, kterým přináší dary. Potom se všichni rozejdou, jdou se převléci a scházejí se u nevěstiny kmotry na černou kávu. Odtud jdou všichni

společně k ženichovi na večeři. Mezi jednotlivými chody jsou intermezza: „vybírání na kuchařky“, „parchant“, „stromek“. Po prvním chodu objevuje se družba s kuchařkami, nese na talíři vařečku a na pekáči zapálený hadr a volá: „Kuchařky hoří! Vařily a spálily si ruku!“ Kuchařky zpívají: „Spadla moucha do capoucha, zlámala si koleno, tři neděle naříkala, tůze ji to bolelo“. Všichni přítomní dávají na talíř nebo pekáč peníze pro kuchařky. V přestávce mezi dalším chodem se přináší „parchant“. Zaváže se panenka jako miminko a družba nese „parchanta“ zase v doprovodu kuchařek ženichovi a žádá ho, aby „daroval tvrdý tolar, aby nemusel kolíbat“. Kuchařky zpívají: „Šecky panny z trávy dou, jedna pěkně za druhou a já, ubožátko, kolébám děťátko, hajej, nynej, do roka bude inej. Zakolíbej chvíli než vyperu plíny. Já kolébat neumím, za kolébkou se stydím“. První dává peníze ženich (musí dát nejvíc), potom ostatní. Po obejití všech hodí družba „parchanta“ i s penězi nevěstě do klína. Nevěsta nejdříve „parchanta“ vyhodí a oni jí jej zase hodí nazpět. Na závěr večeře, při rozdávání koláčů, přichází „stromek“. Opět jde družba v doprovodu kuchařek a přináší stromek, ozdobený jablíčky a cukrovím a postaví jej před novomanžele. Kuchařky zpívají: „Šel jest Pán Bůh, šel do ráje, Adam za ním poklekaje...“. Při slovech, že Adam utrl jablko, nevěsta utrhne se stromku jablko, rozpulí je a společně se ženichem sní. Po přečtení celé písně zatřese nevěsta stromkem a děti si rozeberou spadlé ovoce a cukroví. Po „stromku“ se blíží svatba ke svému vrcholu — přichází „prodávání a čepení“ nevěsty. Nejdříve se však vykupuje nevěstin střevec, který jí během večera ukradnou mládenci. Dokud nejstarší družička nevykoupí střevec, nemůže se nevěsta prodávat. Nevěstu kupuje nejstarší mládenec. Nevěsta je schovaná v koutě a družičky kolem ní stojí na stolech a hlídají ji, „aby jí nikdo z mláďenců nedal hubičku“. Teprve když se mládenci dohodnou s družičkami na ceně, vyskočí nevěsta na stůl, kde si s nejstarším mláďencem zatančí. Potom odvedou ženy nevěstu k čepení. Čepí ji kmotra a nejstarší družička. Při uzavírání šátku, kdy se zpívá: „Věnečku zelený, já tě z hlavy skládám...“, nevěsta jej dvakrát shodí a teprve potřetí si nechá šátek uvázat. Věneček se dá do mísy, do které položí kmotra a nejstarší družička peníze. Očepenou nevěstu odvedou zpět do místnosti, kde je ženich a ostatní hosté. Všichni s nevěstou tancují a každý dá do mísy s věnečkem peníze. Dříve než si nevěsta zatančí se ženichem, přivedou mu místo nevěsty starou bábu, a když ji odmítne, nabízejí mu nejstarší družičku. A když i tu odmítá, přivádějí nevěstu, s níž si zatančí. Vybráním peněz a nevěstíným tancem končí prakticky zvyková část večera a zábava pokračuje do ranních hodin, kdy se hosté rozcházejí domů. Dvě neděle po svatbě bývalo zvykem pořádát „přátelský oběd“,

první neděli u nevěstinyých rodičů, druhou u ženichových. Tato forma svatby byla běžná v obou vesnicích ještě donedávna a dodržuje se většinou stále, pokud jsou oba snoubenci Češi.

Průběh svatebního obřadu u Čechů-evangelíků ve Velikém Središti byl, podle informátorů, mnohem jednodušší. Přípravy byly obdobné jako v Kruščici a v Českém Selu. I zde se mládež scházela v předvečer svatby u nevěsty, kde tancovala do půlnoci. Svatba se však konala jen u nevěsty. Ve svatební den ráno se hosté sešli u nevěsty v domě, kde se strojila. Před požehnáním měl družba kázání a zpívaly se duchovní písně z kancionálu. Během oběda bylo jen „vybírání na kuchařky“. Věneček sundávala nevěstě kmotra, která jí vázala šátek. Nevěsta šátek neshazovala. První tanec s očepeou nevěstou si zatančila kmotra. Při nevěstěně tanci měl rozhodující úlohu nejstarší mládenec, který určoval s kým a v jakém pořadí má nevěsta tancovat. Naposledy tancovala se ženichem. Předtím se však konal *prodej nevěsty*. Někdo z přítomných se přestrojil za žida s měchem peněz (střepy), který jde kupovat nevěstu. Ženich však chtěl nevěstu také koupit. Po chvíli dohadování zvítězil ženich, který si nakonec s nevěstou zatancoval. Potom pokračovala zábava s tancem až do rána, kdy svatební veselí končilo. — V této podobě se zachovala svatba ještě do druhé světové války.

Oba popisy představují typickou českou svatbu. V Českém Selu a Kruščici v zachovalejší, tradiční formě, ve Velikém Središti v jednodušší (evangelíci) a nivelizované. V obou najdeme některé znaky charakterizující českou svatbu obecně a některé regionální, typické pro českou svatbu jen v některých regionech. U kruščické (českoselské) svatby mohli bychom za tyto regionální charakteristiky pokládat vedle svatebních písní „stromek“, „ukradení nevěstina střevíce“, „shazování šátku“, jež se objevují např. v popisech svateb z jihozápadních Čech,⁴² odkud pocházeli kolonisté z Gerníku, Bigru, Eibentalu, Schönthalu. Ve výzkumných materiálech od rumunských Čechů objevuje se rovněž „stromek“ a „střevíc“,⁴³ současně má však tamější svatba ještě jiné znaky jihočeské svatby, které jsme v Kruščici (Českém Selu) nenašli.

Kruščická (českoselská) svatba tvoří dnes uzavřený celek udržovaný tradicí v neměnné formě,⁴⁴ který nevsákl do sebe kromě jídelníčku žádné vlivy okolního jinonárodního prostředí. Měly-li kdy u zdejších Čechů některé části svatby funkci magickou či zvykově právní, nevíme; v současné svatbě banátských Čechů mají však všechny uvedené zvyky a obřady funkci jen společenskou a zábavní.

☆

Zatímco z materiální kultury⁴⁵ si především strava uchovala některé české rysy, z oblasti duchovní a sociální kultury⁴⁶ máme takových příkladů více. Výroční zvyky a slavnosti patří k těm etnografickým jevům, v nichž se nejvýrazněji a nejdéle projevoval etnický původ banátských Čechů. Uvedené jevy, zvláště ty, jichž se účastnil vesnický kolektiv (kolegy, obchůzkové hry, zábavy, svatba) podporovaly pocit sounáležitosti k vesnické pospolitosti a tím posilovaly integritu české enklávy. Česká lidová kultura se tak ukázala být významným integrujícím činitelem zpomalujícím akulturační proces banátských Čechů.

Banátská Češi jsou dnes součástí obyvatel mnohonárodnostní Vojvodiny. Našli zde svůj domov a novou vlast. Sžili se se zdejšími prostředím a vcítili se do charakteru obyvatel Vojvodiny natolik, že sami sebe pokládají za „Lály“ se vším, co toto označení s sebou nese. Jejich vztah ke staré vlasti, s níž je nepojí žádné příbuzenské svazky, je vztahem k zemi, odkud jejich předkové přišli, jejímž jazykem dosud hovoří, jejíž písně zpívají a některé zvyky konají. Je to vztah plný úcty k minulosti, zatímco vztah k Vojvodině a Jugoslávii je dán životem v této zemi, přítomností a budoucností.

POZNÁMKY

1. Výzkum byl prováděn na podzim roku 1971. Při výzkumu jsme se soustředili na kompaktní české osídlení ve vesnicích. Stranou jsme nechali Čechy žijící v Belé Crkvi a ve Vršci. V předložených studiích si všímáme jen některých stránek lidové kultury banátských Čechů.
 2. Jde o početně malou enklávu, jejíž počet se neustále zmenšuje. Podle předběžných výsledků sčítání obyvatelstva je počet obyvatel Vojvodiny hlásících se k české národnosti 2535 oproti 3086 z r. 1961. *Popis stanovništva 1971, prethodni rezultati*, Novi Sad 1971.
 3. V Českém Selu a v Kruščici šlo spíše o jednotlivé osoby, ve Velikém Središti o větší skupinu.
 4. A. Lebl, *Socijalno-istorijski aspekti etničkog pluralizma u Vojvodini*, Etnološki preglad 4 (1962), 22–31.
 5. Pamětní kniha založení české obce abliánské a její dějiny dle ústního podání pro potomky naše sepsaná“ (od r. 1868).
 6. Nejvíce jich směřovalo do okolí Belé Crkve. Někteří se vystěhovali i do Bulharska, kde založili českou osadu Vojvodovo.
 7. 1828 „nameravali su češki kolonisti bivše naseobine Šentala (Schönthal) na Dunavu da se odele, ali to tada nisu učinili. Tek 1837 nasele 24 šentalske porodice u jansenovačkom staru poljanu „Ablian“, na narodnom jeziku Fabijan. Novi naseljenici dobili su 295 lapare zemlje a prvi opštinski poglavar bio je Franc Vorlicek“.
- M. Drobňakov, F. Mileker, *Letopis opština Podunavske oblasti*, Pančevo 1929, str. 135.

- Vzpomenutá „Pamětní kniha“ líčí osudy 61 českých rodin, kterým vojenské úřady v Temešváru určily ke kolonizaci Schöenthal. Těžké přírodní podmínky a duševní útrapy, do nichž se schöenthalští Češi dostali, způsobily, že kdo mohl, tajně se stěhoval do jiných českých osad, v nichž byly příznivější podmínky ke kolonizaci. Z původních 61 rodin zbylo 24, které se vystěhovaly do obce Jasenovo, na jejímž katastru zvaném Ablíán založily osadu téhož jména. Jejich odchodem Schöenthal zanikl, zatímco jiné osady založené českými kolonisty v rumunském Banátě se uchovaly dodnes. Osada měla původně název Ablíán, Fabián, Csehfalva, dnes Češko Selo. Podle statistiky z r. 1921 mělo Češko Selo 204 obyvatel, z toho 191 Čechů, 3 Rumuny, 3 Srby a 7 Maďarů. Podle předběžných výsledků sčítání obyvatelstva z r. 1971 má 118 obyvatel.
8. 1837 „doselile se u Kruščicu 60 rimokatolíckih Čeha“.
M. Drobňakovič, F. Mileker, c. d., str. 127.
Podle statistiky z r. 1921 měla Kruščice 2163 obyvatel, z toho 1634 Srbů, „ostalih Slavena [večinom Čeha] 503“.
Podle předběžných výsledků sčítání obyvatel z r. 1971 má 1479 obyvatel, z toho Čechů necelých 400.
9. 1838 „podiago je vlastelin Golub Lazarevič starí kostel i naselio ovde katolíčke Čehi i Bugare, oko 30 na broju“.
M. Drobňakovič, F. Mileker, c. d., str. 147—148.
Podle statistiky z r. 1921 mělo Veliké Srediště 2022 obyvatel, z toho 1062 Srbů, 447 Čechů, 391 Němců, 384 Maďarů, 37 Rumunů. Podle předběžných výsledků sčítání obyvatelstva z r. 1971 má 1820 obyvatel, z toho 250 Maďarů, cca 150 Čechů, 25 Rumunů, 49 Makedonců, 12 Slováků atd.
Ve Velikém Središti převažují oproti Českému Selu a Kruščici Češi evangelického vyznání. Dnes jsou Češi-evangelíci prakticky jedinými českými obyvateli Velikého Srediště, protože Češi-katolíci byli po druhé světové válce odsunuti s místním německým obyvatelstvem, na jehož stranu se přidali.
10. Poslední větší česká kolonizace z rumunského Banátu byla těsně po první světové válce do obce Gaje u Kovina, kam přišli kolonisté z Gerniku.
11. R. Urban, *Čechoslováci v Rumunsku*, Bukurešť 1930, str. 5 ad.
12. Sviť, měsíčku, do sednice, na Heleně tam je mají,
kde mají zelený vokenice, tam mají děvčátka ušmachtený ...
13. M. C. Filipović, *Etnički pluralizam u Vojvodini*, Etnološki pregled 4 (1962), str. 8. Autor si všímá vztahu jednotlivých etnik žijících ve Vojvodině a míry jejich vzájemné adaptability.
14. S. Utěšený, *O posrbštvování kruščické češtiny v jugoslávském Banátě*, Naše řeč 53, (1970), 3, str. 139.
15. V. Milutinović, *Srbi i Nemci u Vojvodini*, Etnološki pregled, 4 (1962), str. 36-44.
16. S. Utěšený, c. d., str. 141
17. Z původní zábavy děvčat a žen známé z Čech, při níž si ženy celý večer nebo alespoň do půlnoci volí samy tanečnický, zůstala jen dámská volenka, tančená většinou jako zahajovací tanec.
18. I. Heroldová, *Godišnji običaji daruvarskih Čeha*, Narodna umjetnost 8 (1971), str. 42—43.
19. I. Heroldová, *Vánoce u daruvarských Čechů*, NA 8 (1971), 4, str. 329—330.
20. Stejně jako u daruvarských Čechů žijících na vesnicích setkali jsme se zde se slavnými církevními svátky. Totéž jsme zaznamenali i u bosenských Čechů.

21. Podle informátorů je „kristindle“ oblečeno slavnostněji, v bílém, zatímco Mikuláš má na sobě obrácený kožich.
22. „Von den Deutschen der Militärgrenze stammen die Paradiesspiele und die Umzüge mit dem Christkindl“. E. Schneeweis, Slavischer Grundriss, Serbokroatische Volkskunde, Volksglaube und Volksbrauch, Berlin 1961, str. 121.
23. Jak tomu bylo u Čechů-katolíků, bohužel nevíme. U Čechů-evangelíků však „kristindle“ neexistovalo.
24. I. Heroldová, *Godišnji običaji...*, str. 212—216.
25. M. Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Zagreb 1939, II. díl, str. 20—24.
26. „Kletzenbrot“ jako štědrovečerní pečivo je známo z některých území Německa, Rakouska a části Maďarska.
27. Jednou z nejzpívanějších je kancionálová píseň „Čas radosti, veselosti nastal světu nyní...“, kterou jsme zaznamenali u střelínských a zelovských Čechů-evangelíků (Polsko) při výzkumech 1961—1964.
29. V Českém Selu se koná dosud, v Kruščici přestala po druhé světové válce. O masopustních „zaváděných“ máme v literatuře doklady např. z Chodska a Roudnicka. Nejstarší zprávy o nich máme z poloviny 19. stol.
30. Česká beseda v Belé Crkvi obnovila při masopustní zábavě konané v Národním domě tento zvyk „pochovávaní masopustu“. Belá Crkva byla do této války proslulá maškarními průvody, jichž se účastnili Němci a Srbové. Banatske Chere, Novi Sad 1958, str. 303.
31. C. Skalníková, V. Scheufler, *Základy hmotné a duchovní kultury v českých kovozemědělských obcích v rumunském Banátě*, Český lid 50 (1963), str. 341.
32. E. Schneeweis, c. d., str. 135
33. Dětská koleda, s níž obcházeli chlapci ve Velikém Središti:

Šlahaj, šlahaj, Kadlička,	Slípka se popelí
aby dala dvě vajíčka,	na zeleným prátku,
jedno bílý, červený,	vajíčko se kutáří,
ať ti slípka snese jiný.	u pastýře v kótku
	náš kohótek kokoryhá.
35. V českých osadách v rumunském Banátě patří „májová“ s kácením „máje“ dosud k nejhezčím zábavám. Sr. O. Skalníková - V. Scheufler, c. d., str. 341-342.
36. Místní obyvatelstvo má podobnou vesnickou slavnost, jakou je naše posvícení, na kterou přijíždějí příbuzní a známí. „Zavetina-opšta slava, koja se slavi s proleča ili u leto iz obreda za dobar rad“. Banatske Chere, c. d., str. 214.
37. Kostel v Českém Selu je zasvěcen Janu Nepomuckému, ale posvícení se koná třetí neděli v říjnu, protože byl vysvěcen na Havla (16. 10.). V Kruščici je kostel zasvěcen sv. Trojici a posvícení se rovněž slaví třetí neděli v říjnu podle místní folklórní tradice. Třetí neděli v říjnu slaví posvícení i Češi-evangelíci ve Velikém Središti. Třetí neděli slaví posvícení i Češi v Mačině Brdu a Nové Vsi v Bosně.
38. Uvádíme popis hodů, jak se jejich slavení ustálilo v období mezi válkami. Jak vypadal průběh kirvaje se nám nepodařilo zjistit.
39. Z výzkumů v jižních Čechách (Kaplice) uvádí F. Vančík koledu o svátku Všech svatých, kdy se „chodilo po rohlíkách“, což byla jakási obdoba „dušiček“. Uvádí: „Po obdarování poděkovali koledníci slovy za p l a t p á n b ů h. Dříve se v Soběnově neříkalo děk u j i, a když s tím začali, muselo se vždy přidat „zaplatpánbůh“. Ještě dnes říkají, že se dříve více rozdávalo, že bylo víc těch zaplatpánbůh a že byla

větší úroda. Když se řekne „děkuji“, tak to u mnohých neznamená vůbec nic...“
Fr. Vančík, *Kalendářní obyčeje z jihočeského Soběnova*, Opera ethnologica 4, Praha 1969, str. 39.

40. I. Heroldová, Petrifikované zvyky a obřady bosenských Čechů, NA 11 (1974), 2, str. 99—114.
41. V Českém Selu, kde není matriční úřad, uzavírá se úřední sňatek v sobotu v obci Jasenovo. V neděli je sňatek církevní a svatba ve vesnickém kolektivu. Dokud není uzavřen sňatek v kostele a odbyta svatba ve vesnickém kolektivu, nemá úřední sňatek platnost.
42. Srv. Eichlerova sbírka, Klatovský kraj, SE G 31-G 35, str. 37. Z novější literatury např. J. Jindřich, *Chodsko*, 1956, str. 67—81.
43. Informace z dosud nepublikovaného materiálu O. Skalníkové.
44. Jako příklad uvádím vybírání „na parchanta“, kdy se chce na ženichovi „jeden tvrdý tolar“.
45. M. C. Filipović, c. d., str. 8.
46. M. C. Filipović, c. d., str. 8.
„A u oblasti narodne umetnosti (pesma, pripovetka, muzika, likovna umetnost) verovanja i običaja pojedine grupe su zadržavale najviše svoju originalnost, pa se u tome etnička posebnost pojedinih grupa najpre i najjače izražava i kad su inače grupe u mnogom čemu drugom ujednačenje (kuća, nošnja, agrotehnika). Kako izgleda, već u oblasti braka i porodice, odnosa među susedima i sl. pojedine grupe su prilično samosvojne, mada nisu bile izolovane jedna od druge, pa se u toj oblasti mogu naći zajedničke crte, kao napr. kirvaj (Kirweihe) kod više grupa“.

Zur Frage des Charakters der geistigen Kultur bei den Tschechen im Banat

(Zusammenfassung)

Die Tschechen im Banat leben kompakt in drei Siedlungen: Češko Selo (1837), Kruščica (1837) und Velike Srediště (1838). Die Vorfahren der heutigen Banater Tschechen übersiedelten ins südliche Banat grösstenteils aus den auf dem Territorium des rumänischen Banats in der Umgebung der Städte Orşová und Moldava liegenden ursprünglichen tschechischen Grenzsiedlungen, wohin sie aus wirtschaftlichen Gründen im ersten Drittel des 19. Jh. emigrierten.

Während ihres mehr als hundertjährigen Aufenthalts im andersnationalen Milieu kamen die Banater Tschechen vor allem mit dem serbischen, deutschen, ungarischen und rumänischen Ethnikum und mit deren Kulturen in Kontakt. Das Ausmass der feweiligen Beeinflussung durch diese Kulturen äusserte sich im Leben der tschechischen Siedlungen verschiedenartig.

Tschechische volkstümliche Jahresgebräuche und Familienzeremonien bilden bis heute den Hauptinhalt des Familien- und Gesellschaftslebens der tschechischen Bewohner in Češko Selo und Kruščica. Erhalten blieb nicht ein ganzer Zyklus von Gebräuchen und Zeremonien, wie wir sie aus dem Milieu des tschechischen Dorfes aus dem 19. Jh. kennen, sondern nur einige. Von den Jahresgebräuchen kennen wir vor allem Weihnachten, Fasching, Ostern und Kirmes, von den Familienzeremonien die Hochzeit. Eine Untersuchung tschechischer Ethnographen im J. 1971 ergab, dass wir im Vergleich zur materiellen Kultur, wo vor allem die Kost tschechische Züge beibehielt, auf dem Gebiet der geistigen und sozialen Kultur weitaus mehr Beispiele dafür antreffen. Die Jahresgebräuche und -festlichkeiten gehören zu jenen volkskundlichen Phänomenen, bei denen sich die ethnische Herkunft der Banater Tschechen am angefnälligsten und längsten äusserte. Die angeführten Erscheinungen und besonders

jene, an denen das Dorfkollektiv teilnahm, förderten das Zugehörigkeitsbewusstsein zur Dorfgemeinschaft und stärkten so die Integrität der tschechischen Enklave. Die tschechische Volkskultur erwies sich so als bedeutsamer integrierender Faktor, der den Akkulturationsprozess der Banater Tschechen verlangsamte.

Kulturní společenství a diferenciacie v lidovém stavitelství českého jazykového ostrova na území jižního Banátu

JOSEF VĀŘEKA

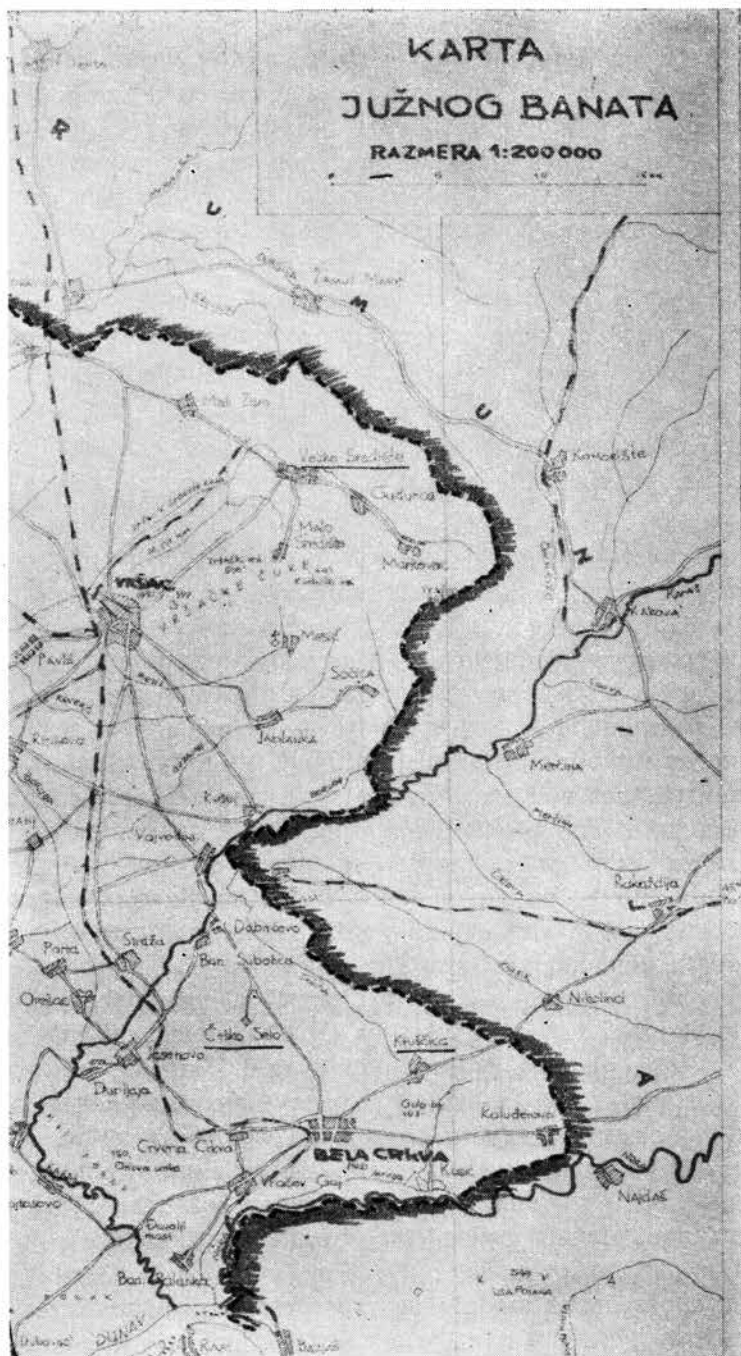
Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Praha

Na rozdíl od Slavonie, kde dosud žije početné české obyvatelstvo v desítkách vesnic především v širší oblasti Daruvaru i v okolí Slavonské Požegy, tvoří český jazykový ostrov v jižním Banátu celkem tři obce, a to Veliké Srediště (Veliko Središte) u Vršce a České Selo (Češko Selo) s Kruščicí (Kruščica) nedaleko městečka Bela Crkva.¹ Česká kolonizace Banátu byla tedy ve srovnání např. s kolonizací německou nebo slovenskou ve Vojvodině početně velmi slabá, avšak shodně s nimi se vyznačovala přínosem některých středoevropských kulturních prvků do této oblasti.² Tento import se především projevil zaváděním pokrokovějších forem do tradičního zemědělství a do určité míry i ve způsobu bydlení. Duchovní složky lidové kultury domácího obyvatelstva a kolonistů se po určitou dobu vyvíjely nezávisle na sobě bez vzájemného hlubšího prolínání. Obdobná situace byla i ve Slavonii, avšak v Banátu ji umocňovaly rozdíly dané pravoslavnou a katolickou, případně protestantskou náboženskou tradicí.

K největšímu kulturnímu prolínání docházelo v oblasti hmotné kultury. Na jedné straně domácí obyvatelstvo přijímalo od kolonistů nové a racionálnější způsoby a postupy v zemědělské práci, zvláště pak při chovu dobytka, a na druhé straně se kolonisté v zemědělství i stavitelství rychle přizpůsobovali geografickým a ekonomickým podmínkám osídleného kraje. Vesnice s českými obyvateli se proto v podstatě neliší od srbských stejně jako od rumunských či jiných obcí Banátu a ostatní Vojvodiny. Také uvnitř vesnic, kde žijí Češi společně se Srby, není postřehnutelná vnější diferenciacie, ačkoliv Češi dosud bydlí spíše pohro-

madě v určitých částech obce nežli rozptýleně mezi domácím obyvatelstvem. Jediné kritérium, podle kterého ještě dnes můžeme na první pohled rozpoznat srbskou usedlost od české, spočívá v pravoslavném zvyku zavěšování věnce upleteného z kopretin na štítovou stěnu usedlosti nejčastěji vedle vrat v upomínku na apoštola sv. Jana Křtitele sedmého července (podle pravoslavného kalendáře); podobné věnce kladou pravoslavní Srbi též na hroby svých příbuzných v předvečer tohoto svátku. V minulých dobách také vynikaly české usedlosti — jak shodně tvrdí většina informátorů — celkovou úpravností, čistotou a pořádkem ve dvoře. Tento rozdíl byl však v posledních desetiletích zcela vyrovnán.

Vesnice obývané v jižním Banátě Čechy mají půdorys panonsko-vojvodinských obcí, jenž je výsledkem novodobé plánovité kompozice geometrického rázu. Tato specificky geometrická struktura, odpovídající obecným urbanistickým požadavkům dané doby, jim byla vtisknuta převážně ve druhé polovině 18. století, kdy rakouské civilní i vojenské úřady počaly s kolonizací tohoto řídky osídleného srbského území jednak z důvodů hospodářských (obdělání ladem ležící půdy a zintenzívnění zemědělské produkce), jednak z důvodů vojenských (zajištění Vojenské hranice). Celá tato nevídaně rozsáhlá akce představovala totální reformu existujících, převážně malých a nepravidelných vesnic, stejně jako výstavbu nových obcí pro cizí kolonisty. Vojvodinské obce vznikaly v té době, jak pečlivým rozbořem archívních pramenů prokázal Br. Kojić,³ jako 1) nové vesnice „na zelené louce“ pro cizí kolonisty, 2) nové vesnice „na zelené louce“ v náhradu za opuštěné osady, 3) komplexní rekonstrukce existujících vesnic na témže místě, 4) nové čtvrti rozšiřující stávající obce. Tento urbanistický zásah, založený na systému přímých širokých cest a pravoúhlých parcel, je ovšem charakteristický i pro české, resp. srbsko-české vesnice Banátu, osídlené Čechy ve třicátých letech 19. století. Jsou to vesnice pravidelného půdorysu, vyznačující se na rozdíl od nepravidelných vesnických aglomerací plánovitým systémem cest; bývají několik kilometrů dlouhé a pravoúhle se křížují s kratšími ulicemi, vedenými v kolmém směru. Vesnice při pohledu z výšky vyhlížejí jako šachovnice, jejíž pravidelný půdorys navíc zdůrazňuje rytmicky se opakující zástavba dvorů s obydlím se štítovou, u novějších domů pak s boční orientací k cestě. V takových případech se hustá řadová zástavba měnívá v zástavbu uliční. Zvláštní postavení zaujímá České Selo, které se půdorysnou strukturou zcela shoduje s oběma srbsko-českými obcemi, avšak na rozdíl od nich i většiny banátských obcí je poměrně malé a krátké. Usedlosti jsou tam ještě dosud orientovány převážně štítem ke dvěma hlavním, souběžně vedeným cestám (východní „Sobotické“ a západní „Kruščické“) ve směru sever—jih, které zhruba uprostřed

Část jižního Banátu ve východní části Autonomní oblasti Vojvodiny s vyznačenými osadami, v nichž žijí Češi v kompaktním osídlení: Česko Selo, Kruščica, Veliko Središte.

spojuje grunty neobestavená širší cesta s katolickým kostelem sv. Jana Nepomuckého z roku 1901⁴ a Národním domem. Půdorys osady tedy vytváří písmeno H. Středová spojnice s kostelem, nevystupující z linie cesty, jakoby náznakově chtěla připomenout českou náves, která však v Banátě stejně jako v českých vesnicích Slavonie nikde neprosadila svůj vlastní tvar a mnohostiannou funkci. Typ české návsi dokonce ani nežije v povědomí kolonistů, jak prozrazuje neznalost tohoto názvu, suplovaného v případě potřeby německým označením „plac.“.

Půdorys banátských vesnic v podstatě nenarušila ani současná nová výstavba, uskutečňovaná na uvolněných intravilánech uvntř vesnice nebo prodlužující obec budováním rodinných domků podél cest na její periférii. Vcelku zvláštní situace vzniká v Českém Selu, které pro svou izolovanost nejenže se dále nerozrůstá, ale pozvolna odumírá i ve svém jádru.

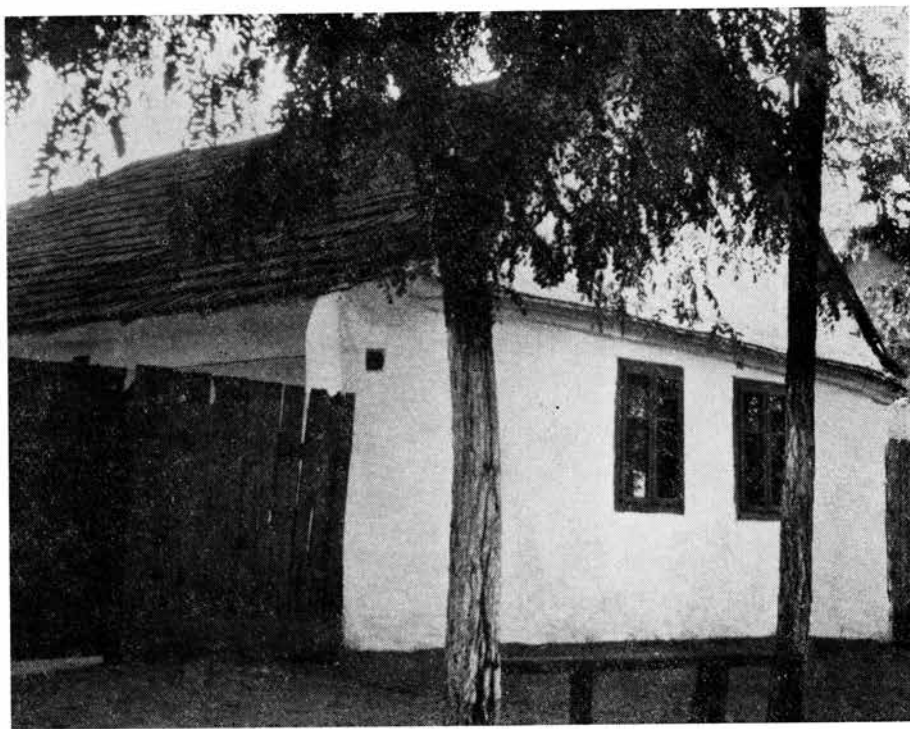
Geometrická kompozice banátské vesnice se odráží i v půdorysné jednotnosti usedlostí, vyznačující se dělením rodinné parcely na tři základní části — dvůr s obydlím a hospodářskými stavbami, mlat a ovocnou zahradu. V půdorysu banátské usedlosti tedy vystupuje ve srovnání se střeoevropským statkem nový element — otevřený mlat v zadní části dvora. Český kolonista opustil v Banátu — stejně jako ostatní přistěhovalci — starou stodolu a přijal místo ní nový typ mlatu. Stodola je u českých kolonistů dnes buď téměř neznámý pojem, nebo si pod ním představují něco už dávno přežitého a archaického, jak potvrzuje i výrok jednoho informátora, podle kterého se taková stodola ještě dochovala u jeho bratra, žijícího na západní Moravě.⁵ Místo slova *mlat* (*na mlatě*) se v Kruščici používá stejně jako v srbštině názvu *humno* a v Českém Selu se mlatu německým vlivem říká také *housplac*. Toto místo slouží k výmlatu obilí, k uložení slámy do „stohů“ a sena nebo kukuřičného chrástu do „kopek“ („kupy z tuluziny“). Stávají zde i drobné hospodářské stavby, jako plevník, prasečí chlívky nebo kurník. Nedílnou součástí české stodoly bývá „plevník“ (zde také zvaný *plevárna*, *plevára*), který v této oblasti stává jako samostatná stavba na mlatě, postavená z desek v drážkové konstrukci a chráněná sedlovou střešou pokrytou nejprve šindelem (*šindelák*) a později tvrdou krytinou. Podle českých informátorů není plevník u domácího obyvatelstva tak rozšířený, protože Srbové dříve plevy nezkrmovali.⁶

Zánik střeoevropské stodoly ve prospěch otevřeného mlatu v jazykových ostrovech Banátu ukazuje k integračnímu procesu, danému přírodními podmínkami a plánovitou výstavbou vesnic i usedlostí od druhé poloviny 18. století.

1. Průhled převážně Čechy obydlenou Vinogradarskou ulicí v obci Veliko Središte. Všechny fotografie J. Vařeka 1967 a 1971, archiv ÚEF ČSAV.

Obecně převládá názor, že stavebním materiálem se kolonisté přizpůsobovali daným podmínkám a že i v dalších složkách hrála významnou úlohu místní stavební tradice.⁷ Toto tvrzení v podstatě také platí o stavbách českých kolonistů v Banátě. Na rozdíl od domácího obyvatelstva však Češi ani v době svého příchodu ve třicátých letech minulého století nepijali — podobně jako ve Slavonii — vcelku jednoduchou techniku pletení a místo pletených staveb, nazývaných kolonisty *pletari*, stavěli v oblasti lesů podobně jako Srbové roubené domy hlavně z bukového dřeva.⁸ Čeští tesaři přicházeli především do Kruščice z nedalekých rumunských vesnic pracovat na léto a byli to asi právě oni, kteří upozornili Čechy v rumunské Svaté Heleně, Gerniku i v jiných osadách na lepší životní podmínky v srbském Banátu.⁹ Roubené chalupy se tam na rozdíl od některých vesnic ve Slavonii (Ivanovo Selo) z této a ani z pozdější doby nezachovaly, protože záhy převládly stavby nabíjené. Rou-

2. Průčelí nabíjeného domu. Veliko Središte, Vinogradarská 86 (asi 10 jiter, maj. J. Ostrčilová).

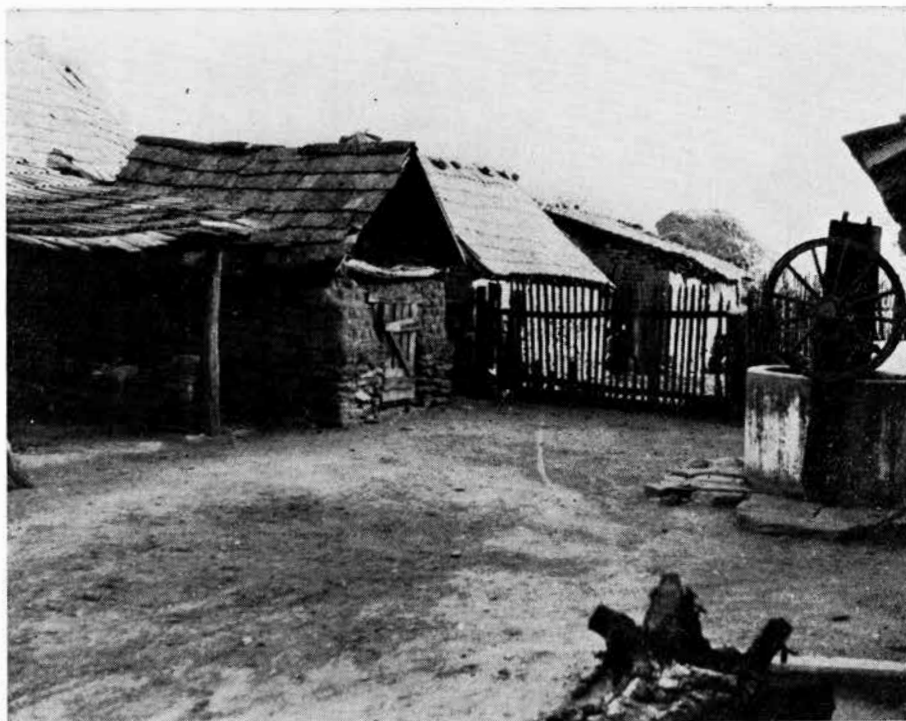
bená konstrukce se nejdéle držela u drobnějších hospodářských staveb, jako u „hambárů“ a prasečích chlívků,¹⁰ které se prý ojediněle před více než sto lety stěhovaly do Kruščice také z rumunského Banátu (např. z Bigru), kde dosud existují roubené domy v Eibentálu.¹¹ V panonsko-vojvodinské oblasti se však od 19. století domy pletené konstrukce s omazanými stěnami (srbsky *plotnjače*) a později také roubené domy (*brvnjače*) nahrazovaly stavbami s nabíjenými stěnami zvanými *nabijače* (srbsky *nabijača*, ve Velikém Središti *pichovaná stavba*, *pichovanica*), dodnes ojediněle dochovanými v Českém Selu i v obou srbsko-českých vesnicích.¹² V Českém Selu (a patrně i ve Velikém Središti) se budovaly nabijače hned od založení obce v roce 1837. J. Hříbek píše, že v české kolonii Ablián byly z počátku „jen bídné, z bláta naspěch upěchované budovy, jež se spíše podobaly doupatům, než obydlí lidskému... Každý domek se později sestával z jedné světnice, komory a chlévu pro dobytek.

3. Nádvoří stěna nabíjeného obydlí a „náspja“. Veliko Središte, Vinogradarská 8C (asi 10 jiter, maj. J. Ostrčilová).

Ku každému domku byl vyměřen pozemek pro zahradu a nádvoří, celkem asi 800 čtverečních sáhů.¹³ S nabíjením stěn se v Českém Selu započalo u čísla 19, 20, 21 a dalších, první stavby byly dokončeny v roce 1838.¹⁴ Poslední nabíjače budovali ještě po první světové válce, kdy se už ponejvíce stavělo ze *syrových cihel*, které po roce 1930 postupně nahrazovaly cihly pálené.¹⁵ Nabíjače si lidé pochvalovali, protože v zimě nepromrzly a v parném létě se v nich držel příjemný chládek. Jejich nevýhodou bylo, že táhly vláhu. Nabíjené domy stejně jako stavby z cihel mají sedlovou střechu nesenou hambálkovým krovem nebo stolicí z tvrdého dřeva (z dostupného buku nebo dubu), které dnes nahrazuje dřevo jedlové. Z tradičních krytin se k pokrytí střech používalo rákosu a bezdrážkového šindele, který se přibíjel k střešním latám hřebíky.¹⁶ Od konce první světové války převládá tašková krytina.

Výzdoba domových fasád i štítů je spíše nenápadná. Přesto omítnuté

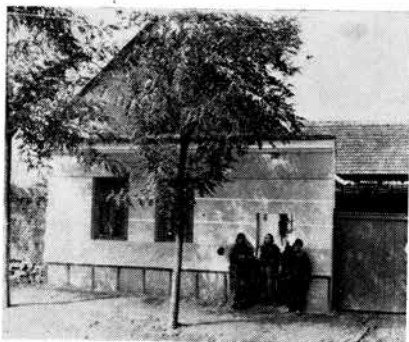
4. Průhled dvorem (směrem k „mlatu“). Veliko Središte, Vinogradarská 86 (asi 10 jiter, maj. J. Ostrčilová).

a obílené stavby nepůsobí na navštěvníka dojmem uniformity, protože jsou tónovány dohněda, žluta, šeda nebo dozelená. Tmavší obrovňávky kontrastují se sněhovou bělostí, vyzařující zvláště při slunečných dnech ze střídme štuky a okenních šambrán, členících domovou fasádu. V trojúhelníkových průčelních štítech můžeme často pozorovat opakující se spíše secesní výzdobné prvky, jako např. v Českém Selo motiv kruhů přetnutých úzkými vodorovnými pásky nebo reliéfně provedené rostlinné motivy; tato výzdoba svědčí o lokální dobové módě i tvůrčí schopnosti zedníků. Podobně jako u nás také tam — i když řidčeji — najdeme ve štítě vrocení (např. České Selo 18, 1901).¹⁷

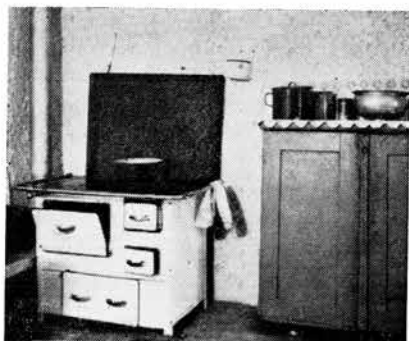
Nejstarší české domy podobně jako srbské kuče v době zakládání banátských vesnic byly převážně asi jen dvojdílné a skládaly se z přední světnice a širší síně (kuchyně), na kterou obvykle bezprostředně navazovala „maštal“ (České Selo, Masarykova 14). Tento dům představo-

5. Stítové průčelí usedlosti z roku 1880. Češko Selo 20 (maj. J. Zapivovarský).
 6. Letní kuchyně v obci Češko Selo 20 (maj. J. Zapivovarský).

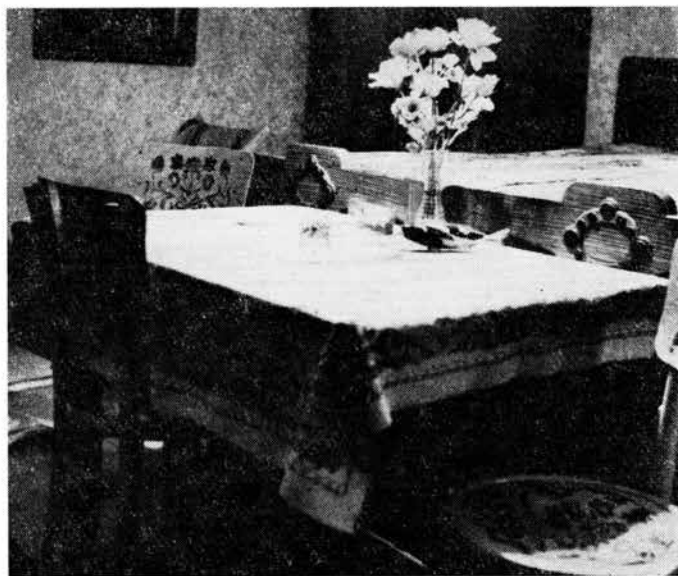
- 7 Usedlost J. Mareše v Kruščici (č. 3).
 8 Novější letní kuchyně v Marešově usedlosti v Kruščici (č. 3).

9. Interiér letní kuchyně, Češko Selo, Masarykova 14, pův. 16 jiter, dnes 4 jitra, maj. K. Šístek.
 10. Zděná kamna k vaření a vyhřívání světnice, vytápěná z kuchyně. Veliko Središte, Vinogradarská 93 (maj. J. Pitrová).

val u českých kolonistů spíše jen nouzovou a přechodnou půdorysnou formu, která se od poloviny minulého století dále rozvíjela v třídlílnou vsunutím komory, případně obytné světnice mezi chlév a vstupní kuchyň. Chlév tedy dalším vývojem ustupoval do hloubky dvora a uvolňoval místo k vybudování druhé světnice. Podle nejstarších pamětníků se původně vařilo — podobně jako v srbských domech — v zadní části kuchyně pod širokým a otevřeným komínem, avšak na rozdíl od srbských kuchyní s otevřeným ohništěm bývala v české kuchyni také chlebová pec, budovaná kolonizačním vlivem později i v domech srbských. Zatímco v českých příbytcích se kuchyně s pecí a ohništěm pod otevřeným komínem už v žádném případě nedochovaly, objevili jsme je ještě ve dvou srbských domech v Kruščici.¹⁸

Základní rozdíl mezi českým kolonizačním domem a srbským obydlím 19. století není ani tak v rozmístění jednotlivých prostor, jejich počtu a funkci, ale spíše v situování vchodů. Srbský dům si totiž na rozdíl od domu kolonizačního, v němž vchody do obou světnic jsou vždy umístěny uvnitř, uchoval vstupy do kuchyně a světnice ze zastřešeného prostoru — tremu. Tento diferenční znak má ovšem mnohem širší platnost a týká se i kolonizačního domu německého.¹⁹ V českých kolonizačních vesnicích můžeme tedy za klasický tradiční dům označit trojprostorové obydlí o přední *sednici* (ve Velikém Središti *setnic*), orientované užší stranou k cestě, střední vstupní *kuchyni*²⁰ a zadní *sednici*, případně *komoře*. Tento půdorys je s výjimkou umístění vchodu do zadní světnice v podstatě shodný s domovým půdorysem srbským²¹ stejně jako s kolonizačním domem slovenským, skládajícím se z přední jizby, střední kuchyně a zadní komory.²² Trojdlílný dům, jehož vývoj je někde patrný i v konstrukci stěny,²³ se zvláště dochoval v Českém Selu, kde dodnes převládají domy s průčelní parádní světnicí pro hosty (*napředsednice*), vstupní *kuchyní*, tam dosud ještě často zvanou *síní*, a zadní obytnou *sednicí*, na kterou navazuje *maštal*, přístupná ze zápraží (*náspu*) i ze zadní světnice. Ve druhé variantě tohoto tříprostorového půdorysu zjišťujeme řazení obytné světnice, která je zároveň ložnicí, hned za čelní reprezentační místností, takže vstupní kuchyň, z níž vedou na jedné straně dveře do chléva a v protilehlé stěně do obytné světnice, leží asymetricky. Systém dvou světnic, pevně zakotvený zvláště v českoselském domě, se již vždy neobjevuje v domě središských Čechů, kde vedle vstupní kuchyně v zadní části domu dosud někde zůstala komora,²⁴ z níž pak vedou dveře i do maštale. Nepřehlízíme-li k funkci střední místnosti, která v kolonizačním domě je především kuchyní, pak tento domový typ se v podstatě shoduje s tradičním lidovým domem Čech. Z terminologického hlediska je pozoruhodné, že jednak v českých vesnicích na území rumunského

11. Interiér přední parádní světnice. Češko Selo, Masarykova 14, maj. K. Šístek.

12. Interiér přední parádní „sednice“. Češko Selo, Masarykova 14, maj. K. Šístek.

Banátu název komora už téměř vymizel,²⁵ jednak že v Českém Selu je vstupní kuchyň dosud také nazývána „síní“, což na rozdíl od původního významu srbské střední místnosti vyjadřuje komunikační funkci české síně, přenesenou tam na vstupní kuchyň. Termín kuchyně je tu ovšem také běžně používán, ale starší generace si spíše uchovává slovo síň. Naproti tomu v srbsko-českých lokalitách je termín síň téměř neznámý a nahrazuje jej srbské *predsoblje*.

Bohatší rodiny mají tři a více světnic, a to především v domech budovaných po roce 1900. Boční orientace těchto novějších usedlostí k cestě umožnila stavebníkovi umístit v průčelní části domu obvykle dvě nebo tři světnice, přístupné z kuchyně a někde také z krytého průjezdu, zvaného podle německých kolonistů *ajnfur*. Tyto kryté průjezdy, jejichž vznik je vázán na boční domovou orientaci, jsou od cesty odděleny vysokými dvojdílnými vraty s dvířky pro pěší a slouží k úschově fúry před deštěm apod. Na vesnici zřejmě pronikly vlivem německé maloměstšácké architektury městečka Bela Crkva; ve vzdálenějším Českém Selu je usedlostí s průjezdy zatím jen málo.

Co však u českých domů zvláště překvapuje, je přímé komunikační spojení zadní světnice (případně komory) s chlévem, přístupným ovšem také druhým vchodem ze zápraží, kudy se vodí dobytek. V oblasti, kde chlév bývá důsledně oddělen od obytné části domu,²⁶ se tedy najednou setkáváme v srbsko-českých vesnicích Banátu stejně jako v Českém Selu se středoněmeckým domem chlévního typu. Vysvětlení je obtížné, uvážíme-li, že tento typ domu není obecný nejen u domácího obyvatelstva, ale ani u německých kolonistů Vojvodiny. Češi, přicházející do Českého Sela z Kutnohorska, mohli chlévní dům znát z rodného kraje, kde v oblasti komorového domu tvoří chlévní typ domu na Kutnohorsku ostrov na dolním toku Želivky. Ale tato domněnka není přesvědčivá pro území, kde v rámci kolonizace docházelo k totální plánované přestavbě a výstavbě vesnic i usedlostí od druhé poloviny 18. století. Spíše se zdá pravděpodobnější racionální výklad informátorů,²⁷ kteří v přímém spojení obytné části domu s chlévní vidí možnost intenzivnější péče o dobytek, zvláště o krávy, jejichž chovu domácí obyvatelstvo nevěnovalo dříve takovou pozornost. Přímý komunikační spoj obydlí s chlévem je tedy velmi praktický, a to zvláště v noci, kdy hospodář slyší, když je ve chlévě něco v nepořádku. K řešení této otázky je však zapotřebí použít také etnokartografické metody k zjištění případného rozšíření tohoto domového jevu ve vesnicích srbských, maďarských, německých, rumunských a slovenských. V nejstarších dochovaných srbských usedlostech (jako např. v Kruščici, Titova ul. 80) chlévy stojí samostatně v zadní části

13. Malovaná truhla dovezená z Moravy. Veliko Središte, Vinogradarská, vedle č. 86 (maj. A. Blatová).

dvora. To potvrzuje, že chlěvní typ se v této oblasti neobjevil dříve než v 19. století, a to zřejmě vlivem kolonizačního domu.

Organickou součástí domu ve Vojvodině stejně jako téměř na celém širokém území středního a dolního Podunají jsou sloupová loubí, chránící v naší oblasti nádvorní okapovou stěnu před slunečním žářem. O jejich vzniku a vývoji bylo již hodně napsáno, avšak naše doklady potvrzují tezi Br. Kojiće, podle které tento charakteristický element srbského vojvodinského domu, převzatý z praktických důvodů také kolonisty, byl ve Vojvodině vytvořen koncem 18. a počátkem 19. století.²⁸ Jeho kontinuita s archeologickými nálezy je zatím neprokazatelná.

Sloupová loubí, zpravidla nazývaná *gank*,²⁹ bývají obvykle vpředu uzavřena štítovou stěnou s oknem, takže z ulice vzniká dojem, jakoby se pod celým štítem rozkládala přední parádní světnice se třemi okny. V takových případech je branka pro pěší vybudována hned vedle ve vysoké ohradní zdi v rovině štítové stěny. U některých stavení vede branka

14. Vnitřek „maštale“ pro tři kusy dobytka. Veliko Središte, Vinogradarská 86 (asi 10 jiter, maj. J. Ostrčilová).

pro pěší přímo na kryté zápraží. Bočně orientované domy s průjezdem mívají sloupové loubí vybudováno podél nádvorní stěny budovy, ležící v lomené ose. Stavební vývoj sloupového loubí dospěl nejdále ve Velikém Središti, kde se do přední nebo zadní části loubí vestavovaly letní kuchyně, případně jiné prostory. Je zajímavé, že sloupová loubí, ať již částečně uzavřená či nikoliv, jsou pojata jako nedílná součást domu i ve střešní konstrukci, protože je nepřekrývá prodloužená sedlová střecha, ale její přesná polovina. Překrytí podsíně je tedy symetrické a v asymetrické poloze se u těchto domů ocitají okna průčelní světnice v případě, je-li

štitová stěna v průčelí loubí slepá. Částečné uzavírání sloupových loubí nesahá patrně před rok 1900 a souvisí — podobně jako v některých jiných oblastech Balkánského poloostrova — s půdorysným rozvojem domu.³⁰

Snaha po příjemnějším bydlení vedla počátkem našeho věku domácí obyvatelstvo i kolonisty k budování letní kuchyně, která je dnes téměř obecně rozšířená v celé panonsko-vojvodinské oblasti. Vybudováním letní kuchyně se osvobodila střední část příbytku od tepla z vytápěných sporáků a výparů z jídel, které v dlouhém parném létě znepříjemňovaly pobyt v domě. S výjimkou usedlostí ve Velikém Središti, kde se letní kuchyně budovaly v loubí, stavěly se z vepřovic nebo později z pálených cihel jako samostatné stavby v areálu dvora. V Českém Selu stojí nejčastěji štitovou stěnou k cestě na rovnoběžné ose s domem. Bývají přístupny z krytého zápraží v nádvorní stěně, v níž jsou prorazena také okna. V posledních letech se dodatečně zřizují okna do ulice ve štitové stěně, která až dosud bývala slepá. Někteří majitelé narušují harmonické členění průčelí budováním širokých oken. Letní kuchyň v přestavěných usedlostech stojí někdy i v zadní části dvora v lomené ose k obytnému domu (Š. Mareš, Kruščice, ul. Miletiča 3).

Letní kuchyně slouží od dubna až do prosince k přípravě jídel a k všednímu stolování; na zimní měsíce přenášejí někde z letní kuchyně celokovový sporák do zadní světnice, kde se vaří a zároveň se i vytápí tato obytná místnost v nejchladnější dobu v roce. V letní kuchyni se připravuje také zabíjačka. Hospodyně tam odkládá také starší šatstvo a drobnější předměty domácí potřeby.

V českých jazykových ostrovech Banátu i Slavonie je neznámý výměnek, a to nejen jako příbytek starých hospodářů, ale také jako instituce. Staří rodiče žijí společně s dětmi až do smrti. Nemají dokonce ani svou vlastní světničku v domě. Jsou ovšem známy případy, kdy se rodiče nesnášejí se svými dětmi, a proto žijí odděleně v zadní světnici, někdy vlastní i maštalku ve dvoře a „hůru“ nad zadní částí domu.

Je známo, že tradiční topeniště Balkánu představuje otevřené ohniště a chlebová pec postavená mimo dům. Kolonizačním vlivem se pec v jazykových ostrovech Vojvodiny a později i mimo ně stavěla v zadní části kuchyně pod širokým otevřeným komínem, kde v srbských kučích přinejmenším až do josefinské doby bylo situováno na nízkém podstavci jen otevřené ohniště.³¹ V českém kolonizačním domě stála pod komínem místo něj z vepřovic nebo pálených cihel postavená chlebová pec kvádrového tvaru (150 X 150 X 100 cm — šířka) s klenutým stropem a vydlážděným dnem uvnitř.³² Do pece se vsazovalo pět až šest pětikilogramových

15. Srbský „hambar“ v sochové konstrukci. Veliko Središte, Vinogradarská 111.

bočnicků chleba. Vařilo se na okraji pece v železných hrncích a trojnožkách. Kolem roku 1900 se pece započaly z českých příbytků stěhovat mimo dům do letní kuchyně, kolny nebo se stavěly zcela samostatně.³³ Zvláště v Českém Selu, kde dodnes není žádný obchod a do nejbližší obce, vzdálené několik kilometrů, nevede žádná silnice, jsou chlebové pece dosud v provozu. Ani v jedné české usedlosti je však už nenajdeme v kuchyni, odkud je vytlačily sporáky, ale vždy mimo dům.³⁴

Ze dvou světnic se v zimě vytápí jen zadní obytná místnost obvykle

železnými kamínky. Dříve tam stávala zděná *kamna* s výstupkem zvaným *záhrobec*, která se vytápěla z kuchyně. Stará *kamna*, dosud z kuchyně vytápěná, jsme našli už jen v jediném domě v Kruščici (majitelka J. Pitrová, č. 93). Jsou to *kamna* kvádrového tvaru (90×80×100 cm — výška), postavená více než jeden metr vpravo od dveří vedoucích z kuchyně do světnice. Do jejich horní plochy je pod úzkým výstupkem, vysokým 12 cm, zapuštěn široký čtvercový plát (*šina*). Dnes se vaří už jen v celokovovém sporáku v kuchyni. Stále se převážně topí dřevem a kukuřičnými klasy, zbavenými zrna.

Současný interiér českých příbytků je uspořádaný, čistý, vymalovaný, s obílenými rovnými stropy a dřevěnými podlahami, které postupně nahrazovaly hliněnou zem již od počátku našeho věku. Celkovou úpravností se dosti dlouho odlišovala česká obydlí od příbytků domácího obyvatelstva. Nábytek a zařízení pochází v mnohých domácnostech přibližně z doby před půl stoletím, avšak stále častěji se objevují interiéry s moderním nábytkem nebo alespoň s jednotlivými kusy nábytku a zařízení, jako s elektrickými sporáky, ledničkami, televizory apod. Porozhlédneme-li se po českých domácnostech v jižním Banátě, nenajdeme v žádné z nich kusy nábytku ze staré vlasti. Z přivezených věcí se jen zcela ojedinelé dochovaly malované truhly (Veliké Srediště 86 — malovaná truhla z Moravy), které však jsou dnes už vyřazeny z užívání a odloženy. Jen k úschově potravin někde dosud slouží zelené *halmárky* s dvojkřídlými dvířky a šuplíkem nahoře, které prý byly také do Velikého Srediště přivezeny z Moravy. Používaný nábytek byl tedy už zhotovován místními řemeslníky v duchu dobových požadavků a módy.

V rozmístění nábytku zjišťujeme určitou pravidelnost, a to zvláště v parádní světnici, v níž spávají hosté nebo v početných rodinách i domácí. V této reprezentační místnosti stojí mezi okny čelem k štítové stěně dvě postele, před nimiž je stůl se židlemi. V rozích bývají umístěny skříň se šatstvem, prádelník (*almárka*, *veškosten*) s porcelánovými soškami světců apod. Po stěnách (zvláště nad postelemi) jsou rozvěšeny velké barvotiskové obrázky svatých a často i rodinné fotografie. Na podlaze je někde u stolu dokonce kobereček. Parádní světnice je poměrně chladná, protože obě okna vedoucí do ulice (případně ještě třetí okno orientované do dvora) jsou stále uzavřena dvojdílnými okenicemi s žebrovitou výplní. Nepřekvapuje proto, že v koutu této prostory vidíme uloženu zeleninu, ovoce nebo sklenice se zavařeninou.

Zařízení druhé obytné místnosti je zcela funkční a nechybí v ní žádný potřebný kus běžného nábytku. Podíváme-li se však zvláště v sociálně slabších a početnějších rodinách na způsob bydlení a spaní, překvapí nás v některých příbytcích dosud poměrně nízká úroveň. Tak v jedné

16. Průhled Vinogradarskou ulicí od evangelického kostela (převážně česká ulice). Veliko Središte (o. Vršac).

17. Průhled ulicí maršála Tita — od č. 85 (převážně srbské domy). Kruščica (o. Vršac).

18. České zděné chalupy č. 93 a 95 ve Vinogradarské ulici, Veliko Središte (o. Vršac).

domácnosti v Českém Selu jsme zjistili, že zatímco v parádní světnici jsou každou noc dvě postele volné, v obytné světnici spí ve dvou postelích, postavených za sebou podél zadní stěny, matka s malou dceruškou a otec s chlapcem; v třetí posteli, přistavené k příčné stěně, leží osmdesátiletý otec. Čtvrtá prázdná postel stojí ve vstupní kuchyni (České Selo 21). Není tomu tak ovšem všude a podle potřeby a domácích zvyklostí se spává i ve vstupní kuchyni a v nezbytné potřebě také v parádní světnici, v níž se nikdy nestoluje (jí se v kuchyni a při slavnostnějších příležitostech v obytné světnici).

Tradičně konzervativní způsob bydlení a zvláště společného spaní až tří generací v jedné světnici mizí v poslední době zvláště u mladých rodin žijících ve Vršci nebo v Belé Crkvi, pokud ovšem nejde o zvlášť sociálně slabou rodinu nebo o nouzové a dočasné ubytování. I dělnické nově budované domky mají kromě kuchyně, která má dosud převážně obytný charakter, *spací světnici*, obytnou *světnici* a *špajz*; podle finančních možností budují v zadní části *předsíně* koupelnu, případně i záchod, který dosud obvykle stojí na zadním dvoře u hnojiště.³⁵ Nové byty jsou zařízeny většinou sektorovým nábytkem a vyzdobeny barevnými foto-

19. Český kostel evangelické reformované církve. Veliko Središte, Vinogradarská 64 (o. Vršac).

grafiami a levnými obrázky (krajiny, města, podobizny), háčkovanými dečkami na stolcích, sériovými výrobky z porculánu nebo ze dřeva, umělými květinami, kuchařkami se srbskými nápisy v kuchyni atd. Z většiny domácností je dnes zcela zřejmý růst životní úrovně obyvatel v poválečné Jugoslávii.

V současné době probíhá také velká přeměna dvora, z něhož je buď úplně nebo alespoň částečně vytlačován zemědělský provoz, který se stále více přenáší na zadní dvůr — *mlat* (*humno*). Přední dvůr vyhlíží proto úpravně a uspořádaně, je často celý vydlážděný a zdobí jej podél obydlí pásy okrasných květin, vinná réva na sloupovém loubí a řada květin zasazených častěji do plechových nádob od průmyslových výrobků nežli keramických květináčů; tyto květiny jsou rozestavěny v loubí i mimo ně a v oknech domu, jehož štítové průčelí ještě obvykle stíní strom lemující cestu. I přes současnou strukturální změnu dvora zůstávají zde

20. České stavení se soudobou výzdobou na fasádě. Kruščica (o. Vršac), ul. maršála Tita 88.

21. Průhled ulici maršála Tita od č. 120 s převážně českými domy [dolní konec — levá strana]. Kruščica (o. Vršac).

v užívání všechny hospodářské stavby, potřebné k zemědělskému provozu, jako stáj pro koně, chlév pro krávy, jejichž chov byl donedávna v českých usedlostech podstatně vyšší nežli v srbských,³⁶ *maštalka* pro ovce, *šupa* k úschově vozu, letní kuchyň se sklepem, studna na rumpál,³⁷ chlebová pec aj. Chlévy jsou zpravidla situovány na společné ose s obytným domem a u malých hospodářství na ně navazují ještě další hospodářské objekty. Letní kuchyně, kolna, někde i chlebová pec, studna a případně ještě další stavbička stojí na podélné ose rovnoběžně s obydlím vedle sousedovy stavební parcely. Většina usedlostí má dnes nejen v českých, ale i ostatních vesnicích panonsko-vojvodinské oblasti umístěny hospodářské stavby také na lomené ose, dělicí příčně dvůr na přední a zadní (*mlat*).³⁸ Dříve obě části rozděloval jen plot,³⁹ který dnes ohrazuje zahradu a nezastavěný obvod dvora; staré ploty byly pletené, dnes převládají lačkové, podél dvora vidíme i zídky, které vždy oddělují dvůr od ulice a svou výškou zde dosahují okapu střechy. Na přední dvůr se vjíždí z ulice bránou s rovným zděným překladem nahoře nebo jednoduchým vjezdem, uzavíraným dvojkřídlými vraty. Vzhledem k přenesení zemědělského provozu do zadní části dvora vjíždí se — pokud to umístění usedlosti umožňuje — ze zadní cesty přes zahradu přímo na mlat, který je dnes nejčastěji průjezdem spojen s předním dvorem. Z hospodářských staveb stojí v lomené ose obvykle patrový *hambár* s pavláčkou k sušení a úschově kukuřice, převzatý i s názvem od srbského obyvatelstva. Zděné přízemí hambáru slouží k uložení zrna a kukuřice, v horním dřevěném koši se spárami v lačkových stěnách se přes zimu suší v klasích ponechaná kukuřice; někteří hospodáři mají pod hambárem vinný sklep. Rolníci, kteří si dosud hambár nepostavili, suší kukuřici „na hůře“, jejíž přední část nad obydlím slouží jako sýpka.⁴⁰ Vydrolené kukuřičné klasy (*šuty*) se uschovávají na půdě, v kolně i jinde.⁴¹ Nad chlévem, odkud je půda žebříkem přístupná, bývá uložena jetelina. Procházíme-li na podzim banátskou vesnicí, již z ulice poznáme, v kterých gruntech suší kukuřici ještě na půdě, protože hospodáři v těch místech nadzvedávají k lepšímu přístupu vzduchu několik tašek v sedlové střeše.

Na zadním dvoře, zvaném podle původní funkce „mlat“, stojí vedle stohů slámy a sena jen menší, většinou dřevěné hospodářské objekty, jako kurník (chovají slepice, husy, kachny, někde i králíky a holuby), plevník, prasečí chlívky, které podle srbského vzoru mají vpředu malé oplocené výběhy zvané srbsky „*obor*“, a prkenný nebo zděný záchod u hnojiště,⁴² pokud není umístěn na předním dvoře blíže obydlí.⁴³

Z Á V Ě R

Vývoj lidového stavitelství v jugoslávském Banátě, kde od konce třicátých let 19. století leží malý český jazykový ostrov, čítající dnes přes 2500 obyvatel, byl především ovlivněn plánovaným zakládáním vesnic pro kolonisty i domácí obyvatelstvo, tehdy početně poměrně slabé. Tento skutečně urbanistický záměr se stal spolu s geografickými podmínkami integrujícím činitelem tamějších sídel a diferenční znaky mezi kolonizačním domem a příbytkem domácího obyvatelstva se projevily — jak jsme v této práci vysvětlili — spíše v detailech, které akulturačním procesem postupně vymizely od konce minulého století. V současné době s výjimkou domové terminologie není v podstatě žádný rozdíl mezi českým a srbským domem, pokud ovšem starší domové typy dodnes neuchovávají některé tradiční, etnicky podmíněné stavební prvky.

POZNÁMKY

1. Bližší historicko-demografické údaje o Češích v Banátě viz v úvodní studii I. Heroldové, *K otázce charakteru duchovní kultury banátských Čechů*.
2. Srovnej V. Milutinović, *Srbi i Nemci u Vojvodini*. Etnološki pregled 4, 1962, 36 a násl.
3. B. R. Kojić, *Naselja u Vojvodini*. Glas SANU 250, kniha 10, 1961, 63—82 — obrazová příloha. - Budovy se měly stavět jen na jedné straně dvorového pozemku, a to tak, aby měly jen jednu štítovou stěnu obrácenu do ulice.
4. Podle českoselské kroniky stavěl kostel zednický mistr I. Z. Zednický a tesařský mistr J. Lutz (*Pamětní kniha založení české obce abliánské a její dějiny dle ústního podání pro potomky naše sepsaná*, 1868, rkp.).
5. Stodoly jsou neznámé také v Bosně, avšak v českých jazykových ostrovech, jejichž jádro tvoří Česká Ves a Mačino Brdo, je zjišťujeme na dvoře každé usedlosti (viz J. Vařeka, *Lidové stavitelství v českých vesnicích Bosny*, Národopisné aktuality, 10, 1973, s. 169—178).
6. Zjištěno např. v Českém Selu, č. 20 (informátor Josef Zapivovarský, malorolník a skladník, nar. 1936).
7. V. Frolec, *K otázce vlivu kolonizačních proudů na vývoj lidového domu v Podunají*. Narodno stvaralaštvo 29—32, 1969, 379.
8. Podle informátorů z Kruščice byli tesaři odměňováni za práci obilím.
9. Stěhování z českých pohraničních osad rumunského Banátu trvalo až do poloviny minulého století, protože podnikatelé a ani vojenská správa nedodržovali sliby dané kolonistům (srov. V. I. Scheufler - O. Skalníková, *Kultura rumunských Čechů*. Český lid 49, 1962, 145 a násl.).
10. Roubený hambár se dosud dochoval v Markově usedlosti v Kruščici, č. 39.
11. Viz O. Skalníková - V. I. Scheufler, *Základy hmotné a duchovní kultury českých kovozemědělských obcí v rumunském Banátě*. Český lid 50, 1963, 333—334.
12. Technika nabíjení (podle českých informátorů z Kruščice): K nabíjení se nakopala jílovitá hlína, která se na trakaři zvaném „kolmaha“ (v Českém Selu „radvanec“)

navezla ke staveništi. Hlína se nejprve po vrstvách pokropila vodou, aby do rána změkla. Vlastní technika nabíjení se nevyznačovala žádnými specifickými znaky. Nejprve se do země po obvodu plánované stavby zatloukly do země přibližně v jednometrových intervalech dvojice sloupků, vzdálených od sebe asi 50 cm (podle šířky stěny). Hlína se navázela mezi posuvná prkna, dlouhá asi 5 m (síla přibližně 6 cm, výška 25 cm), a utloukala se „nabíječem“, kulem obvykle zhotoveným z akátového dřeva (průměr nabíječe 25 cm, délka 40 cm). Držadlo, které se nyní zhotovuje přibitím dvou rukojetí ke kúlu, bylo vystrouháno v horní části kúlu jako topůrko. Při posouvání prken se párové sloupky, během nabíjení spojené řetízky, podíraly „podporami“, aby se stěna „nerozstoupila“. K nabíjení horní části stěny se hlína nejprve nahazovala na jednoduchý stůl z prken, položených na zkřížených nohách, odkud ji stavební dělník přehazoval mezi posuvná prkna. V rozích se stěny uzavíraly až nakonec, a to tím způsobem, že se vázaly roštím, aby dobře držely. Okna a dveře se dodatečně prosekávaly sekerou a úzkou motykou zvanou „trnokop“. Stavení dlouhé 22 m a široké 5,5 m postavilo 9 až 14 mužů asi za 14 dnů (bez střechy). Stavba se po jednoročním vysušení „olepila“ blátem smíchaným s plevami a obilila se. Srbům prý se nabíjené stavby často křivily. Jedno z nejstarších nabíjených stavení, postavené podle sdělení majitele K. Šístka před více než 130 lety, se dochovalo v Českém Selu, Masarykova ul. 14 (pův. 16 jiter, dnes 4 jitra). — Obdobně se stavby nabíjely v českých vesnicích rumunského Banátu (srovnej V l. S c h e u f l e r - O. S k a l n í k o v á 1962, 150).

13. J. H ř í b e k, *Z pamětní knihy Čechů v Csehjálvè (Ablánu)*. Naše zahraničí 3, 1922, 21—24.
14. *Pamětní kniha založení české obce ablánské 1868, 26.*
15. V Kruščici nazývají nepálenou cihlu také srbsky „čerpič“. Rozměry 14×7×25 cm (délka).
16. Dodnes se rákosová krytina zachovala u nabíjených domů ve slovenské banátské obci Jánošík (M. R. B a r j a k t a r o v i č, *Slovenská obec Jánošík v Banáte [Juhoslávia]*, Slovenský národopis 18, 1970, 499). Šindelem jsou dosud pokryty některé stavby v českých vesnicích v rumunském Banátě (O. S k a l n í k o v á - V l. S c h e u f l e r 1963, 334).
17. Ve Velikém Središti jsme zjistili velký počet cihlových štítů, které nejsou ani omítnuty. Podobně je tomu i v jiných banátských vesnicích, ačkoliv na druhé straně jsme v Kruščici objevili dva barokní štíty, připomínající svými tvary štíty maďarské nebo jihočeské zděná lidové architektury; domníváme se, že jde o panonský vliv, který se zde výjimečně uplatnil u nejbohatších statků (v Kruščici v největší srbské usedlosti č. 80).
18. Jedna z takových kuchyní se dochovala v bývalé největší kruščické usedlosti v Titově ul., č. 80 (původně 75 jiter, 14 koní, hovězí a vepřový dobytek). Srbský statek charakterizuje rozlehlý dvůr s obydlím orientovaným štítem k cestě, hospodářskými stavbami a vahadlovou studnou. Zděné obydlí s pozoruhodným barokním štítem v průčelí tvoří velká přední „soba“ (6×6 m) s dřevěným trámovým stropem s průvlakem („gorun“), vstupní kuchyně ve střední části domu, v jejíž zadní polovině je vydělena černá kuchyně s chlebovou pecí kvádrového tvaru a s nižším ohništěm (?) vedle pece pod širokým otevřeným komínem, a zadní obytná soba (4×5 m) s dosud hliněnou zemí místo podlahy; tato místnost je přístupna z podšíňového loubí zvaného „gong“. Druhou kuchyní s otevřeným komínem jsme rovněž našli v srbské kuči, a to v Munčanově ul., č. 2. I v této kuchyni je velká hliněná pec

- (120×150×120 cm — výška) s ohništěm (?), umístěným vedle na nízkém podstavci (90×100×80 cm — výška) pod širokým otevřeným komínem. Na rozdíl od prvního případu není zadní část kuchyně oddělena od světlé kuchyně, v níž se dnes vaří na přenosném sporáku, přepážkou.
19. V. F r o l e c, *Kulturní společenství a interetnické vztahy v lidovém stavitelství v Podunají*, Praha 1970, 53.
 20. V Kruščici je v příbytku V. Marešové (nar. 1907, ul. Maletičova, č. 3) místo kuchyně síň, označovaná srbsky „predsoblje“.
 21. B r. K o j i ć, *Seoska arhitektura*. In: Banatske Here, Novi Sad 1958, 157. Ž. K u m a r, *Stara Pazova*. Glasnik etnografskog instituta SAN 2—3, 1953—1954, 181.
 22. M. R. B a r j a k t a r o v i ć 1970, 499.
 23. V domě K. Šístka v Českém Selu (Masarykova, č. 14) je původní dvojdílné obydlí postaveno v nabíjené konstrukci, zatímco druhá, dodatečně vybudovaná světnice je z nepálených cihel.
 24. Např. ve Velikém Središti, Vinogradarská ul., č. 86/329 (maj. J. Ostrčilová), kde mezi kuchyní a komoru je vsunuta ještě úzká „komůrka“, takže v tomto obydlí jsou vlastně komory dvě; do zadní komory vedou dveře nejen z komůrky, ale i ze zápraží (náspja) a také ze sousední maštale. Přímý vstup ze dvora byl zřejmě ovlivněn srbským domem.
 25. O. S k a l n í k o v á - V l. S c h e u f l e r 1963, 333.
 26. V srbských usedlostech bývá chlév umístěn až za kolnou, která navazuje na obydlí (Kojić 1958, 151—152, 164).
 27. Např. Al. Šístková, nar. 1886, České Selo, Masarykova ul. 14 (žena rolníka), Jan Marek, nar. 1935, Kruščice 39 (rolník), Rud. Šovánek, nar. 1921, Kruščice 220 (rolník).
 28. B r. K o j i ć 1958, 177.
 29. Srbové jmenují loubí „gong“ nebo „trem“ (spisovný termín). Označení „gank“, vyskytující se také u slovenských domů ve Vojvodině (a není neznámé ani na Slovensku), přejali Češi od Srbů, kteří slovem „gong“ někdy označují také předsíň.
 30. V Řecku na postupné uzavírání sloupových podsíní upozornil G. A. M e g a s, (*The Greek House*, Athens 1951, 26).
 31. S r o v. B r. K o j i ć 1958, 161.
 32. Otevřená ohniště bez pece pod otevřeným komínem jsou však známa z českého Eibentálu v rumunském Banátě (srov. O. S k a l n í k o v á - V l. S c h e u f l e r 1963, 333).
 33. V Českém Selu u Šístků (Masarykova 14) poprvé stěhovali chlebovou pec ze „síně“ v roce 1910 do letní kuchyně, umístěné v zadní části dvora; po jejím zrušení se pec znovu vybuďovala v nové letní kuchyni v přední části dvora, odkud se po několika letech přenesla za letní kuchyni do kolny, kde se v ní dosud peče chléb.
 34. Z Kruščice jsme uvedli dva srbské domy s chlebovými pecemi pod otevřeným komínem. Ve slovenských obydlích bývají jednou týdně v provozu chlebové pece umístěné ve světnicích, avšak vytápěné z kuchyně (M. R. B a r j a k t a r o v i ć 1970, 500).
 35. Řadu informací k této otázce jsme získali u p. J. Kratochvíla (narozen 1929), zámečnicka, předsedy České besedy v městě Bela Crkva, ul. Nemanina, č. 3. Jemu stejně jako pracovníkům Národního muzea ve Vršci a četným našim krajanům děkujeme za velkou pomoc a spolupráci při krátkodobém národopisném výzkumu české menšiny v Banátu v listopadu 1971.

36. Češi z kravského mléka stloukali máslo, zatímco Srbové z něho připravovali sýr [J. Zapivovarský, České Selo, č. 20].
37. V Kruščici započali s kopáním studní jako první čeští kolonisté; jsou kamenné a dosahují hloubky pěti až šesti metrů. Srbové nosili vodu ze studánek. Dnes vidíme studnu „na rumpál“ („na kolo“) v každé usedlosti, dříve však byly časté i vahadlové studny zvané „na páku“ nebo srbsky „dëram“. Dodnes se zachovaly v Českém Selu, kde bývaly také společné studny.
38. B r. K o j i ć 1958, 152; M. R. B a r j a k t a r o v i ć 1970, 499.
39. Dnes rozdělení dvora plotem vidíme na malých hospodářstvích kovozemědělců (např. u J. Kratochvíla, Bela Crkva, ul. Nemanina, č. 3).
40. Zrno je stejně jako u nás uloženo na půdě v ohrazených polích; mouku hospodáři uschovávají také na půdě v tzv. „kisně“.
41. Češi ve staré vlasti nepěstovali kukuřici, a proto v této specializaci vesměs přejali srbskou terminologii.
42. Srbové v době české kolonizace nezakládali hnojiště a hnůj vyváželi na luka nebo jej házeli do jam. První hnojiště, zřizovaná kolonisty, byla neupravená a neohrazená. K vyzdívání hnojišť se přistoupilo až po druhé světové válce.
43. Obdobné rozmístění hospodářských staveb je také na dvorech starých srbských usedlostí [srov. Ž. K u m a r 1953--1954, 181].

Kulturgemeinschaft und -differenzierung im Volksbauwesen der tschechischen Sprachinsel auf dem Territorium des südlichen Banats

(Zusammenfassung)

Die Entwicklung des Volksbauwesens im jugoslawischen Banat, wo seit dem Ende der dreissiger Jahre des 19. Jahrhunderts eine kleine tschechische Sprachinsel mit heute mehr als 2500 Einwohnern liegt, stand vor allem unter dem Einfluss der planmässigen Gründung von Dörfern für die Kolonisten und die nicht allzu zahlreiche einheimische Bevölkerung seit der Mitte des 18. Jahrhunderts. Die damals von den österreichisch-ungarischen Zivil- und Militärbehörden verwirklichte urbanistische Absicht wurde im Verein mit den geographischen Bedingungen zum integrierenden Faktor der dortigen Siedlungen. Die Differenzierungsmerkmale zwischen dem tschechischen (ähnlich auch dem slowakischen und deutschen) Kolonistenhaus und der Behausung der einheimischen Bevölkerung äusserten sich — wie der Autor in seiner Arbeit erläuterte — eher in Details, die durch den Akkulturationsprozess seit dem ausgehenden 19. Jahrhundert allmählich verschwanden. Zu diesen Differenzierungsmerkmalen gehörte, abgesehen von einer im allgemeinen grösseren ästhetischen Gestaltung und einem besseren Aussehen der Kolonistengehöfte und -interieurs sowie einer intensiveren Wirtschaftsart, hauptsächlich die Beibehaltung der Innenkommunikation zwischen der beim Eingang gelegenen Küche und den beiden Stuben. Andererseits übernahmen die tschechischen Kolonisten von der einheimischen Bevölkerung Vorlauben und einige Wirtschaftsgebäude (z. B. „hambár“ — Speicher), was mit dem Maisanbau in Verbindung stand. Gegenwärtig gibt es mit Ausnahme der Hausterminologie im wesentlichen keinen Unterschied zwischen dem tschechischen und dem serbischen Haus, sofern allerdings die älteren Haustypen nicht noch bis heute einige traditionelle, ethnisch bedingte Bauelemente beibehalten.

Řemeslnictvo a jeho podíl na utváření volného času obyvatel měst v 16. a 17. století v Čechách a na Moravě

KAREL FOJTÍK

Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, pracoviště Brno

Pozornost, která byla a je v naší i zahraniční literatuře o hospodářském rozvoji měst a městeček a o životě jejich obyvatel v minulých staletích obrácena k bádání o řemeslech a řemeslnických organizacích, je úměrná důležitosti, kterou měly řemeslnické organizace a řemeslničtí mistři v hospodářském, společenském a kulturním životě městeček a měst jmenovitě v 15.—18. století.¹ Hospodářský a správní vývoj oklešťoval sice zvláště v průběhu 18. století stále výrazněji rozmanité svobody, kterým se řemeslnické organizace těšily. Již patent z roku 1725 činil v Rakousku správní úřad nezávislým na vůli řemeslnického cechu a umožňoval mu povolit žadateli provozování určitého řemesla i proti vůli řemeslnických mistrů prostým vydáním dekretu,² od začátku 30. let musely řemeslnické organizace předkládat svoje statuty úřadu nikoliv jen k prostému, téměř automatickému potvrzení, ale k „přehlednutí“, k revizi, čímž stále otevřeněji vystupovala jejich podřízenost státní správě. Dověšením tohoto vývoje v první polovici 18. století bylo vydání generálních cechovních artikulů v roce 1739,³ kterým se museli cítit ohroženi právě majitelé drobných řemeslnických dílen, tvořící většinu v řemeslnických pořádcích — zrušení důležitého ustanovení o určitém počtu tovaryšů v jednotlivé dílně, které uvolňovalo prostor pro podnikatelské záměry nejzámožnějších mistrů, hrozilo záhubou především jim.

Avšak omezování samosprávných funkcí řemeslnických cechů a oslabování jejich společenského postavení se nijak neprojevalo poklesem zájmu o studium jejich minulosti. Působilo zde s různou intenzitou několik činitelů.

V době, ve které byly otřeseny a namnoze likvidovány základy hospodářské privilegovanosti a společenské význačnosti řemeslnických cechů a mistrů, bylo každé svědectví o slavné tradici řemesla a řemeslnického

cechu významnou podporou řemeslnického uvědomění i obranou řemesla jako důležité společenské a kulturní instituce v místě. Lze ostatně oprávněně předpokládat, že se na tomto udržování a ožívování řemeslnického sebevědomí a prestiže cechovního organizačního principu podílel také zřejmý neúspěch některých úředních zásahů do řízení řemeslné výroby.⁴

Lpění na tradičních formách řemeslnického života se opíralo i o znalost starých řemeslnických řádů, jejichž artikule byly i v 18. století s náležitou obřadností a důrazem předčítány na valných shromážděních mistrů a tovaryšů toho kterého řemesla, vštěpovány jim jako nezrušitelné pravidlo jejich chování, jako závazek, jehož splněním jsou povinni pro „poctivost řemesla“.⁵ Význam těchto řádů a jejich pravidelného opakování jako prostředku posílení integrace jednotlivých členů s řemeslnickou organizací vystupoval stále plastičtěji, rostl tou měrou, jakou ustupovala do pozadí potřeba ochrany jednotlivce cechovním sdružením, bez které v starší době nemohla být ani ve velkých městech spolehlivě zajištěna osobní bezpečnost kohokoliv z mistrů a tovaryšů.⁶ Svědectvím tohoto poslání různých prací ve směru k řemeslnickým sdružením mohou být knihy, které zvláště v 19. století byly vytištěny s podporou zámožných řemeslnických nebo živnostenských organizací v různých místech a krajích.⁷

Bádání o slavné minulosti řemesel však zároveň zapadalo do širšího proudu vlastivědného zájmu o dávnou minulost jak celé země, tak jednotlivých míst, rozvíjejícího se od polovice 18. století v souvislosti s formováním buržoazního národa⁸ a sledujícího v důsledku zvláštních historických podmínek u českého národa vždy otevřeněji a vyhraněněji buditelské cíle. Buditelský, uvědomovatelský ráz si mnohé studie zachovaly až do 19. století, do jeho poslední části, kdy mezi nimi nechyběly ani práce výrazně polemického charakteru.⁹

Souviselo to s charakterem dostupných pramenů a s převládajícími snahami prokázat zvláštnost postavení a významu cechovních organizací jako hospodářského, společenského a také kulturního činitele v jednotlivých městech a městečkách, že větší část bádání platila cechovní organizaci jako přesně vymezené jednotce mezi obyvateli místa. Soustřeďovala se na předním místě k organizaci cechovního života, k líčení předpisů obřadného chování řemeslníků na cechovních schůzích,¹⁰ vyznačujícího se zcela mimořádnou vzájemnou zdvořilostí až noblesou všech zúčastněných ve vzájemném styku a zvláště ve styku s cechovními staršími.

V duchu soudobých představ o demokratičnosti vztahů vládnoucích v sousedském společenství v městečkách a nakonec i ve větších městech

vyzvedaly tyto práce všechna ustanovení naznačující údajnou demokratičnost vládoucí v cechu mezi všemi cechovními mistry i přátelskost vzájemného poměru mistra a jeho tovaryšů, a pomíjely svědectví o sporech i mezi řemeslníky jednoho řemesla, která jsou obsažena v desítkách záznamů v každé městské knize.¹¹ Stejného rázu byla a jsou bádání o působení cechu na utváření života jiných skupin a vrstev obyvatelstva v městech, městečkách a v mnoha ohledech i na vesnicích. Jsou soustředěna zejména k zkoumání významu řemeslnictva a jejich organizace jako modelu chování zámožných obyvatel města při rozličných společenských příležitostech, zdůrazňují zvláště vysoce vyvinutý smysl pro čest a její obranu, jímž se řemeslníci odlišovali od jiného prostého obyvatelstva místa,¹² přísnost v dochování morálních a právních norem spořádaného „křesťanského“ života, u řemeslnických cechů většinou vyhraněnější než u městské správy, u městské správy zpravidla závaznější než u vyšších úřadů.¹³ Sem patří i zdůraznění starosti řemeslnických cechů o dobrou pověst místa, v kterém cech byl usídlen a jehož čest nejednou s nemalými náklady hájil.¹⁴

Podobně byly k jednotlivému cechu obráceny práce zabývající se úkoly, jež plnily řemeslnické organizace při zvláštních příležitostech navenek, vůči obyvatelům místa. Šlo tu na jedné straně o služby, které cechovní sdružení poskytovalo městu jako strážce v době trhů a jiných velkých shromáždění lidí ve městě, jako organizace pověřené vymezenými úkoly v čas požáru nebo jiné pohromy, na druhé straně o povinnost a právo zúčastňovat se v předepsaném pořádku a úboru na čelném místě při slavnostních církevních procesích a světských průvodech.¹⁵ Šlo tudíž o takové stránky řemeslnického života, které posilovaly v minulosti povědomí o sounáležitosti všech členů jednoho řemeslnického cechu, zdůrazňovaly zvláštnost postavení, které zaujímal řemeslnický cech v městečku nebo ve městě a odpovědnost každého jeho člena za ochranu tohoto postavení, které hrály určitou úlohu jako pojítka mezi jednotlivými členy cechu, bohatými a chudými, mistry a tovaryši, zastíraly rozdíly, které mezi nimi byly, a zveličovaly rozdíly, které byly mezi řemeslníky jednoho řemesla a všemi ostatními obyvateli místa.

Nedosti zpracovány zůstávají některé jiné významné stránky působení řemeslníků a jejich organizací v soudobém městečku a ve městě, jmenovitě takového působení, jehož činiteli byly organizace sdružující tovaryše a mistry hned několika řemesel nepřibuzných, v denním životě města a městečka navzájem soupeřících o přední místo ve společnosti a o větší podíl při rozhodování o záležitostech místa. Jde zde především o tvůrčí podíl řemeslníků, zvláště tovaryšů, na utváření zábav všech obyvatel města a městečka, o jejich účast při formování způsobu, jakým obyvatelé

měst a městeček trávili svůj volný čas, a zároveň o důsledky, které tento typ organizace, sdružující ve svém středu jednotlivce z různých řemesel a procházející vertikálně celou cechovní strukturou ve své době, přinášel v oblasti tvorby společenských vztahů.

Každé zkoumání svědectví o způsobu využívání volného času v městech a městečkách v 16. a 17. století musí vycházet ze zjištění, jaké místo vlastně zaujímal volný čas v životě a v představách obyvatel měst a městeček v tomto období, a zahrnout zároveň osvětlení pracovních podmínek a životních zvyklostí nejen řemeslnických mistrů a tovaryšů, ale také jiných skupin obyvatelstva měst a městeček. I když vlastními aktéry při organizování různých shromáždění a zábav při výročních příležitostech a společenských událostech byli řemeslničtí mistři a tovaryši, působila na utváření těchto forem míra volného času ostatních obyvatel města a dobové představy o jeho využití svým podílem.

Základními charakteristickými rysy životních a pracovních podmínek řemeslnického tovaryše a tím spíše řemeslnického učně byla jejich naprostá podřízenost, poddanost mistru, jejich připoutanost k mistrově dílně a domácnosti, plně srovnatelná s podřízeností a poddaností jiné čeledi jejímu hospodáři,¹⁶ a nadměrně dlouhá pracovní doba, zpravidla zcela vyčerpávající všechen čas všedního dne.

Pracovní čas začínal pro řemeslnické tovaryše časně ráno, v zimě kolem páté, v létě kolem čtvrté hodiny a protáhl se do večerních hodin. Práce byla přerušena jenom přestávkami na snídani, oběd a večeři, jejichž délka byla zvykem přesně stanovena a dodržována. Pracovní doba učňů se prodlužovala o čas ranní přípravy a večerního úklidu dílny, který byl jejich povinností.¹⁷ Výjimkou byla řemesla stavební, omezená co do délky pracovní doby všech pracovníků denním světlem — rozdíly v délce pracovního dne tu byly ostatně vyjádřeny také rozdílem v „letní“ a „zimní“ denní mzdě každého pracovníka. U ostatních řemesel zůstávala pracovní doba ve všední dny po celý rok téměř stejná. Jakmile se začal den krátit, nejčastěji od konce září, méně často od Martina, začínalo se pracovat při umělém světle. Tím se dále zhoršovalo pracovní prostředí v stíněné dílně, jak pro chatrnost světla, tak pro čoud. Pohoštění, které dával při této příležitosti majitel dílny za přítomnosti snad i jiných spolumistrů, „lichtgans“, bylo obyčejovým začátkem období, v kterém plně vynikly všechny obtíže tovaryšovy i mistrový práce.¹⁸

Bylo při tom důležité, že pracovní den mistrů byl zpravidla kratší, alespoň pokud šlo o čas strávený v dílně, že málokterý z nich vydržel u díla přes celý den. Zatímco tovaryš byl rozmanitými cechovními i městskými nařízenými a pokutami donucován práci nepřerušovat, z dílny se nevzdalovat, odskočil si mnohý z mistrů i během dne do šenku za přáteli

— záznamy o rozmiškách, ke kterým v šenkovních domech docházelo v denních hodinách všedního dne, tomu zřejmě nasvědčují. Je možné, že i neurvalé chování tovaryšů vůči učedníkům, tu a tam i vůči mistrovi a jiným členům jeho rodiny, pramenilo alespoň zčásti z tohoto pevného připoutání tovaryše k těsnému prostoru dílny, i když jistě nelze přehlédnout důvody jiné, např. stavovskou pýchu řemeslnického tovaryše, po celé 16. století ještě pravděpodobného budoucího mistra, vyjádřenou namnoze i v rádech kodifikovanou bezvýhradnou podřízeností učedníka tovaryšům, důležitostí vyjádření tovaryšů v dílně při dávání učni za vyučenou i zvykem stanovenými předpisy o chování učňů k tovaryšům a zvláštními právy tovaryšů ve vzájemném vztahu.¹⁹

K dlouhé pracovní době tedy přistupovala tuhá osobní vázanost tovaryše k mistru. Na jedné straně tu tíživě působila dlouhá lhůta, na kterou tovaryš do práce k mistru nastupoval, a povinnost vytrvat u stejného mistra určitou, zpravidla několikaměsíční dobu. Tíživost tohoto závazku se velmi často projevovala stesky na nedostatečné stravování, na nešetrné zacházení mistra s tovaryšem, a nejednou vyústila v otevřené spory a bitky mezi mistrem a jeho nespokojeným dělníkem. Nermalou důležitostí tu mělo, že vandrující tovaryš nemohl nastoupit k mistrovi, kterého si sám z nějakého důvodu zvolil, ale byl nucen nastoupit k tomu, který byl v pořadí mistrů potřebujících tovaryše zrovna na řadě: stávalo se tak, že se tovaryš snadno dostal do práce k mistru nedostatečně vybavenému, nedostatečně znalému řemesla — mnohou řemeslnickou dílnu vedla vdova se starším tovaryšem nebo docela řemeslu nevyučení dědic — a jeho vandr, jímž se mělo umožnit poznat způsob práce v jiných místech a zdokonalit se v znalosti řemesla, se tím zcela míjel cíle.²⁰ Na druhé straně byl tovaryš připoután k svému mistru také bytem a stravou. Oboje bylo součástí jeho mzdy a oboje také vyzvedalo příslušnost tovaryše k mistrově domácnosti jako jejího mladšího člena. Vytvářela se tím také vnější obdobnost v postavení tovaryše vůči mistru a namnoze i vůči ostatním příslušníkům jeho rodiny, zejména vůči jeho manželce, s postavením jiného čeledína vůči jeho hospodáři a jeho rodině. Neboť také neřemeslnická čeleď jedla zpravidla s hospodářem u jednoho stolu a právě tato okolnost významně posilovala patriarchální autoritu hospodáře vůči čeledínovi, rozhovňovala možnost jejího uplatnění a rozmanitých zásahů do osobního života čeledínova.

Obě stránky osobních a pracovních podmínek řemeslníků a zvláště řemeslnických tovaryšů — dlouhá pracovní doba v každý všední den spolu s těsným připoutáním tovaryše k dílně a příbytku mistra a citelná omezení jeho osobní nezávislosti, prohlubující ještě tíživost dlouhého pobytu v těsném a špatně osvětlovaném prostředí dílny — dodávaly

zvláštní důležitosti oněm několika málo chvílím volného času, který mistru a jmenovitě tovaryši zbýval po ukončení denního díla před odchodem na lože, stejně jako těm krátkým přestávkám v práci, při kterých sice mistr většinou zůstával s tovaryši v dílně nebo v příbytku, při kterých však bylo možné i volně promluvit, zažertovat.²¹

Čas po ukončení práce a po večeři trávivali mistři a tovaryši většinou poseděním v šenku nebo společnou besedou se sousedy na zápraží domu. Oboje bývalo velmi oblíbeno. Pokud jde o posedění v šenku, bývalo oblíbeno do té míry, že města a jejich správy čas od času vydávaly přísné a neúčinné zákazy pobytu v šenkovních domech po stanovené hodině. Byla vyhlašována zvoncem a po jeho zaznění měl být vyslán rychtář se svými pomocníky po šencích v měšťanských domech, aby bral do trestání všechny, které i „po zvonci“ najde sedět za zavřenými okenicemi.

Zvláště oblíbeným místem zábavy tovaryšů byla „tovaryšská hospoda“ jednotlivých řemesel, v které se bylo možné sejít i ve všední den s nově přichozím vandrujícím spolutovaryšem a dovědět se novinky z jiných míst, ve kterých také bylo snazší získat u hospodáře nebo spolustolovníků úvěr v čas potřeby.

Mistři a tovaryši rozličných řemesel však vyhledávali také šenky ostatní, v kterých se setkávali s příslušníky jiných řemesel. Tovaryši jednoho řemesla tu sedávali kolem jednoho stolu, pili na společný řád, bavili se zpěvem, vyprávěním, tancem. Přítomnost tovaryšů různých řemesel v neveliké místnosti, řevnivost, která nebyla vzácností mezi příslušníky „přednějších“ a „zadnějších“ cechů a zejména společný zpěv tovaryšů sedících u jednoho stolu snadno přerostly v nesnáze. V nejednom případě spolu tovaryši soupeřili, kdo zná více písní, nejednou se předstihovali, kdo dovede lépe zpívat,²² nejednou se za utrpěnou porážku mstili zpěvem posměšné písně, po které nezbytně přicházela rvačka.²³ Ještě častěji docházelo k rvačkám při různém měření síly a obratnosti, které bývalo takřka neoddelitelnou součástí takového posedění. Rozšířeno bývalo přetahování soupeřů za zaklesnuté prsty, známé a oblíbené ještě v 19. i v našem století, obvyklé i v kruzích nižší šlechty v té době, uhýbání před protivníkovým úderem atd., poražený tu snadno hledal důvod svého neúspěchu v protivníkově úskoku. Stejně oblíbeny bývaly besedy na zápraží, k nimž se scházeli zvláště usedlí mistři a jiní obyvatelé domu. Zřizovali pro ně již při stavbě před domem kamenné lavice nebo zvláštní sedátka po obou stranách vchodu do domu, „klepárny“.²⁴ Schůzky se těšily zvláštní ochraně, zajišťované sousedskou kontrolou nebo i městskou správou: opětovný rušitel besed a družné zábavy sousedů mohl být načas z podvečerních posedění vyloučen, podobně jako mu mohla být městskou správou pod pokutou zakázána návštěva šenku.²⁵

Lze ovšem najisto soudit, že stísněnost pracovního místa a krátkost volného času ve všední dny dodávaly zvláštní kouzlo nedělím a svátkům, o kterých mistr nesměl požadovat po tovaryši žádnou práci. Také toto sváteční volno bylo sice značně zkráceno některými povinnostmi, ke kterým byl řemeslník vázán normou svého chování, např. povinností přítomnosti nejméně na jedné bohoslužbě, zúčastnit se schůzky, ke které svolal mistry cechmistr a tovaryše starší tovaryš atp., takže ani v tento den nemohl řemeslník se svým volným časem nakládat zcela svobodně, většinou však ani mistr, ani tovaryš nepovažovali povinnost k řemeslu za povinnost tíživou, již proto ne, že bývala zpravidla spojena se zábavou.²⁶

„Velké“ nedělní nebo sváteční volno bylo zahájeno již sobotou, kdy práce skončila dříve, aby bylo možno dojít do městské nebo obecní lázně a připravit se k neděli. Kratší pracovní čas a návštěva lázně se staly pevnou součástí sobotního rozvrhu, v kterém bylo ukončení práce považováno za skutečný „fajrunt“, sváteční večer, za slavnostní úvod k nedělnímu volnu, na které se mistři a ještě více tovaryši připravovali řadu dní napřed. Přes všechny přípravy však ve využívání tohoto volného času převládal prvek náhodnosti, a to jak ve výběru partnerů, tak ve výběru hry nebo jiného druhu rozptýlení. Kromě společného zpěvu a různých zkoušek síly a obratnosti to byla především hra v kostky, po celé 16. století velmi rozšířená a řídící se poměrně přesnými pravidly,²⁷ v průběhu století získávala stále více obliby hra v karty, poskytující možnost několika různých herních způsobů,²⁸ nebo hra v kuželky, po celé 16. století pronásledovaná a přísně trestaná — trest postihoval stejně citelně hospodáře, v jehož domě byly na dvoře nebo na zahradě kuželky objeveny, jako všechny osoby, které byly při hře přistiženy jako hráči nebo i jenom diváci, nebo i rychtáře, který by nad takovým proviněním souseda přimhouřil oko. Výběr těchto her byl značně široký a neustále se rozhojňoval. Není pochyby, že řemeslničtí tovaryši přispívali k tomuto vývoji, např. přinášením nových způsobů hry, i když znalosti různých her byly patrně rozšiřovány i jinými prostředky a prostředníky.²⁹

Jinak tomu bylo s podílem tovaryšů na vyplnění volného času všech obyvatel města nebo městečka o nedělích a svátcích, zejména však o rozličných výročních příležitostech, kdy byla práce v dílnách zastavena na několik dní a všichni měli možnost opustit prostory, ke kterým byli po celý týden téměř přikováni. Nejde zde jen o obchůzky tovaryšů některých řemesel při různých výročních příležitostech, např. o masopustní obchůzky s Bakchem, o jejich účast při pálení velikonočních ohňů nebo o jiné podobné příležitosti, při kterých byli středem pozornosti. Nejde ani o skutečné hry, kterých se řemeslničtí mistři a tovaryši také zúčastňovali, které však zůstaly vyhrazeny spíše nejzámožnější části měšťan-

ského obyvatelstva — tovaryši hrávali např. tu a tam na volném prostranství před městskými branami s míčem, pro touž hru však byly pro pohodlí zámožných hráčů stavěny ve velkých městech zvláštní budovy, „míčovny“, „polhauzy“, do kterých se hra přestěhovala. Vystoupení řemeslnických mistrů a tovaryšů zahrnovala v takových případech obvykle jenom řemeslníky téhož řemesla, svým průběhem i svou skladbou podporovala upevňování svébytnosti cechovní organizace jejich řemesla, posilovala postavení jejich řemeslnického cechu na veřejnosti. Jejich účinek na podporu vědomí sounáležitosti byl plně srovnatelný s účinkem společného zpěvu v šenkovním domě, ať šlo o zpěv některé z oblíbených tehdy písní, ať šlo o zpěv hanlivé písně proti tovaryšstvu jiného řemesla.³⁰

Nespadají sem ani rozmanité činnosti služebné, jakkoliv právě jimi zasahovali specialisté svými dovednostmi do utváření způsobu, jakým obyvatelé města trávili svůj volný čas. Jde tu zejména o hudebníky, kteří sloužili městu a jeho obyvatelům při uvádění primasa do úřadu, při troubení fanfár a zvláště při vítání vznešených hostů ve městě, při svatbách a jiných událostech rodinného života,³¹ kteří také vyučovali městské syny hudbě.³² K nim se družili taneční mistři, kteří zvláště v Rudolfově době pobývali ve velkých městech a vyučovali nejenom tanci, ale také zásadám dvorného chování, a kejklíři, kteří vystupovali po jarmarcích nebo si k svým vystoupením pronajímali městský dům.³³ Jednak tu šlo o jednotlivce, kteří nebyli obvykle sdružení v organizaci obdobnou organizaci cechovní a kteří zůstávali také stranou řemeslnických tovaryšů, jednak byla jejich vystoupení napořád přijímána jako služba a nebyla přihlížejícími napodobována, i když se leckterý z městských synků naučil hrát na některý hudební nástroj.³⁴

Z hlediska utváření společenských vazeb a vztahů však měla základní důležitost skupina organizací, na jejichž vytváření a činnosti se řemeslníci podíleli jako iniciátoři a čelní, aktivní členové. Šlo především o organizace vytvářené pro pořádání různých zábav a soutěžních her při různých výročních a společenských příležitostech, přístupné nejen tovaryšům a mistrům různých řemesel v místě, ale také jiným plnoprávným, usedlým obyvatelům.

Aktivní účast mistrů a tovaryšů se na jedné straně projevila prosazením mnohých rysů vnitřního života řemeslnického cechu v těchto sdruženích, jmenovitě pokud jde o formy vzájemného styku mezi členy, o právo organizace na kontrolu soukromého života každého člena a o přísnou disciplínu všech při veřejných vystoupeních. Na druhé straně zakládáním těchto organizací vznikla základna k navázání kontaktů mezi příslušníky různých řemesel, které cechovní organizace a jejich tradice od sebe oddělovaly. V značném stupni omezovaly působivost tradičních rozdílů

v společenském oceňování významu jednotlivých řemesel, které si vynucovalo nejedno i královské rozhodnutí a které ve vzájemném vztahu mezi cechy vyústilo v urputné spory o přednost, o zařazení v církevním nebo světském průvodu, atd. Jako organizace, jejíž členové přicházeli z různých soudobých měšťanských a řemeslnických organizací a institucí, která tedy probíhala napříč všemi společenskými útvary ve své době a přiváděla k blízkému a pravidelnému styku jednotlivce jindy oddělené těžko překročitelnými hranicemi, vytvářela možnosti k navazování meziosobních styků, k překonávání vštípených předsudků, k oceňování jednotlivce nikoliv podle jeho příslušnosti k „přednímu“ nebo „zadnímu“ řemeslu, ale podle jeho osobních vlastností a dovedností, podle jeho výkonu v tom kterém oboru. Nejpřednějším příslušníkem sdružení byl vítěz hlavní soutěže v běžném roce bez ohledu na své společenské zařazení podle příslušnosti k cechu nebo podle postavení v měšťanstvu. Neméně důležitá byla v tomto ohledu okolnost, že sdružení vystupovalo vícekrát do roka na veřejnost, že se na jeho vystoupení scházela větší část obyvatelstva v místě, že tudíž podobným způsobem ovlivňovalo společenské povědomí ostatních obyvatel.

Nejdůležitějšími organizacemi tohoto typu byly v našich zemích „střelecké konventy“, „střelecké společnosti“, „střelecké cechy“, v kterých se sdružovaly osoby konající pravidelnou „střelbu ku ptáku“ nebo střelbu do terče. Jejich důležitost vyplývala nejen z pravidelnosti a nádhery jejich vystoupení, jmenovitě jejich vystoupení v stanovený výroční den byla pořádána s mimořádným leskem, ale zejména z okolnosti, že v průběhu 16. a 17. století pronikly i do mnoha menších městeček a že ani v průběhu 19. století neztratily v těchto místech zcela svůj význam.

Otázka, zda střelecké konventy vznikaly rozšiřováním původních cechů výrobců luků a kuší, kteří čas od času pořádali veřejná cvičení ve střelbě a k nimž se postupně přidávali další obyvatelé města,³⁵ nebo zda to byly od původu cvičné organizace měšťanů, kteří byli povinni nastoupit se zbraní na ochranu svého města, jestliže se blížil nepřítel,³⁶ nebo zda byly vytvářeny jako prostá sdružení založená k pěstování oblíbené zábavy, nemá z hlediska etnografického zkoumání zásadní důležitost. Důležité je pouze, že v 16. století již měly tyto konventy v životě měst a městeček pevné místo, že jejich vystoupení byla pravidelnou každoroční veřejnou událostí, které se zúčastňovala celá městská obec, ať jako diváci, ať jako závodící střelci.

Střelecký konvent se řídil „pořádkem“, který mu v tom kterém místě vydávala nejčastěji městská rada, jenom výjimečně rychtář, a v kterém bylo zpravidla vždy znovu připomínáno jeho poslání — učit mládež zacházet se zbraní, cvičit ji ve střelbě a bavit se soutěžní střelbou ku ptáku

nebo střelbou do terče, při tom všem však dbát bezpečnosti střelců i všech dalších osob, které byly přítomny, a zachovávat v průběhu slavnosti náležitou střídmost.³⁷ Zároveň ustanovoval pořádek osoby, které přejímaly odpovědnost za všechno konání všech členů konventu a usnadňovaly tím dozor, který městská rada vykonávala spolu s rychtářem nad všemi obyvateli místa. Tím se střelecké konventy navenek podobaly některým organizacím, v kterých byli podle vzoru řemeslnických cechů organizováni příslušníci některých neřemeslnických zaměstnání, např. dělníci vykonávající pomocné práce pro zemědělce,³⁸ pomocní pracovníci pro nekvalifikované služby v městech a městečkách, např. „kolečkáři“, „kolečníci“, „kárníci“,³⁹ osoby sloužící pomocí při některých slavnostních příležitostech v životě měšťanů, např. profesionální nebo poloprofesionální družbové a mládenci, atd.⁴⁰ Vedle tohoto pořádku, který stanovil pravidla chování členů konventu na veřejnosti a při jejich vzájemném styku a vymezoval postavení konventu vůči městské radě, měly tyto konventy ještě zvláštní „střelecký řád“, poučující o chování střelce na střelnici a určující základní pravidla opatrnosti v zacházení se zbraní. Tato pravidla, zvláště důležitá po rozšíření střelby z pušek do terče, bývala zřejmě vyvěšena na střelnici v místech, z kterých střelci při soutěži pálili, a byla nepochybně pravidelně opakována při schůzkách členů konventu.⁴¹

Střelecké konventy se těšily obecně přízni městských správ i jednotlivých měšťanů. Nejenže jim byly v příhodných místech před hradbami vykazovány vhodné prostory, kdykoliv se toho ukázala potřeba nebo kdykoliv se konvent rozhodl obnovit svou činnost — na rozdíl od řemeslnických cechovních organizací mohl konvent čas od času přerušit pořádání soutěží, také v tom byla patrna jeho povaha relativně volného zábavního sdružení, jehož činnost byla závislá na aktivitě hlavních funkciónářů. Městská rada i měšťané je nadto vybavovali cenami, jimiž byl vítěz soutěže odměňován, správa města uschovávala v městské pokladnici odznaky, jimiž byl vítěz slavnostně dekorován při slavnosti pořádané na jeho počest, atd. Také v tom spatřujeme doklad spojení střeleckého konventu jako instituce pověřené pořádáním určité zábavy pro všechny usedlé obyvatele místa s ostatními plnoprávnými usedlíky i s místem jako celkem a zároveň podporu konventu jako důležité součásti společenského života v místě.

Hlavním veřejným vystoupením střeleckého konventu byla každoroční střelba ku ptáku nebo do terče, při které se na určeném místě v určený den, nejčastěji o svatodušních svátcích, snažili členové konventu srazit šípem vystřeleným z kuše dřevěnou maketu ptáka, která byla připevně-

na na tyči. Soutěže se mohli zúčastnit i jiní obyvatelé místa, namnoze i obyvatelé okolních vesnic, kteří si od starších konventu „koupili ránu“.⁴² Střelec, který srazil poslední zbytek makety, byl povolán „králem střelců“, získal peněžitou nebo věcnou cenu, nejednou i značně vysokou, byla mu propůjčena insignie této hodnosti, obvykle velký stříbrný štít ve tvaru ptáka, dostalo se mu i práva, aby dal zhotovit jeho zmenšenou napodobeninu a vyrýt do ní své jméno a pověřil konvent, aby tento štítek uchovával jako památku na jeho vítězství. Po celý další rok byl mimořádně váženým členem konventu, obdivovaným obyvatelem místa, někdy mu byla dána i zvláštní hmotná privilegia.⁴³

Svým uspořádáním byla střelecká slavnost živým lidovým shromážděním, které bylo připravováno dlouho dopředu, na kterém se sešli nejen měšťané, ale také sedláci z širokého okolí, při kterém se kolem střeliště rozvinula pestrá a rozmanitá zábava.⁴⁴ Byla do té míry pevně zakotvena v životě měst a městeček, že ji nedokázaly vytlačit ani posměšky soudobých mravokárců, byť se opírali o církevní autority, ani přímé zákroky vrchností, které nerady přihlížely takovým zábavám, při kterých se poddaní příliš oddávali bujnému veselí a příliš ochotně obětovali svému potěšení ušetřený groš,⁴⁵ a nezanikly ani potom, kdy poddaným byly z jejich domů odebrány zbraně.

V úvahách o důvodech, které způsobily tak pevné zakořenění této poměrně pozdě ustanovené, přitom jenom nevelikou — a to ještě nikoliv nejzámožnější — částí obyvatelstva měst a městeček nesené a nadto právního nebo obřadního obsahu zcela postrádající slavnosti v životě velké části všeho obyvatelstva měst a městeček i s jejich širokým okolím, se musíme obírat různými aspekty jak těchto výročních vystoupení konventu, tak také povahou vnitřního uspořádání samotných střeleckých konventů a jejich úlohou v rámci soudobých městeček a měst.

Není třeba podrobně vypočítávat hlediska uplatňovaná při výběru nových členů konventu a podrobně líčit postup zachovávaný při jejich přijímání. Shodovala se s hledisky a způsoby obvyklými ve všech řemeslnických ceších a byla uplatňována stejně přísně, ne-li přísněji. Plně platila starost o dobrou pověst organizace, vyžadující od každého uchazeče legitimní původ a počestné zaměstnání jeho rodičů i dalších příbuzných, jeho osobní bezúhonnost prokázanou listinami nebo alespoň svědky, dobré chování a poslušnost do budoucna zajišťovaná ručitelem nalezeným mezi dosavadními členy konventu atd. Nový člen byl podrobován zkouškám, konal pro starší konventu rozmanité pomocné služby, namnoze sloužil při shromážděních konventu i dalším jeho členům. S jinými organizacemi byly konventy spojeny také okolností, že jim byla propůjčena při založení zvláštní privilegia, která byla základem jejich po-

stavení v městské společnosti a určovala pravidla jejich vnitřního uspořádání a konání, stanovila jejich společný znak a zabezpečila místo při veřejných slavnostech, v církevních procesích, při městských shromážděních. Podobně jako cechy, měly i střelecké konventy svou „matku pokladnici“, ke které se jejich členové chovali se stejnou úctou jako jejich řemeslničtí vrstevníci k své „matce cechu“, měly také své starší, kteří městské radě odpovídali za dodržování řádů a pořádků a byli při jejich porušení bráni k odpovědnosti. Spíše je třeba upozornit na rysy, kterými se střelecký konvent od řemeslnického cechu odlišoval, a to nikoliv ve formě toho kterého rysu, ale v jeho obsahu.

Na prvním místě se značně změnilo v střeleckém konventu postavení starších při rozhodování o záležitostech konventu. Na jedné straně byli podobně jako starší řemeslnických cechů odpovědni za pořádek v organizaci, na druhé straně však se v střeleckém konventu dělili o svou autoritu s jinými příslušníky organizace, kteří v ní získali privilegované postavení pro svůj minulý mimořádný výkon, především s „králi střelců“ běžného roku a uplynulých let, nebo kteří jinak vynikali zvláštní schopností nebo dovedností. Střelecký konvent byl z prvních organizací, v které se toto hledisko výkonu při společenském zařazování jednotlivce výrazněji uplatňovalo a zatlačovalo do pozadí hledisko majetku a původu, v které se prosadilo vědomí, že právě tito „králové střelců“ dodávají střeleckému konventu ve městě příslušný společenský prestiž.

Druhým důležitým rysem, který odlišoval střelecký konvent od řemeslnického cechu, byla jeho relativní heterogenost ve srovnání s relativní homogenitou řemeslnického cechu, úzkostlivě dodržovanou zejména ve větších městech, ve kterých bylo dostatek mistrů k založení samostatné organizace. V střeleckém konventu se scházeli mistři s tovaryši rozličných řemesel, která spolu v jednotlivých místech trvale soupeřila o přednost. Je možné předpokládat, že ohlasy těchto sporů se v té nebo v oné formě promítaly do vzájemných vztahů členů v střeleckém konventu, avšak dostávaly se zde do konfliktu se zmíněným druhým souborem oceňování a společenského zařazování — se zdatností jednotlivých členů ve střelbě. Nechuť příslušníků přednějších řemesel vůči mistrům a tovaryšům řemesel zadnějších, která se projevovala namnoze ve snaze ovládnout městskou správu, nemohla být sice odložena při jednáních v střeleckém konventu a při výběru jednoho staršího, narážela však na odpor těch spolučlenů, kteří patřili podle svého povolání k zadnějším, avšak svými výkony se zařadili mezi přednější.

Tím více vynikla důležitost souboje o titul „krále střelců“, a to nejen pro jednotlivého člena, který ho dosáhl, ale také pro ostatní příslušníky konventu, kteří patřili k témuž řemeslnickému cechu, a konečně i pro

ostatní mistry a tovaryše téhož řemesla, kteří ani členy konventu nebyli, na které však také dopadal odlesk jeho osobní slávy. Proto nelze podle našeho mínění považovat pravidelná cvičení, která byla od jara do zimy konána jako přípravná střelecká soutěž a jejichž vítěz byl odměněn drobnou cenou,⁴⁶ jenom za projev střelecké vášně, ale také za projev uvědomělé snahy vycvičit se ve střelbě k vyššímu stupni výkonnosti, snad i za projev vědomí, že soutěžící střelec nesoutěží jenom pro svou osobní čest, ale také pro čest řemesla. Členství v střeleckém konventu, namnoze spojené s nemalým peněžním nákladem, lze sice na jedné straně považovat za uspokojení zvláštní osobní záliby toho kterého tovaryše či mistra, na druhé straně však nelze pominout jeho aspekt prostředku k dosažení mimořádného společenského uznání, k prokázání vlastní hodnoty, k podstatnému zvýšení společenského prestiže vlastního i skupinového.

Sepětí osobních a skupinových zájmů se promítalo také do vztahu měšťanů-nečlenů konventu ke konventu a jeho činnosti: zmíněná štedrost, kterou městská rada většinou projevovala vůči konventu dotacemi jeho výročních soutěží cenami a konec konců i poskytováním místa k cvičením a potvrzováním a ochranou řádů, bylo výrazem tohoto spojení. Ono také přivádělo do hlediště v městském parkánu nebo na jiném místě valnou většinu obyvatel města. Každé řemeslo mělo kromě toho mezi soutěžícími „svého“ člověka, svého člena a posuzovalo jeho úspěch jako svůj vlastní prospěch, jeho neúspěch jako svou vlastní ztrátu, zahanbení. Příslušníci každého řemesla proto povzbuzovali svoje spolutovaryše a v případě potřeby je i chránili.⁴⁷ Jestliže přicházeli do hlediště, přicházeli tam t a k é ze zájmu o výkon svého spolutovaryše, o výkon „reprezentanta“ svého řemesla, a očekávali jeho vítězství. Místa pro tyto diváky byla zřizována tak, aby z nich bylo do střeliště dobře vidět a aby bylo možné neustále sledovat výkony a výsledky střelby jednotlivých soutěžících, aby přihlízející mohli povzbuzovat své oblíbence a porovnávat jejich naděje. Blízkost diváků a soutěžících střelců, vymáhaná zvláště ze strany diváků, kupř. v pokynech městské rady k zřízení hlediště na střelnici k slavnostní střelbě, rovněž naznačuje tuto souběžnost obou linií zájmu o výsledek soutěže — osobního zájmu každého jednotlivého soutěžícího i kolektivního zájmu řemeslnických organizací, ke kterým soutěžící střelci patřili. Prostý neřemeslnický lid se sledování průběhu soutěže nevěnoval zdaleka s takovým zaujetím. Jak naznačují obrazová svědectví z 16. a 17. století, nacházel na střelišti a v jeho sousedství dostatek jiných druhů zábavy, které se mohl činně zúčastnit. Pro pohodlí přihlízejících, zejména pro přední reprezentanty řemeslnických cechů a městské správy a tím zároveň pro nejbohatší měšťanské rodiny, kteří obsazovali místa v hledišti vedle střelecké „boudy“, byly při střelnici

postaveny krámy, v kterých bylo možno nakoupit potraviny i nápoje a učinit z návštěvy výroční slavnostní střelby ku ptáku událost, která v životě obyvatel města a vesnic v jeho okolí v mnohém ohledu připomínala pozdější pouť.

Velký význam pro udržování oblíbenosti jmenovitě slavnostní výroční střelby ku ptáku nebo do terče připisujeme také zvláštní oblíbenosti, které se mezi obyvateli měst těšily výlety do přírody. Takové výlety měly mimořádný půvab zvláště pro obyvatele lidnatých center, v kterých uzavřenost do hradeb přinášela úpornou snahu o využití i nejmenšího místa a v kterých byla zvláště u prostého lidu nejcitelnější stísněnost a přelidněnost bytu a dílny. V těchto centrech také byla největší část nezáměrných řemeslníků „čistí řemeslníci“, kteří se živili jenom prací v řemesle a byli zcela připoutáni k své dílně. Na rozdíl od řemeslníků v menších městech a městečkách, kteří se nestačili uživit z řemesla a měli také vlastní drobné zemědělské hospodářství, za kterým čas od času z dílny a města vycházeli k polní práci, byla pro tyto městské řemeslníky, tovaryše i mistry výprava za městské hradby zpravidla svátečním zážitkem, očekávaným jako slavnostní událost. Podobně tomu bylo ostatně i v mnohých rodinách zámožnějších měšťanů, mezi nimiž nechyběli v 16. a 17. století majitelé dvorů nebo vinic v předměstských vesnicích. Někteří z nich se vypravovali na svůj dvůr jenom zřídka a péči o něj ponechávali zcela najatému šafáři a čeledi,⁴⁸ odpovědnost za správu vinice namnoze svěřovali zkušenému vinaři. Byli však také takoví, kteří se na svůj dvůr nebo vinici vypravovali jako na výlet, nejčastěji v době těsně před sklizní a sklizně, a sami také zvláště na své vinici něco pracovali.⁴⁹

O široké oblíbenosti výletů za městské hradby již v 16. a 17. století svědčí kromě jiného skutečnost, že v blízkém okolí velkých měst, jmenovitě kolem Prahy, byly některé selské usedlosti zařízeny na přijímání výletníků z města: poskytovaly jim pohoštění, pro jehož přípravu chovali hospodáři na dvoře drůbež,⁵⁰ hospodyně pro ně připravovaly zákusky,⁵¹ na některých usedlostech se jim mohlo dostat i noclehu.⁵² Z ojedinělých zpráv lze s určitou pravděpodobností soudit, že některé usedlosti měly také zvláště úpravné zahrady, do kterých dovolovali jejich hospodáři návštěvníkům vstup,⁵³ že tedy veliká oblíbenost výletů do Růžového údolí, do znamenité zahrady schönfeldské, tak vyhledávané v druhé polovici 18. století,⁵⁴ má značně starší tradici. Na výjimečnost výletů za městské hradby ukazuje také jejich spojení s nedělním a svátečním dnem, ve všední den nepovažovali obyvatelé měst za vhodné vycházet z města, opouštět na několik hodin svou práci,⁵⁵ i skutečnost, že se na výlet vypravovali s celými rodinami.⁵⁶ Nasvědčuje jí také péče, která byla věnována přípravě výletu: den předem byly nakoupeny zásoby masa i jiných potravin, po-

krmy připravené k studenému obědu v přírodě byly naskládány do koše a záhy zrání výletníci vycházeli za město.⁵⁷

Slavnostní výroční střelba ku ptáku, každoročně pořádaná o svato-dušních svátcích, byla s těmito výlety těsně spojena, dávala k nim i další podnět. Mělo svůj význam, že se konala v době prvního skutečného výle-tu do přírody, v pozdním jaru, kdy po zimní přestávce musela vycházka do přírody připadat měšťanům dvojnásob lákavou a krásnou. Po dlouhé zimě opouštěli těsná obydlí a dílny a vycházeli do kvetoucí přírody, kde pro ně pořadatelé slavnosti připravili všechno, co soudobý obyvatel města spojoval ve své představě s výletem do přírody. Není tedy divu, že se přihlížení střelbě ku ptáku a účast na jiných zábavách v okolí střelnice staly pevnou součástí života velké části obyvatel města a že se výlet na střeliště stal pravidelnou událostí v životě obyvatel města, podobně jako tomu bylo s účastí na jiných lidových slavnostech, které řemeslníci po-řádali za městskými hradbami v 18. a ještě i v 19. století.

Slavnostní střelecké soutěže, pořádané v 16. a 17. století nejednou se značnou pompézností, začleňovaly do sebe jako způsob využívání volného času všechny starší hry, které byly obvyklé při pobytu prostého lidu v přírodě, a obohacovaly je tím, že z nich mimoděk učinily podívanou pro větší okruh přihlížejcích, než tomu bylo dříve. Diváky se při těchto hrách stávali v určité míře všichni obyvatelé města, kteří přišli na střel-nici sledovat soutěž střelců, zábavu nepochybně přitažlivější, odlišnou od různých závodů jednotlivců o ceny.⁵⁸ Přitažlivost soutěže střelců pro přihlížejcí obyvatele měst a větších městeček nebo i okolních vesnic vycházela na jedné straně z okolností, že ve skupině soutěžících střelců měli přihlížejcí svoje oblíbence nebo i osobní přátele, svoje spolučeny v cechu, „reprezentanty“ svého řemesla nebo svého desátku, na druhé straně z napětí, s kterým přihlížejcí sledovali přípravu každého účast-níka soutěže k ráně a vyjadřovali uspokojení nebo zklamání s výsled-kem, posuzovali vyhlídky jednotlivých střelců v dalším průběhu střelby, vžívali se do role zkušených rádců a tím v jistém stupni i do postavení přímých účastníků soutěže. S určitým zjednodušením lze soudit, že slav-nostní střelba ku ptáku podobně jako další závody, které byly při této příležitosti uspořádány, a v menší míře snad také častější „cvičné“ střel-by o menší ceny plnily v životě obyvatelstva měst a městeček v 16. a 17. století podobnou úlohu, jakou v životě obyvatel moderních měst a měste-ček měly zejména v první polovici našeho století sportovní kluby a jim podobná sdružení, zvláště pokud se jejich členové pravidelně utkávali s členy stejných klubů a sdružení ze sousedního města nebo městečka, ze sousední městské čtvrti. Tento vztah je ostatně dodnes patrný tam, kde se soutěžící družstvo utváří z pracovníků jednoho závodu nebo jedné

dílny a „reprezentuje“ dosaženým výsledkem ostatní spolupracovníky, celou dílnu, celý závod. Obdoba v společensky tvořivém významu obou forem zábavy byla a je ostatně i v rozdělení úloh obou stran, na jedné straně činných, nejednou zvláště připravovaných aktérů, na druhé straně přihlížejících příznivců, sice vyloučených z přímé aktivní účasti na soutěži, avšak přesto se soutěží do velké míry ztotožněných, živě reagujících, povzbuzujících a radících, horlivě stranících svému oblíbenci. Proto se také střelecké soutěže sice nestaly obecně rozšířenou aktivní zábavou všeho městského obyvatelstva, ale získaly mimořádnou oblibu v jeho širších vrstvách jako vyhledávaná vzrušující podívaná, podobně jako byla vyhledávanou podívanou ještě i v 19. století slavnostní veřejná vystoupení ostrostřelců v různých městečkách a namnoze i městech nebo pro odlišně určený okruh diváků v současné době soutěžní střelba na asfaltové holuby.

Podstatně menší význam pro utváření zábav jako formy využívání volného času obyvatel měst a městeček měla jiná podobná soutěžní vystoupení, čas od času pořádané „školy šermířů“. V 16. století se jejich organizování omezovalo většinou na větší města, kde jejich pořádání bylo více nebo méně pravidelné. Obyvatelé menších venkovských městeček jim mohli přihlížet jenom občas, když krajem procházel některý z mistrů šermířů „od péra“, tj. šermířů rapírem, nebo šermířů „od meče“, a vyžádal si od městské rady svolení, aby směl takovou školu uspořádat. I zde mu však bývalo povoleno vydáváno ochotně, městská rada i vrchnosti mu nadto poskytovaly všelikou pomoc. Dostával k dispozici potřebné lešení, na kterém se souboje odehrávaly, bývala mu propůjčována místnost, jestliže nebylo možné konat školu na volném prostranství, k soutěži byly tu a tam věnovány i ceny.

Pro organizování šermířských soutěží však byly nejdůležitější pravidelné šermířské školy, které byly udržovány napořád jenom ve velkých městech, nikoliv jen pro svou pravidelnost, ale také proto, že k jejich pořádání byla ustavena zvláštní organizace. V 16. století je připravoval nejčastěji cech mečířů nebo nožířů, který si k jejich vedení v případě nouze zval zkušené šermíře — „fedrfechtēre“ pro šerm rapírem a zvláště „markusy“ pro šerm mečem. Připravit šermířskou „školu“ bývalo povinností mečířského nebo nožířského cechu, jestliže otálely s jejím uspořádáním, bývaly na svou povinnost městskou radou i důrazně upomenuty.

Na začátku 17. století byl závazek konat šermířské „školy“ přenesen na zvláštní smíšená tovaryšstva šermířů, svým složením z příslušníků různých řemesel i neřemeslnických měšťanských synů na první pohled shodná se střeleckými konventy.⁵⁹ Avšak přes spojení s místem a přes

smíšenou povahu šermířských tovaryštev i přes znalost šermu i mezi nešlechtickými měšťany — značný díl městských knih je v každém místě zaplněn zprávami o soubojích řemeslnických tovaryšů, žáků i městských synků, konaných zvláště při návratech z šenku na neosvětlených ulicích města — nedosáhly šermířské soutěže nikdy výrazné obliby a nemohly co do počtu přihlížejících zdaleka soutěžit s podívanou, kterou poskytovala střelba ku ptáku. Příčiny tohoto rozdílu nutno patrně hledat jak v odlišné povaze obou sdružení, tak v okolnostech začlenění střelby ku ptáku a šermířské školy do života a zálib městského obyvatelstva. Pokud jde o složení střeleckého konventu a šermířského tovaryšstva, je zde shoda jenom vnější, zdánlivá. V šermířském tovaryšstvu se sice podobně jako v střeleckém konventu sdružovali příslušníci různých řemesel, avšak na rozdíl od střelců se nejlepší šermíři stávali „profesionály“ a opouštěli svoje původní řemeslo a namnoze i město, ztráceli namnoze kontakt se svými řemeslnickými spolutovaryši a tím také jejich podporu. Neméně vážnou příčinou poklesu jejich obliby pak třeba hledat v okolnosti, že byly konány v stísněných prostorách města, na náměstích nebo dokonce i jenom ve větších místnostech, a že postrádaly toho živého rámce, který střeleckým soutěžím dávaly přičleněné hry a závody. Konečně nelze podcenit okolnost, že se až příliš často zvrhaly ze soubojů v zuřivé rvačky a že při nich již povahou zbraní nejednou docházelo k zabitím. Tím vyvstávala hrozba nepříjemností i pro přihlížející — mohli být povoláni k vydání svědomí, a svědomí k soudu vydávali měšťané jenom velmi neradi.

Jak je patrné, měli řemeslníci a jejich necechovní organizace v průběhu 16. a 17. století jmenovitě ve větších městech důležitou úlohu. Na jedné straně vytvářeli zvláště ve svých střeleckých konventech jeden z prostředků k překonání izolace mezi příslušníky jednotlivých řemesel, do které řemeslnické tovaryše a mistry zatlačovaly jejich organizace cechovní. Vytvoření organizace, která v sobě sdružovala příslušníky různých sociálních skupin, která tedy procházela napříč soudobým rozvrstvením, usnadňovalo alespoň v rámci organizace a při její činnosti prosazovat nová hlediska společenského hodnocení jednotlivého člena, zatlačující jeho postavení v řemeslnickém cechu a v městské společnosti do pozadí a vysunující do popředí jeho mimořádný výkon, jeho dovednost. Doklady o slavnostním dekorování „krále střelců“ ukazují, že tento aspekt hodnocení jeho výkonu pronikal i do života města, třebaže nijak výrazně nezměnil hmotné postavení takto oslavovaného obyvatele. Na druhé straně plnili zvláště řemeslničtí tovaryši důležitou úlohu zprostředkovatelů znalosti zábav, které ze svých dalekých cest na zkušenou při-

nášeli, a předních organizátorů sdružení nezbytných ke konání zábav kolektivních.

Pronikání vlivu těchto sdružení do života neřemeslnického městského obyvatelstva patrně napomáhala skutečnost, že řemeslničtí tovaryši měli dvojí spojení s usedlým městským obyvatelstvem — jednak prostřednictvím mistrů, u kterých nejednou dlouhou dobu pracovali a kteří namnoze zaujímali v městské společnosti význačné postavení, jednak prostřednictvím tovaryšů — synů místních rodin, kteří ani po vyučení řemeslu nepřerušovali zcela svoje spojení se svými bývalými druhy dětských zábav a nyní příslušníky jiných řemeslnických cechů nebo měšťanů jiného počestného zaměstnání. Obě stránky tohoto působení řemeslnických tovaryšů, popř. i mistrů, jednou sdružených do zvláštní stálé organizace, např. do střeleckého konventu, jindy spíše náhodně shromážděných, např. k pálení bělosobotního ohně, významně přispívaly k utváření individuálních i kolektivních zábav jako způsobu využívání volného času větší části obyvatelstva měst a městeček, do nemalé míry také vesnic, do kterých jejich působení pronikalo.

POZNÁMKY

1. Okruh zkoumaných problémů se přitom rozšiřuje a přechází od řešení problematiky jednotlivého řemesla k bádání o ekonomické, společenské a kulturní působnosti řemesel a řemeslnických organizací v historickém vývoji především městských center. Srv. k tomu např. A. Gieysztor e. a. (red.), *L'artisanat et la vie urbaine en Pologne médiévale* (Colloque international sur l'artisanat et la vie urbaine en Pologne médiévale, 1er—12 septembre 1959). Warszawa, PAN 1962 (ERGON, vol. III (=Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, vol. X, No 1/2—1962, fasc. supplémentaire)).
2. Ještě v 30. letech 19. století pracovali po městech tito „dekretníci“, řemeslníci, kteří směli provozovat živnost bez mistrovského práva na základě dekretu zemského gubernia, nesměli však mít pomocníka ani učně. Srv. např. v roce 1834 v Praze „švec-dekretník“ Tadyáš Bouček, u něhož bydleli František Lad. Rieger a Josef Bojislav Pichl (J. B. Pichl, *Vlastenecké vzpomínky*. Praha 1936, str. 96).
3. Nejvážnějším ohrožením řemeslnických cechů bylo zrušení paragrafu, kterým se omezoval počet řemeslnických mistrů v jednotlivých místech. Od této doby nezáleželo již přijetí nového mistra nad počet řemeslníků usazených v místě na vůli cechovních starších nebo cechovních mistrů, ale spíše na dobrém zdání městské správy nebo správního úředníka. Podřízenost cechů také v ostatních ohledech byla zdůrazněna zákazem konání cechovních schůzí bez vědomí nebo přítomnosti pověřeného dozorce ze strany městské správy. Nadto musel být tento dozorce za svou přítomnost odměňován z cechovní pokladnice.
4. Neosvědčilo se např. ustanovení, kterým byly zrušeny některé důležité články řemeslnické cechovní tradice, např. zrušení učební doby a rozrušení celého aparátu

- dozoru a plné osvobození živností od všech mimořádných omezení v roce 1859 a bylo po čase zase odvoláváno. Nejvýrazněji se v tomto ohledu projevilo nařízení z roku 1883, kterým bylo znovu zavedeno zřizování výrobních a živnostenských společenstev, povinné učební doby u největší části živností atd.
5. Úsilí o vytříbenost v chování zejména při cechovní schůzi se projevovala nejednou i hyperkorektností cechovních záznamů, např. záznam o obvinění novoměstského řezníka Ulrycha v roce 1617 v Praze, „proč oly domácí Židům prodal věda o tom, že spolubratří žádných olů nemají“. Paralelu tvoří četné povídky z Podkrkonoší, jejichž vypravěči rovněž v projevech společensky výše postavených jednajících cscb hyperkorektně potlačovali v na počátku slova — olá, ojsko atp., jak plyne ze záznamů Kubínových.
 6. Mistři i tovaryši získávali postupem doby doslovnou znalost celého cechovního řádu a byli schopni jej i po letech přesně reprodukovat. Když byl v Doubravníku v polovici 18. století ztracen původní text artikulů, byl z paměti řemeslníků rekonstruován. Srovnání rekonstruovaného textu se zněním původní listiny, jejíž první list se později našel, ukazuje velikou přesnost podání, odchylujícího se od originálu jenom zcela nepodstatně. (*Městský archiv v Doubravníku na Moravě, Městská kniha č. 1*).
 7. Srv. např. Č. Zibrť, Řády a práva starodávných pijanských cechů a družstev kratochvilných v zemích českých. Praha 1910 (vytištěno jako zvláštní příloha časopisu *Sládek*, neodvislého týdeníku pivovarského, roč. II); od téhož autora vyšlo *Staročeské umění kuchařské* v dobré grafické úpravě nákladem Staré gardy mistrů kuchařů v Praze. Podobně typografové poskytl v roce 1911 ve své ročence místo dvěma studiím, otiskli v ní své studie J. Mrkvička, *Výrobky písmolijců starších i novějších*, a Fr. Slovák, *Co nutno věděti knihtiskaři o papíru*.
 8. Zvláštní místo patří *Soukromé společnosti pro vědy*, založené z iniciativy geologa Ignáce ryt. Borny v roce 1774. Časopis, který vydávala od roku 1775, získával stále vyhraněnější vlastivědný ráz, jmenovitě po přeměně Společnosti ve veřejnou *Societas scientiarum Bohemiae* v roce 1783, resp. v *Královskou českou společnost pro vědy* v roce 1790. Činnost Společnosti tím vytvářela paralelu k početným studiím o starší a staré české literatuře — mezi těmito měla důležité místo např. bibliografická práce Fr. M. Pelcla, *Böhmische Bibliothek oder Verzeichniss aller in böhmischer Sprache gedruckten Bücher von den ersten Werken (1457) bis zum Jahre 1798*, která posloužila později Jungmannovi při přípravě jeho Historie české literatury. Z individuálních prací třeba jmenovat především Pelcloy Stručné dějiny Čech od nejstarší doby až po současnost (Fr. M. Pelcl, *Kurzgefasste Geschichte von Böhmen von den ältesten bis auf die itzigen Zeiten*. Praha 1774).
 9. Sem lze zařadit např. nepodepsanou stať Řád cechu řeznického v Znojmě, otištěnou v Lumíru v roce 1853, nebo stať Hynka Grosse o řemeslech v Českém Krumlově, polemizující se statí A. Raschka o témž předmětu (H. Gross, *Ze řemesel a živností v Českém Krumlově v 15. a 16. století*. V: Památky archeologické a místopisné, XIX, 1902; A. Raschek, *Die Zunftrordnung der Schlosser in Krummau vom Jahre 1593*. V: Mitteilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen, 1901).
 10. Chování řemeslníků na cechovním shromáždění bylo přesně předpisováno všemi cechovními řády, od přísného požadavku na přiměřený oděv až po způsoby vystupování každého mistra v rozpravě, oslovování cechovních starších i spolumistrů. Každé porušení předpisu, zejména došlo-li k němu při otevřené „matce-pokladnici“, bylo trestáno vysokými pokutami, které však mohly být — a také bývaly — na pokornou prosbu provinilce promíjeny. Obřadné chování řemeslníků v cechu se

přenášelo i mimo cech na způsoby vzájemného chování tovaryšů a mistrů, zvláště na vystupování mistrů a tovaryšů na veřejnosti, i na požadavky na jejich ustrojení při pobytu mimo dílnu.

11. Např. v „Porovnání mezi některými cechy a řemesly Starého a Nového Měst Pražských“ z roku 1512: „... páni obojího města správu na místě Jeho Mti nesúce... tento artikul řemeslu konvářskému obojího města ustanovují: Aby chudý tak jako bohatý svú živnost vésti mohl pod správú pánóm od krále Jeho Mti poručení i při koupí cínu takto se zachovati mají: Když koli který kupec přiveze a kterémukoliv cechu to přivezení cínu najprv oznámeno bude, ten cech má o tom dáti věděti druhému, buď staroměstskému novoměstskému, anebo zase novoměstský staroměstskému; mu a tu bez přítomnosti jiných žádný k své ruce toho cínu aby nekupoval, ani oň tržil, leč oba cechy z sebe k tomu kupování jistě osoby by volily a je vyslaly, to budú moci učiniti, a což by koli pokoupily, rovný díl aby o to učinily; leč by některý z mistruov tak mnoho vzíti nechtěl, což by přišlo podle rozdílů, to cechmístři budú moci jak chtějí opatřiti a rozděliti; a opět jestliže by se trefilo víc, než by všickni potřebovali, a toho by nechtěli spolu kúpiti a někdo z mistruov to by k své ruce kúpiti chtěl, maje čím zaplatiti, to bude moci učiniti“ (*Archiv hl. města Prahy — dále AMP — 1128, fol. 97ab*).

O podobné idealizaci poměrů v cechovních organizacích v Německu srv. H. Möller, *Die kleinbürgerliche Familie im 18. Jahrhundert* (Schriften zur Volksforschung, Bd. 3). Berlin: de Gruyter 1969, zvl. str. 94 nsl.

12. V roce 1562 pohnal k soudu Tomáš impressor Annu, dceru bradýře Matouše u Srpuov, „že před vánoci některého času o něm Tomášovi jest mluvila, že by zloděj byl a peníze z pokladnice, jsa v učení u jejího votce, krásti a bráti měl, čehož jest Anna mimo řád a právo jemu učiniti a o něm toho mluvití na ublížení jeho poctivosti neměla, nebo on jsa řemeslník musí po své poctivosti státi“ (*AMP. 991, fol. 10a*). Řemeslník, který by pro podobné nařčení nežaloval, se vydával v nebezpečí ztráty práva vykonávat řemeslo.
13. K rozporu docházelo v tomto ohledu také mezi různými skupinami řemeslnických mistrů uvnitř cechu — starší mistři bývali někdy ochotni uznávat platnost a závaznost starší normy, která byla mezitím nahrazena jinou centrálně stanovenou právní normou, např. pokud jde o způsob uzavření manželství a tím také o legitimitu zrození toho kterého uchazeče o přijetí do cechu. Z tohoto hlediska je zvláště důležitý záznam sporu koželužského tovaryše Ondřeje Veselého v Praze roku 1596 nebo kožišníka Martina Vokurky v Kouřimi roku 1591. Příznačné je v celém jejich sporu vyjádření starších mistrů koželužského cechu, že matka manželky Veselého, která byla osočena z nelegitimnosti zrození, se po smrti svého „snoubence“, s nímž měla dítě, chovala do smrti jako vdova a nic o ní nebylo slyšet zlého, a skutečnost, že mistři proto považovali její dceru za zrozenou legitimně, v manželství (srv. Z. Winter, *Český průmysl a obchod v XVI. věku*. Praha 1913, str. 241 nsl.).
14. Také tato péče vycházela z potřeby chránit zájmy cechovní organizace a jejích členů — příslušníku cechu, který požíval dobré pověsti v jiných místech, tu byly poskytovány rozmanité výhody, které mu usnadňovaly putování po zkušené nebo cestování, např. tovaryši šenk v cechovní hospodě. Naproti tomu oněm místům, v kterých se ten nebo onen mistr provinil proti pravidlům řemesla a ostatní mistři se od něho neoddělili, nevyloučili ho ze svého středu, se řemeslničtí tovaryši a mistři vyhýbali, aby sami neupadli v podezření z nepočestnosti. Styky s takovým místem přerušily všechny cechy v okolí. Svědectvím trvalé péče o dobrou pověst

cechu a mistrů byla starost o všechno, co vandrující tovaryši o místních mistrech povídali. Začínala při obřadném rozloučení s odcházejícím tovaryšem, při kterém byl tovaryš vyzván, aby přednesl všechny svoje námitky a sám vyslechl všechny výtky ze strany svého mistra a spolutovaryšů (tovaryš, který odešel potají, nepoloživ „k rozloučení groš“, byl považován za nečestného), a pokračovala pečlivým poptáváním, co je slyšet o vlastním cechu v jiných místech. Pomlouvající tovaryš býval nadvandrováván jinými tovaryši, kteří putovali na náklad mistrů, byla o něm rozesílána psaní, varující mistry cechů v sousedních městech před takovým provinilcem, odtud jeho označení za „psance“, atd. Přesto platili někteří řemeslníci jako celek za podezřelé, např. mlynáři, tkalci a krejčí, o nichž to hlásala přísloví — „Kopa mlynářův, kopa tkalcův a kopa krajčí jest tři kopy zlodějův“, podobně něm. „Zehn Müller, zehn Schneider und Zehn Weber sind dreissig Diebe“, ital. „Dieci sartori, dieci mollinari e dieci tessori sono trente ladri“ (V. F l a j š h a n s, *Česká přísloví, díl I: Prísloví staročeská*. Praha 1911, sl. 978).

15. Pořadí cechů a jejich znamení bývala i právně vymezována, aby nedocházelo k rozmíškám. Srv. *AMP, rkp. 993* — Primus liber vestustissimus privilegiorum, statutorum et decretorum Veteris urbis Pragensis non gloriose aureeque memorie ejusdem perpetuo dignissimus, str. 244—262 (přetištěno u K. J. Erben a, *Výbor z literatury české*, sv. II. Praha 1868, sloupec 315—346).
16. Právo trestat svého čeledína četní hospodáři silně překračovali. Koncem 16. století byl na starém Městě Pražském surovostí znám Henrych Armpach, o němž vysvětlila „Regina stará Kasalická... že asi dvě hodiny bylo před večerem, pral zeman tu kuchařku na pavlači, a měl jednoho pacholka v zimě, taky ho prával a uťal ho, já ho potom od té doby neviděla, byl pěkněj mládenec, vloudili do domu zase toho mládence, pravil, že ho dá hojiti, potom sem ho od té doby neviděla a chodil onehdejšího dne pro rasa, chtěl aby ras pochoval tu děvečku“. V jiných svědectvích byl Armpach ještě jasněji obviněn, že svou služebnou zabil. Armpach sám tvrdil, že vyskočila z okna a zabila se pádem, obával se, aby „nemusil na kata nakládati, neb jest to tak mnoho, jako by se sama voběsila (*AMP, 1055, fol. 3a—4a*). Jestliže někdo potrestal čeledína bez hospodářova vědomí, mohlo to být vykládáno jako porušení práva: v roce 1521 obvinil v Praze Friedrich z Polenz Matúše Caltu z pychu, „že je on Calta přišel do toho domu, kdež jest Fridrich hospodářem, a tu jemu kuchařku zbil, jemu na ni nic nežalovav, ani co naň vynesl, pravě, přečinil-li by jemu co jeho čeledín a on by mu byl žaloval, že by od ní spravedlivě učinil“ (*AMP, 1129, fol. 104a*).
17. Jejich povinností bylo odstranit ráno provizorní lůžka, na kterých tovaryši a učedníci v dlně spávali, rozložit nástroje, kterých se při řemesle používalo, a večer je opět uložit na jejich místo. Vypovídal o tom tovaryš ševcovského mistra Vokurky, obviněného v roce 1593 na Starém Městě Pražském ze zabití učedníka Jiřího Landfojta: u řemeslníků prý „musí jedna věc při druhý býti, když se v pondělí počne dělati, aby se to pospolu našlo; on však (sc. Jiří) pro svoje spaní bedlivě toho neschoval, kde stál neb seděl, všudy spal. Častokráte prosil jsem jej, aby nám věci schovával, on toho nečinil, jak se neničko to samo v sobě nachází, že rašple bejvá mezi húbami, kde se pantofle dělají, on pak ji vundal mezi koše“ — a tím košem ho mistr několikrát udeřil po hlavě a skrytá rašple učedníkovi prorazila lebku (*AMP 1055, foll. 386a*).
18. O takové domácí slavnosti na zahájení zimního pracovního období hovoří záznam výpovědi Vilibalda Hieze, „Jeho Milosti císařské dvorního zlatníka“, pořizený v roce 1588: „Byl jsem zde na Malý Straně u jednoho zlatního hostem, když lichtgans

- dával, a šel sem potom domů a pachole svítilo mi svíci...“ [AMP 1126, fol. B3b].
19. V tom se odlišoval vztah tovaryše k učni od vztahu jiného služebníka vůči dalšímu podřízenému služebníkov: jestliže v případech neřemeslnických služebníků bylo právo trestat podřízeného výhrazeno vždy hospodáři jako jedinému oprávněnému, patřilo k zvláštním výsadám tovaryšů trestat přestupky učňovy přímo, na místě, bez kontroly, snad jako součást učňovy výchovy, a je ze zápisů zřejmé, že tohoto práva tovaryši často zneužívali. Přenesení práva přinášelo zároveň určité zastření rozdílu mezi mistrem-hospodářem a tovaryšem-čeledínem, připodobňujíc jejich společné postavení vůči třetímu, podřízenému.
 20. Volný výběr mistra v místě nebyl povolen ani tehdy, když si tovaryš odpracoval stanovenou lhůtu v dílně, do které byl při svém příchodu přidělen. Ve většině měst cechovní mistři požadovali, aby tovaryš, který vypověděl práci u jednoho mistra, opustil město na některý čas, vandroval jinam a po návratu nastoupil do práce k tomu mistru, na němž bude řada.
 21. Nejen tovaryšům „dílnských“ řemesel, ale také tovaryšům řemesel stavebních bývalo zakazováno opouštět na tuto přestávku své pracoviště (na oběd se počítávala obvykle hodina času), zvláště pokud neměli práci sjednanu za úkolovou mzdu. Tovyariši placení od vykonaného kusu díla byli v tomto ohledu přece jen volnější, podobně tovaryši, kterým mistr — ač většinou nerad — dával dílo domů, do jejich vlastního příbytku. Ostatně bylo jenom málokterému i ženatému tovaryši dovoleno bydlet mimo mistrovu domácnost.
 22. Obě stránky tovaryšské zábavy v měšťanském šenku jsou dobře osvětleny ve výpovědi staroměstského malíře Jana Myslíka v roce 1573 před soudem Starého Města Pražského: „Když sem přišel s Lorencem Rotšmídem v tu sobotu před Fabiánem Šebestiánem k panu Mikuláši Košíkovi, vypivše několik žejdlíků vína, odešli sme. V tom nás zval zase i Mikuláš Košík nazejtří na víno a my sme mu připověděli, že se dáme nadjíti. Nazejtří pak v neděli přišli sme tam okolo nešporů, já, Lorenc Rotšmíd a Balcar kožišník. Když bylo asi po hodině nebo dvou, přišlo tam se stuol tovaryšuv krajčovských a s nimi bratr Mikuláše Košíka, za druhým stolem seděli. Potom začal Balcar kožišník zpívat píseň světskou bez ublížení jednoho každého, potom zpívali i ti krajčí, až potom všickni spolu zpívali a dobrou vůli jměli. I nemohli tak dobře zpívat jako ten kožišník. Řekl jim dobrou měrou: „Já bych vás vsecky do pytle vzpíval“. Po malé chvíli počal jeden tovaryš vo kočkách zpívat proti tomu kožišníkovi a on jim odpovídal nějakou písní, kteréž já neumím, i někteří z nich počali se horšiti a na toho kožišníka se hněvati. Přistoupil k nim Lorenc, prosil jich, aby se o to upokojili a raději dobrou vůli měli. Tu se oni na něho obořili a jemu unflotů nadávali. V tom přišel hospodář domu, krotil je a posadil zase za stuol. Vyvstali pak dva, Jan, bratr pana Mikuláše Košíka, a tovaryš jeho jeden, hanebně láli Lorencovi šelmů, uncfutů a unflotů nadávali. Prosil jest pana hospodáře Lorenc, může-li před nimi pokoj míti. I odehnal jest je jednou i podruhý holí dřevěnou a tak je potom upokojil. Tu sme zase dobrou vůli měli. I řekl ke mně Lorenc: „Musím drobet domů jíti“, že hned zase přijde. Řekl jsem: „Dobře“, že na te počkám. I přišel hnedky zase, byli sme veselí, jako kdy prve. I přišli tři hudci a sloužili nám až do noci. Potom, když bylo po hodině na noc, přišel Jan, bratr Lorencuov, a pil s námi. A v tom začal kožišník tanec a po tanci přivedl panu Janovi, bratru Lorencovu, a on sobě vyprosil na paní hospodyni tanec, aby mu toho dopřála. Ona mu toho dopřála. Zaplativše hudcuom tancoval. Tehdy vyvstali dva krejčovští tovaryši a jemu Janovi tancovati překáželi a jím strkali. On

pak Jan prosil jich pěkně, aby mu v tanci nepřekáželi, chtějí-li tancovati, aby hudcuom zaplatili, že jim tancovati nebude překážet, a v tom kuchařku propustil, kteráž za stuel ke mně sedla. A oni se počali hádati, nevím co nebo oč, neb sem k nim nepřišel, i hned se počali práti, ale nevím, kdo s kým, neb hned na tom stole světlo zhasili, na jiných pak stolích taky hasili, ale jim dobří lidé toho zbránili. Po malé chvíli přišel zase Lorenc ke mně ke stolu a potom pan rychtář s hospodářem, i maje pan rychtář v ruce dobytý kord, ptal se, čí jest to kord. Lorenc odpověděl, že jest můj. I vzal ho hned s jeho bratrem do vězení. To taky vím a viděl jsem, že sú mnozí jiní při sobě kordy měli“ (*AMP 1057, fol. 75b—76a*).

Zápis dobře líčí různé stránky hospodského posezení tovaryšů a postupné narůstání provokací, které nakonec vedly k bitce. Lze soudit, že podobné situace byly běžné. Nasvědčují tomu jednak četné záznamy o zranění tovaryše tovaryšem jiného řemesla, jednak příkazy, aby všichni hosté odkládali před vstupem do šenku zbraň a odevzdávali ji do opatrování šenkýři.

23. Přímou výzvou k bitce byl zpěv posměšných písní, snižujících důstojnost toho kterého řemesla, jako např. zpěv o kočce v předchozí poznámce. Vyvstat k bitce bylo přímou povinností napadeného řemesla, patrně proto se také bratr Lorence Rotšmída před bitkou popisovanou nahoře šel domů převléci do starých šatů, jak vysvitlo ze svědectví jistého Hanuše Fejfara o téže události.
24. V Berouně v roce 1571 kdosi „natrefil pod hradbou Annu řeznici, jež tam seděla před svým domem na kamenné klepárně“ [*J. V á v r a, Z pozůstatků Berounské knihy svědomí. ČL, I, 1892, str. 67*]. Do nedávné doby se takové klepárny zachovaly u některých domů v Jindřichově Hradci.
25. V Lounech dáni v roce 1956 na rukojmě Jiřík a Václav Ležákové sousedům Janovi Mechlenovi a Václavovi Stříbrskému, Jeronymovi Čechovi a Matyáši Svitnickému pod deseti kopami grošů českých, „aby pro své mnohé nezpůsoby, kterých se jsouce opili dopouštěli, všech domů šenkovních prázdní byli pod pokutou jedny kopy grošův tolikrát, kolikrát by se toho koliv dopustili...“ [*O. A. Louny, I A 4, fol. A 6b—7a*]. Podobně byl v roce 1593 odsouzen lounský obyvatel Šimek, „aby netoliko domů šenkovních byl prázden, ale i sedání před domy pod pokutou 1 kopy grošů, kolikrát by se koliv toho dopustil, a mimo to čtyři neděle u vězení aby seděl“ (srv. *Z. Winter, Kulturní obraz českých měst, I, Praha 1890, str. 379, cit. z lounské knihy radních register I a 3*).
26. Pokud jde o tovaryše, lze jako příklad uvést „šenk“, jímž byl vítán na cechovní hospodě vandrovní tovaryš, který nově přišel do města. Zákazy přílišného pití, které se v 16. století při zmínkách o takovém vítání objevují velmi často, nebyly patrně bez oprávnění. Totéž se opakovalo při obřadném loučení. Tovaryš, který opouštěl město, „kladl k rozžehnaní groš“ (šlo o obdobu svědomého peníze, jímž si zabezpečoval svědectví o svém bezúhonném chování v místě) a tím oznamoval všem spolutovaryšům svůj úmysl odejít. V neděli se konaly také pravidelné schůze mistrů i tovaryšů, při nichž byli členové povinni platit svůj pravidelný příspěvek. Schůze v cechu měly i jiný důležitý význam. Nejméně čtyřikrát do roka, zpravidla v květembřové dny, byly na nich smiřovány všechny spory, které v cechu vznikly mezi mistry nebo mezi tovaryši, a dokud nebyly usmířeny, nesměla být schůze ukončena.
27. Podobně jako jiné hry byla i hra v kostky zakazována a rychtářům bývalo uloženo, aby hráče trestali. Stávalo se však, že rychtář se dal zlákat k přihlížení ke hře a teprve později si uvědomil svoji povinnost, např. v roce 1516 v Českém Brodě, „když jesti hrál Bílek s panem Janem Vrbíkem vrcáby u Šimka Kule, ... jest

- rychtář se díval a tu byl, ... sou sehráli hru nebo dvě, a teprve potom rozmysliv ... jest jim hráti nedal" (*Archiv český*, XXI, Praha 1903, str. 52).
28. Vypovídá o tom „svědomí mezi Janem Vršovským krajčím z jedné a Ondřejem Hobršperkem z strany druhé“ z roku 1568, jež vydal na Starém Městě Pražském krajčí Jiřík Tunkl: „V sobotu po Božím narození léta 67 byl sem u Hodců na rynku as ve tři hodiny na noc. Po zaplacení vína měl sem tři žejdlíky dopíjeti, tehdy sem řekl: „Dopíme a půjdeme domů, již jest čas“. A Vršovský řekl. „Hrajme ještě kupovany“. A já řekl: „Nechte hry, již jest čas domů jíti“. Tehdy on řekl Ondřejovi: „Poď, hrejme ještě“. Já: „Nechte toho, co máte hráti, poď domů“. A Ondřej šel skoro ke dveřum, on předce křičel: „Poď, hrejme, já mám ještě tři a půl kopy“. Ondřej se k němu zase navrátil s hurtem: „Chceš-li pak flusa hráti?“, dí jemu. A Vršovský: „Nechci flusa, než kupovaný hrejme, mám ještě tři a půl kopy“. Já šel ke dveřum, měl sem dveře v rukou, řekl sem: „Šidte se, jak umíte, já půjdu domů“ (*AMP 1049, fol. 127a*).
29. Mnoho vášnivých hráčů bylo také mezi usedlými měšťany a mezi drobnou šlechtou. Vášnivým hráčem karet byl např. urozený Jindřich z Oujezda, v roce 1511 jej pohnal Jan z Libchavy, aby mu zaplatil sto kop, o které se vsadil, že nebude hrát o více než deset grošů a které prohrál (*Archiv český*, XIX, Praha 1901, str. 5). Výjimkou nebyli podvodní řemeslní hráči. V roce 1586 zlákali ke hře v „kupecký“ Jana Žáka ze vsi Popovic, který vysvědčoval, že „hrál sem sám třetí s nimi i vyhrál sem tu, byl některej pác, šestnáct nebo vosmnáct, než páci byly, a ten sázel na ty páci, kterej byl s Šimonem krčmářem. A odtud sme šli do Vysočan a ten jistej a Šimon vyhráli na mně zasi ty peníze a můj tolar širokej a některej groš k tomu...“ (*AMP 1054, fol. 33a*).
30. Velmi oblíbeny byly kuželky. Kuželny bývaly v zahradách nebo na dvorech měšťanských šenků a šenkýř se staral o kuželky i koule. Hra byla opětovně marně zakazována (srv. *AMP 1060 A, fol. 138a, 142b–143a*).
31. K povinnostem městského trubače patřilo, aby měl ve svých službách dostatek pomocníků, s kterými by takovou kapelu mohl vytvořit. Např. v roce 1610 v Jindřichově Hradci vytýkali v tomto ohledu trubači Markusovi nedbalost, „proč sám podstatně čeledi a tovaryšů nechová“ (srv. Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst I*, str. 256).
32. Nebylo hanbou, jestliže si měšťan hrál pro sebe pro potěšení (srv. např. *AMP 1121, fol. 252a* — cukrářský mistr Jan po příjezdu na jarmark hrál pro sebe v hospodě na housle a prozpěvoval si k tomu). Vedle trubačů vyučovali hudbě také kantoři a školní pomocníci. Tím se ještě zůstával vzájemný poměr mezi těmito třemi městskými služebníky, protože kantoři a školní pomocníci přebírali trubačům výdělek hraním při svatbách a posvíceních — o tom v *AMP 1238, fol. 233a*: „Sic figulus figulum, turpis mendicus egenum, sic faber artificem, cantorem musicus odit“.
33. V roce 1638 v Kolíně na radním domě vystupoval kejklíř Nefft, k inventáři jeho zvířence patřilo také zvíře „kartadili“ (srv. Z. Winter, *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách*, str. 717).
34. Rozdíl v společenském hodnocení konané zdarma pro zábavu přátel a činnosti konané pro výdělek se v těchto kruzích dochoval do poslední doby.
35. Srv. Z. Winter, *c. d.*, str. 563.
36. Dokladů o obecné povinnosti měšťanů bránit město je dosti ještě ze 17. století, jmenovitě z války třicetileté. Ostatně byli povinni nastoupit se zbraní v ruce i poddaní sedláci, jestliže se na území jejich vesnice stal zločin, a honit zločince.

37. Např. v Lounech v roce 1597 „střelcové předstoupivše do obojí rady žádali, aby jim J.M.C. pan rychtář a páni k tomu dovoliti ráčili, aby mohli k ptáku z kuší stříletí a k terčí s ručnicí a se jakožto mládkové cvičiti. I je jim k tomu obému povolenno, aby sobě to obě na svůj groš v místech bezpečných obrali a vystavěli tak, aby se žádnému od nich škoda nestala. Mají sobě starších, kterýmiž by se řídili, obrati, a při takových kratochvilích a cvičení zbytečného žrádla zanechati. Stalo se v sobotu po sv. Duše... (OA Louny, I A 4, fol. B 2a).
38. Např. řezači slámy. Srv. I. Fr. Kitzberger, „Slamořezači“ v Domazlicích roku 1588. V: ČL, 12, 1903, str. 438—439.
39. O cechu kárníků a kolečnicků srv. Z. Winter, c. d., str. 693.
40. Srv. např. K. Čermák, *Společenstvo zvěřů, muzikantů, družbů a mládencův v Čáslavi roku 1725*. V: ČL 2, 1893, str. 655—662; Pravidla pro mládence a muzikanty na svatebním veselí v Netolicích z roku 1747. Otištěno u Č. Zíbrta, *Řády a práva starodávných pijanských cechů a družstev kratochvilných v zemích českých*. Praha 1910, str. 233—235, a V. J. Duškem v Národopisném věstníku československém. 2, 1907, str. 217—228.
41. Vysvitá to z popisu nehody, která se stala na střelnici v Praze v roce 1569, jak jej ve své výpovědi podal pekař Jiřík Koudelka: „Bylo to v neděli léta 69, když sme o husy na vostrově stříleli. Když přišla na Václava Křepelku jeho rana, maje střelití, vzal ručnici svou, šel s ní do boudy. Chtěje střelití, připravil ji sobě. Chtěje střelití, ručnice mu selhala, tak on ručnici odloží od líce, vloží ji na římsu, kdež se kladávají v boudě, odhodí hubici od ní a vezme ji zase, drží ji vzhůru, jde s ní zpátkem do té boudy, chtěje ji na to místo položití, kde jest ji vzal. A Jan Trester měl po něm ranu. I strojil svou ručnici, dávaje hubici do kohoutku, stál podle samý boudy, nešetře nic Václava, dotkl loktem Václavovy ručnice a ona v tom se zapálí a spustí a Jan Trester vzkřikne, maje prostřelenou ruku. Václav Křepelka stál co omámenej, nevěda, co se to děje, ani nemohl promluvití. Jana Tresteru vzali, vedli jej do střílny na mazhaus, tak nějaký Handl krejčí potrhł na Václava nůžek, že je měl v nějakým nástroji co tulích, chtěl na něho s nimi. Václav pověděl, že jest mu toho nerad udělal, ani neví, jak se to stalo. Přišli jiní starší střelci, poslali pro právo, chtějí ho do vězení dáti, a tak jest pak na rukojmě dán. A toho dne nebyla instrukcí vyvěšena, jak by se každý chovati měl. Já jsem taky střílel a ji sem tam neviděl“ (AMP 1050, fol. 14b). Zpráva je zajímavá také tím, že mlčky předpokládá u členů střeleckého konventu znalost čtení.
42. Podle některých záznamů se zdá, že k ráně na ptáka mohli být v některých místech připuštěni i poddaní sedláci, např. v Litomyšli. Odpovídalo by to skutečnému vztahu obyvatel menších měst a nejbohatších sedláků z okolních vesnic, nebývala např. nouze o sňatky mezi jejich dětmi.
43. Podle zprávy V. Krolmusa dostával ještě v roce 1810 právo užívat zvláštní louky (srv. ČL, 6, 1897, str. 168—169).
44. Srv. o tom podrobněji Č. Zíbrt, *Králové a královničky* (=Veselé chvíle v životě lidu českého, sv. IV). Praha 1910, str. 57—64. K předním povinnostem pořadatelů střelby patřilo připravit prostranství tak, aby se na něm mohli směstnat všichni návštěvníci, a postarat se o dostatečné občerstvení pro všechny.
45. Svoje poddané vrchnosti v tomto ohledu bedlivě střežly. Např. vrchnost v Jaroměřích nad Rokytnou potrestala v roce 1639 hospodáře Bártu Zadražilů „v té příčině, že jest pilný hospodář, jdouc na posvícení, na jarmark nebo v hostinu, tam že opustí dům, manželku, dítky, hospodářství tejděn zůstává v pití, rozmaření a roz-

nášení svého statku; že pak z toho vězení chtěje propuštěn bejtí“, musel slíbit zápisem polepšení (*Státní archiv v Brně, G 10/159, fol. 75b*).

46. Cenou pro „krále střelců“ o hlavní slavnosti byla poměrně vysoká peněžitá částka, jdoucí nejednou i do kop grošů, a vedle toho kus hovězího dobytka, např. živý vůl, dobře zpeněžitelný u mistrů řeznického cechu, nebo veliká cínová konvice. Vítěz každonedělních cvičení ve střelbě získával odměnu drobnější — husu, kousek oděvu atd.
47. Velmi zřetelně se projevovala ochota postavit se na ochranu ohroženého příslušníka vlastního řemesla při soutěžích šermířů, a to fedrfechtěřů i markusů: v roce 1613 „markusové stížnost ... do fedrfechtěřů pokládali, že když se školy drží a některého z fedrfechtěřů raní, nemají takové opatření, nýbrž hned na ně jiní do šraňků nabíhají a fedrfechtěře mstítí chtějí...“ (*AMP 1291, fol. 373b*).
48. O způsobu, jakým takový městský majitel dvora přebíral na vesnici koupený majetek, vyprávěla v roce 1611 Anna Písařková, žijící na záduší sv. Lazara v Novém Městě Pražském — když staropražský měšťan Jiřík Staroloubský koupil od opata na Zbraslavi dvůr v Modřanech, uváděl jej do majetku modřanský rychtář, „a dal nám (nový majitel) po sedmáku čeládce vši i mně pamětného a my mu vinšovali štěstí a požehnání, já mu ruku dala, von děkoval. A ty klíče (od celého dvora) když k sobě přijal, některý dal šafáře a některý vzali do Prahy s sebou“. (*AMP 1064, fol. 22b*).
49. Srv. k tomu líčení podzimní cesty brněnského malíře Šebestiána Kauta, jinak Kouta, na jeho vinici v Dolních Kounicích v roce 1573, otištěné u K. F o j t í k. *Prozatím nejstarší zpráva o organizaci vesnické chasy na Moravě*. V: ČL, 58, 1972, str. 41—45.
50. „... až do Jesenic ... a tu sme se posadili za stůl, tu jest on kázal bílého piva dáti a potom se ptal, budou-li co mítí jísti k večeři a budou-li mítí hus, a oni oznámili, že nebudou, než maso s polívkou a hovězí pečení. Tak on jest povídal, abych samý hospodyně se optala, mají-li kroupy pod polívku, že on je rád jídá. Ona oznámila, že nemají, než že je přistaví. A tak sme tu spatřily, že se k němu žádnéj, jak jest se chlubil, Vašich Milostí neřikají, ani žádných husů nezabíjejí...“ (V roce 1617 svěřila na Starém Městě Pražském Mandalena Váňová z Litoměřic o navštěvě v selském dvoře v Jesenicí u Prahy — *AMP 1070, fol. 81b—86a*).
51. Blízko Prahy byly takové usedlosti např. na Špitálsku. Táž Mandalena Váňová vypověděla, že „přiševši na Špitálsko k jednomu domu, v němž bílé pivo šenkují, a v domě chlív a žemličky a vejce z rosola prodávali“.
52. V jesenickém selském dvoře „po večeři ptal se hospodáře: „Pane hospodáři, dáte-li nám nocleh?“ Což jest hospodář řekl: „Dobře, pane.“ A když jest již noc byla, tu se nás hausknacht ptal, chceme-li ve světnici ležet, spřines voetp slámy a ustlal nám a dvě podušky nám půjčil. Tak sme tu všickni spolu leželi, a jiní taky některí pocestní taky tam leželi“ (Tamt.).
53. Táž Mandalena Váňová vypověděla o takovém výletu: „... což proti tomu řekl trubač: „Jděte na Špitálsko, jest tam jeden člověk, ten vás s manželkou mou tam na zahradu pustě a uhlídáť pěknou věc tam“.
54. O zahradě, kterou dal v Růžovém údolí za Poříčskou branou v Praze v druhé polovici století jako „geometricky vyměřenou mapu království Českého“ vysázel Jan Jan Ferdinand z Schönfeldu, srv. J. V o n d r á č e k, *Dějiny českého divadla, I*. Praha: Orbis 1956, str. 140—141.
55. Ve výpovědi téže Mandaleny Váňové: „Když sme se najedli, tu jest on Mikuláš

pobízela na Velký vostrov, že jest mu jaksi teskno po tom pití. Což sem já proti tomu řekla: „Ale jáť nepůjdu všední den na vostrov. Což jest ona...pravila: „Poděme, dáme se na vostrov přelaviti do dvora Štikovic, tam nám prodají smetany...“

56. V roce 1590 vypověděl v Praze Václav Hájek, že „léta devadesátého jednoho času, když sem přišel na procházku s manželkou svou k panu Fridrichovi Papírníkovi [byl „Papier-Macher“] na papírnu, tu jest on pan Fridrich Papírník při stole učinil na mne otázku...“ (*AMP 1061, fol. 4a*). Ze spojitosti vyplývá, že Hájek byl s Papírníkem spřátelen a dával mu rady i v právních záležitostech.
57. Podrobně popsala tyto přípravy zmíněná Magdalena Váňová v roce 1617: „... tak jest on Mikuláš řekl: „Poděme a spravíme sobě to dnes a já vám koupím nůšku, abychom zejtra šli za chládku, než by bylo horko, a já vám dám na pečení, abyste ji upekli, aby byla na studeno na cestu...“ A šly sme do krámů staroměstských a koupily sme štvrt skopovou a hlávku zelí na salát...skoupivše to i šly sme tam. A když sme tam přišly a on tam již prve byl, kázal tu pečení namočiti a pécti, ač sme tam přišly, a on toho zanechal až do rána, ane on nechtěl pravíc, abychom raději šli za chládku. Tak sme ji upekly...“
58. Lze soudit, že zábavy, které byly přidruženy k slavnostní střelbě ku ptáku v našich městech, se podstatně neodlišovaly od zábav, kterými si krátili čas účastníci stejných soutěží v německých krajích. Srv. o nich dva dřevoryty u Č. Z í b r t a, *Králové a královničky*, str. 60 a 61.
59. Velikou nesnáz způsobil šermířskému cechu v Praze v roce 1613 zedník, který byl členem jednoho ze soutěžících družstev. Šermíři rapírem si stěžovali na markusy, „že znamenitý despect v příčině privilegium jim daného... učinili a když teď o sv. Vítě škola hlavní držána byla, na školu nepřišli, zvláště pak že to příčinou Filipa Lešnara zedníka... pro jeho nenáležitě a bouřlivé chování se na škole... škola zapovědína byla“ (*AMP 1291, fol. 373b*).

Die Handwerkerschaft und ihr Anteil an der Freizeitgestaltung der Stadteinwohner im 16. und 17. Jahrhundert

(Zusammenfassung)

Einleitend bietet die Studie einen kurzgefassten Überblick über die Handwerkerschaft und die Handwerkerorganisationen als Objekt heimatkundlich und volkskundlich orientierter Forschungen in dem späten 18. und in dem 19. Jahrhundert. Die Steigerung des Interesses für die ältere Geschichte der Handwerkerschaft in einzelnen Städten und Teilen des Landes wird von der einen Seite mit den sich auch in anderen Ländern zu dieser Zeit durchsetzenden Bemühungen um eine bessere und tiefere Erkenntnis der Geschichte des eigenen Volkes in Zusammenhang gebracht, welche zu einer Festigung des sich rasch entwickelnden nationalen Bewusstseins dienlich sein sollte, von der anderen Seite aber mit den Bemühungen der Handwerkerschaften, ihrem schwindenden Prestige durch Schilderungen des früheren Ruhmes und der grossen gesellschaftlichen Bedeutung des Handwerkerstandes allen Handwerkern.

Die eigentliche Untersuchung der Freizeitgestaltung des Stadteinwohners im 16. und 17. Jahrhundert und des Anteils der Handwerkerschaften an dieser Gestaltung beginnt mit einer Schilderung allgemeiner Arbeits- und Lebensverhältnisse und -bedingungen der Handwerkerge-sellen und der Handwerkermeister. Die hohe Wertung der Freizeit von Seiten namentlich der Handwerkerge-sellen wird mit den unbefriedigenden Lebens- und Arbeitsbedingungen in kleinen, dunklen und überbevölkerten Wohnungen und Werkstätten der Handwerkermeister in Zusammenhang gebracht, und mit der in der Regel überaus langen Arbeitszeit. Die Arbeits- und Lebensbedingungen und die Länge der Arbeitszeit brachten eine bestimmte Ausgelassenheit der Handwerkerge-sellen bei ihren Vergnügungen mit sich, mit welchen sie die kurzen Stunden ihrer Freizeit werkstags verbrachten, und einen hohen Anteil der Handwerker an der Organisierung verschiedener Institutionen, welche der Gestaltung ihrer Freizeit sonntags dienen sollten. Eine besondere Aufmerksamkeit wendet sich einer Analyse zeitgenössischer Zeugenaussagen zu, welche über die Organisationen der Schützengilden berichten, welche in den

böhmischen und mährischen Städten und Städtchen im 16. und 17. Jahrhundert das feierliche Preisschiessen veranstalteten und welche sich in wenig veränderten Formen in manchen Gebieten bis in das 19. Jahrhundert hinein erhalten konnten. Die Untersuchung befasst sich von der einen Seite mit der inneren Struktur dieser Gilden, mit den Folgen ihrer inneren Heterogenität für die Gestaltung wechselseitiger Beziehungen einzelner Mitglieder innerhalb der Gilde und mit ihrer Auswirkung auf ihre Bindungen zu anderen Stadtbewohnern — die im Wettbewerb stehenden Mitglieder der Schützengilde, in ihrem „Privatleben“ Handwerker verschiedener Handwerke, wurden als Repräsentanten ihres Handwerks angesehen und angeeifert; in der Schützengilde wurde eine Organisation geschaffen, welche quer durch alle zeitgenössischen Organisationen verlief und in welcher sich die sich allmählich anbahnende Verschiebung in der Wertung des Individuums vom Status zur Leistung durchsetzen konnte — dem Sieger im Wettbewerb wurde eine besondere Ehre von anderen Mitgliedern der Schützengilde und auch von anderen Einwohnern des Ortes erwiesen, durch seine hervorragende Leistung bei dem Vogelschiessen öffnete er sich auch bestimmte Möglichkeiten in Betreff seines Handwerkes, usw.

Zugleich versucht der Verf. an Hand gerichtlicher Zeugenschaften und anderer Belege die Beliebtheit des feierlichen Vogelschiessens, bzw. des Wettbewerbes der Scharfschützen, welcher noch im 19. Jahrhundert in dem Leben der Städtchen und Städte seinen Platz hatte, mit der Beliebtheit der Ausflüge ausserhalb der Stadt zu verbinden, welche schon in jenen Jahrhunderten belegt ist, und zählt die verschiedenen Einrichtungen auf, welche den Zeitgenossen bei der Gelegenheit eines Ausfluges in den umliegenden Dörfern zur Verfügung standen. Seines Erachtens ist auch die Bedeutung der Pfingstzeit als des Termins des feierlichen Vogelschiessens mitzuberücksichtigen, es handelte sich um die Jahreszeit, wo die ersten Ausflüge in die blühende Natur unternommen wurden.

RECENZE

Origine et débuts des Slaves VII. Praha 1972, 283 str.

Sborník vznik a počátky Slovanů přináší devět prací zabývajících se převážně problematikou raněslovanského období. Autoři přistupují k otázkám jak z hlediska archeologického, tak i lingvistického a etnografického.

Rudolf Grünwald se zabývá otázkou původních chorvatských sídel po stránce lingvistické. Jeho příspěvek nazvaný *Quelques interprétations erronées sur la localisation des sièges Croates selon les indications du codex De administrando Imperio de Constantin Porfyrogénète* (str. 5—10) je výňatek z práce Severní Chorvaté 7. století a Velcí a Bílí Chorvaté ve světle kodexu *De administrando Imperio* císaře Konstantina Porfyrogeneta. Autor se staví proti hypotéze, že Chorvaté přišli do své dalmatské vlasti z Polska nebo z Čech. Tento názor zastával Lucius (17. století) na základě mylného výkladu názvu Bagibareia, který považoval za zkomoleninu slovanského *Babie gore*. Luciova myšlenka měla mnoho stoupenců. Grünwald uvádí i další výklady jména Bagibareia, jejichž autoři umísťovali chorvátskou pravlast na severní svahy Karpat. Tyto názory vyvrací nejen novým osvětlením uvedeného termínu, ale také přesnějším překladem některých důležitých míst v kodexu.

Stať zesnulého Vladimíra Procházky přináší nový pohled na politickou organizaci slovanských měst v patriarchálním období. (*Die patriarchale Stadt als Entwicklungsstufe der ältesten politischen Organisation bei den Slawen*, str. 11—48). Nastiňuje problematiku, která se objevila na základě archeologických výzkumů posledních dvaceti let a vytyčuje úkol historika v této oblasti výzkumu: určit ideální vývojová schémata a zároveň zachytit odchylky a vytvořit obraz skutečného dějinného života.

Problémem začátku knížecího a panského osídlení u západních Slovanů se zabývá Antonín Hejna ve studii *Zu den Anfängen der Fürsten- und Herrensitze im westslawischen Raum* (str. 49—76). Západoslovanská sídla na opevněných valech nebo samostatná opevněná sídla nelze sledovat bez přihlížení k evropskému vývojovému procesu v oboru stavitelství, který vrcholil v pozdním středověku. Výsledky vykopávek dovolují autorovi konstatovat, že opevněné panské sídlo existovalo už od 7. století a stále se vyvíjelo. V 9. a 10. století některá starší sídla zanikala a byla

zakládána nová, to se dělo i později. V mladší době slovanské se opevněné sídlo mění v rezidenci nebo opevněný dvůr s kostelem; tato situace odpovídá románskému nebo předrománskému stavebnímu období v ostatní Evropě.

Příspěvek k řešení některých problémů materiální kultury ve složitě podunajské oblasti přináší Jaroslav Tejral (Die donauländische Variante der Drehscheibenkeramik mit eingeglätteter Verzierung in Mähren und ihre Beziehung zur Tschernjachower Kultur, str. 77—143). Autor dospívá k názoru, že podunajská varianta keramiky vyráběné na hrnčířském kruhu je specifickou modifikací starších předloh. Jejím vzniku dávají podnět jihovýchodní prvky, které během římského císařství v této oblasti působily, jde však o trvání materiální kultury, která vznikla v karpatské kotlině a jejím okolí následkem důležitých historických změn v 5. století.

Miloš Šolle se zabývá vývojem východočeské keramiky raně středověkého období (Zur Entwicklung der frühmittelalterlichen slawischen Keramik im Bereiche Ostböhmens, str. 141—177). Jedná se o území zličansko-slavnickovské v období 8.—13. století, vyznačující se poměrně jednotným vývojem. Díky této skutečnosti podařilo se autorovi včlenit vývoj do časových stupňů a vytvořit přehledné tabulky. Na základě srovnání keramiky a historického vývoje oblasti M. Šolle zjišťuje, že keramika odráží velmi citlivě každý hospodářsko-spoločenský obrat ve vývoji společnosti.

Příspěvek Die Ausstattung der Burgwallzeitfriedhöfe in Böhmen und ihre rituelle Bedeutung (str. 179—206) shrnuje poznatky o vybavení hrobů v Čechách. Jeho autorka Zdenka Krumphanzlová zdůrazňuje, že v hrobech se velmi zřídka nachází pracovní nářadí; jediný znak povolání jsou rytířské odznaky a zbraně. Ve velkomoravském období se skromnost vybavení do určité míry obohacuje. Autorka přináší též zajímavé poznatky o pohřbech zvířat a o rituálním vykuřování hrobů. Zdenka Krumphanzlová závěrem zdůrazňuje, že nelze z nálezů v hrobech jednoznačně určit způsob života, aniž by došlo ke zkreslení historických skutečností, protože mnohé předměty v hrobech mají rituální funkci a neodpovídají tehdejšími potřebám denního života.

Magdalena Bernová se ve studii Der Obst- und Weinbau bei Slawen im frühen Mittelalter nach den archäologischen Quellen (str. 207—241) zabývá problematikou slovanského ovocnářství a vinařství v raném středověku. Nejstarší archeologické nálezy z tohoto odvětví ukazují, že ovoce a vinná réva se pěstovaly již před příchodem Římanů, jimž však připadá prošlechtění a obohacení odrůd. Střediskem vývoje ovocnářství

a vinohradnictví byly severořímské provincie; na základě srovnání se odkrývají shody mezi rakouským územím (tj. mezi nálezy z římských provincií) a západoslovanskými doklady pěstování ovoce. Ovocnářství východních Slovanů se částečně liší. Tato situace se vysvětluje jednak rozdílnými geografickými podmínkami, jednak vlivy ze severního černo-mořského území.

Václav Frolec přistupuje k problematice studia vinohradnických nožů (Das Rebmesser in den tschechischen Ländern, str. 243—273) z hlediska etnografického, ale využívá též poznatků archeologických, historických a jazykových. Autor vychází z F. Bassermannova-Jordanova dělení vinohradnických nožů na typy nožů (se „securis“ a bez „securis“), které dále dělí na varianty. Etnografické doklady jsou nejdůležitějším pramenem pro konec 18. a pro 19. století. Původ nožů a jejich rozšíření v nejstarším období lze odhalit pomocí archeologických nálezů. Z terminologického hlediska jsou důležité inventáře pozůstalostí. Václav Frolec obrací pozornost i na ikonografický materiál na keramice moravské a slovenské provenience a na městské znaky s vinohradnickou tematikou, kde jsou zobrazeny i vinohradnické nože. V závěrečné části svého příspěvku podotýká, že studium vinohradnického nářadí je důležité zejména pro poznání kulturně historického vývoje a interetnických vztahů.

Autor studie Ähnlichkeitsbeziehungen altslawischen Bevölkerungen (str. 275—283) I. S c h w i d e t s k y se zabývá možností analýzy a srovnání stále se zvětšujícího antropologického materiálu slovanského osídlení nejstarší doby.

Řada studií je doplněna náčrty, tabulkami a fotografiemi, které přispívají k názornějšímu osvětlení tematiky. Sborník Vznik a počátky Slovanů je výrazným úspěchem stále se zintenzivňující interdisciplinární spolupráce v oblasti studia dějin a kultury Slovanů.

L i a R y š a v á

J a r o s l a v K r a m a ř í k: *Kozina a Lomikar v chodské lidové tradici*. Academia Praha 1972, 195 stran, 15 obrazových příloh

Díky řadě literárním zpracováním, zejména pak Jiráskovým Psohlavcům, vešlo chodské lidové podání o Kozinovi a Lomikarovi do celonárodního povědomí a stalo se podáním národním. Přesto, že Kozinova poprava a náhlý skon Lomikarův vzbuzovaly již od konce 18. století zájem kronikářů, umělců i vědeckých pracovníků, chyběla až do vyjití Kramaříkovy

monografie syntetická práce, která by zhodnotila tuto náročnou problematiku po stránce národopisné a kulturně historické.

J. Kramařík charakterizuje chodskou tradici o Janu Sladkém Kozinovi a Volfu Maxmiliánu Lamingenovi, zvaném Lomikar, jako velmi názorný doklad lidové tradice, jež vznikla jako reakce na feudální poměry, na feudální útisk a brutální potlačení odporu poddaných. Takové protifeudální tradice byly rozšířeny u všech národů, jež prošly feudálním obdobím.

Autor projevil ve své práci dokonalou znalost pramenů vážících se k chodské lidové tradici o Kozinovi a Lomikarovi, jež pocházejí od konce 18. století i z doby nedávno minulé. Jejich hodnota je sice různá, ale vcelku dobře umožňují sledovat rozvoj tohoto podání. Je třeba vyzvednout, že Kramařík velmi důkladně prověřuje věrohodnost pramenů a své závěry vyslovuje velmi obezřetně. Tento postup je hlavním předpokladem správné orientace v údajích, v nichž skutečné historické jádro je často zastřeno různými domněnkami a zkresleními, k nimž u jednotlivých autorů často docházelo. Kramařík aplikuje při svém studiu chodské lidové tradice o Kozinovi a Lomikarovi historicko-srovnávací metodu, kterou však nechápe jako metodu samospasitelnou a jedinou při rozboru lidových antifeudálních pověstí. Zdůrazňuje, že kromě srovnávacího studia látkového a motivického je nutno se zabývat i historickým rozbořem podání.

Historickým podmínkám vzniku a vývoje chodské lidové tradice o Kozinovi a Lomikarovi věnuje Kramařík samostatnou kapitulu. Každé historické podání, historická pověst má určitý historický základ, který je zpracován zvláštním způsobem. Autor správně konstatuje, že lidové podání se nevytváří jen jako prostá reakce na nějakou historickou událost; je to reakce opožděná a podléhající různým zákonitostem a vlivům, jež jsou povahy vnitřní a vnější. Vnitřní rozvíjejí podání v rámci daného historického a místního prostředí, vžitých představ a způsobu myšlení, vnější pak působí prostřednictvím různých proudů duchovních, soudobého světového názoru a obecných ideí. Hlavním historickým momentem dějin Chodů byl téměř po celé feudální období zápas s vrchností, v němž vystupovala do popředí otázka výsad, jimiž se od nepaměti honosil chodský lid žijící u významných hraničních přechodů. Autor podrobně sleduje vývoj a charakter práv chodského lidu a naznačuje boj Chodů o spravedlnost s vrchností až do jeho závěrečné fáze v roce 1848. Dochází k závěru, že živnou půdou chodské lidové tradice byly právě feudální poměry.

V souvislosti s hledáním historického jádra chodských antifeudálních pověstí jsou důležité historické osudy Kozinovy a Lamingenovy. Historické prameny, jež jsou k dispozici, je spíše jen napovídají než přesně definují. Kramařík se zde přiklání k zjištěním, k nimž dospěl historik

Chodska František Roubík; životní osudy obou postav podává ve střízlivé formě, bez historicky neprokazatelných údajů, jež se často objevují ve starší literatuře.

Jádrem chodské lidové tradice o Kozinovi a Lamingenovi jsou podání o Kozinově popravě a Lomikarově smrti. Kozinova výzva Lomikara na boží soud se v pramenech uvádí už koncem 18. století. Kramařík sleduje tuto otázku v širších kulturně historických souvislostech a dospívá k zjištění, že hlavní příčinou vzniku podání o výzvě chodského rebela byl časový interval mezi Kozinovou popravou a Lamingenovou smrtí.

Hlavní těžiště Kramaříkovy knihy spočívá ve vlastním rozboru chodské lidové tradice o Janu Sladkém Kozinovi a Volfu Maxmiliánu Lamingenovi. Na základě chodských lidových podání popisuje autor Kozinovy vlastnosti, rozebírá podání o Kozinovi ve sporu s Lomikarem o pole, tradici o zjevení Kozinově po smrti, všímá si domnělé památky Jana Sladkého Koziny v lidovém kroji; v pojednání o písních o Kozinovi zdůrazňuje, že nepatří do původní chodské lidové tradice a že jsou pouze ohlasem novodobé kozinovské tradice. Obdobným způsobem postupuje při rozboru postavy Volfa Maxmiliána Lamingena v chodském lidovém podání (Jméno, vzhled a vlastnosti; Podání o Lomikarových činech; Podání o Lomikarových záborech poddanské půdy; Reminiscence v tradici na průmyslové podnikání Lomikara; Robotná cesta; Lomikar svůdce a vrah; Kamenná mísa; Podání o povýšení Klenčí na městečko Lomikarem; Lomikarova alej; Lomikarova muka; Písně o Lomikarovi). Mimo jádro chodské lidové tradice řadí autor novodobá plzeňská podání vztahující se k popravě Jana Sladkého Koziny (o plzeňském zvonku Salusu, o pohřbení těla oběšeného Jana Sladkého Koziny na hřbitově u kostela sv. Jiří a o strašení na plzeňském popravišti).

Zvláštní místo v chodském lidovém podání o Kozinovi a Lomikarovi zaujímá tradice o strašení ducha trhanovského pána, jež tvoří látkově a motivicky bohatý soubor, který nemá v českém folklórním dědictví obdoby; autor jí proto věnuje samostatnou kapitolu. Základem podání o strašení Lomikara jsou podle Kramaříka starobylé představy o existenci posmrtného ducha, jež vznikají na určitém stupni vývoje animismu a jsou známé po celém světě. Při analýze podání postupuje autor od rozboru různých podob revenanta, všímá si míst, na nichž obchází, doby, kdy se ukazuje, následků setkání s duchem, sleduje podání o prostředcích k vysvození revenanta nebo jeho zapuzení.

Chodská lidová tradice o Kozinovi a Lomikarovi, jak uvádí J. Kramařík v závěrečné části své knihy, je příkladem široce rozvětvené lidové anti-feudální tradice, jejímž základem je podání o vyzvání šlechtice lidovým rebelem před popravou na boží soud; toto jádro evokovalo řadu nejruž-

nějších podání, látek a motivů, které v lidu živily památku na spravedlivý boj Chodů s feudálními utlačovateli. Pro chodského lidového hrdinu je příznačné, že není až na menší výjimky obdařen nějakými nadpřirozenými činy. Tím se liší postava Kozinova v chodském lidovém podání diametrálně od postav zbojnických tradic. V chodském případě jde tedy o antifeudální tradici typickou pro západní část našeho státu, jež má mnoho společného s tradicí německou, rakouskou a s tradicí v jiných středoevropských zemích. Není to však — jak správně soudí Kramařík — projev nějakého pouhého kulturního kruhu, ale především důsledek zvláštního vývoje feudálního zřízení, rozdílných hospodářských, sociálních a z nich vyplývajících právních i kulturních poměrů v západní a východní části našeho státního území.

V předmluvě ke své knize, jejíž rukopis byl připraven k tisku už v roce 1964, Jaroslav Kramařík skromně uvádí, že odevzdává čtenáři „dílo, které může být stále doplňováno, dílo svým způsobem vlastně neukončené“. Toto konstatování platí obecně pro každou vědeckou práci. Jistě by bylo záslužné věnovat zvláštní pozornost současnému stavu tradice o Kozinovi a Lomikarovi nejen na Chodsku, ale i v celonárodním měřítku, sledovat její proměny, intenzitu a podobné otázky, Tyto cíle si Kramaříkova kniha nekladla. Jisté je, že čtenář dostává do rukou publikaci založenou na důkladné znalosti materiálu a poctivé vědecké práci, knihu psanou vytříbenou a čtivou formou, jež se svým širokým národopisným a kulturně historickým pojetím řadí mezi nejlepší práce folkloristické povahy v celoevropském měřítku. Škoda jen, že na závěr knihy, vydané akademickým nakladatelstvím, nebylo připojeno cizojazyčné resumé, aby obsah díla byl přístupný i pro zahraniční badatele a že nebyla nakladatelstvím zvolena reprezentativnější forma edice, jež by byla ekvivalentní vědecké i kulturně politické hodnotě a významu publikace.

V á c l a v F r o l e c

Josef Tomeš, *Masopustní, jarní a letní obyčeje na moravském Valašsku*. Příloha časopisu Národopisné aktuality, svazek 2, vydal Ústav lidového umění — Strážnice 1972, 179 stran.

Ústav lidového umění v Strážnici, ktorý vydáva časopis Národopisné aktuality, začal v posledných rokoch príležitostne vydávať obsiahlejšie štúdie z odboru národopisu ako samostatné publikácie — osobitnú prílohu k niektorému číslu časopisu. Roku 1970 takto po prvýkrát vyšla príloha Národopisných aktualit, signovaná ako prvý zväzok, a to Heřman

Landsfeld, Habánské památky (75 strán). V tomto prípade šlo však o študijnú publikáciu pri príležitosti výstavy „Habánské památky“, ktorú v tom čase usporiadal Ústav ľudového umění v Strážnici zo zbierok Heřmana Landsfelda. Tento prvý zväzok prílohy časopisu Národopisné aktuality, ktorého odbornú redakčnú úpravu urobil Adam Pranda, bol súčasne venovaný sedemdesiatým narodeninám autora, ktorý takmer celý život — pravda, popri vlastnej tvorbe — zasvätil štúdiu a zbieraniu keramiky, najmä habánskej.

Ako druhý zväzok prílohy časopisu Národopisné aktuality vyšla roku 1972 práca Josefa Tomeša, Masopustní, jarní a letní obyčeje na moravském Valašsku. Autor, vedecký pracovník Ústavu lidového umění v Strážnici, spolupracoval na kolektívnej monografii o ľudovej kultúre na Valašsku. Recenzovaná práca o fašiangových, jarných, letných a požatevných obyčajoch a zvykoch na moravskom Valašsku je časťou rozsiahlej rukopisnej práce, z ktorej autor pripravil kapitolu „Věrské představy a obyčeje“ aj do spomenutej národopisnej monografie o ľudovej kultúre na moravskom Valašsku.

Práca J. Tomeša je rozdelená do troch hlavných kapitol: 1. fašiangové („masopustní“) obyčaje, 2. jarné obyčaje a 3. letné a požatevné obyčaje. Okrem toho obsahuje pomerne rozsiahly úvod, v ktorom autor podáva prehľad národopisnej literatúry o výročných obyčajoch a zvykoch na Valašsku. Tento prehľad literatúry začína v prvej polovici 19. storočia a všima si viacero cestopisných, literárnych a iných tlačou vydaných prác. Zvýšený záujem o národopisné javy, a teda aj o obyčaje a zvyky, na Valašsku bol zvlášť v druhej polovici 19. storočia, najmä v období prípravy na Národopisnú výstavu československú roku 1895. J. Tomeš preto postupne venuje pozornosť jednotlivým etapám vo vývine kultúrno-spoločenského života na Morave a prehľadnou formou pojednáva o závažnejších dielach, ktoré majú význam pri štúdiu výročných obyčajov a zvykov na moravskom Valašsku. Osobitnú pozornosť napokon venuje medzivojnovému obdobiu medzi prvou a druhou svetovou vojnou, a hlavne obdobiu po druhej svetovej vojne, kedy celý rad významnejších moravských národopisných bádateľov venuje výročným obyčajom a zvykom či už hlavnú pozornosť alebo si všímajú len okrajovo niektoré javy z duchovnej a sociálnej kultúry. Pozitívnym prínosom tejto časti je, že autor jednotlivé práce a prístupy bádateľov kriticky hodnotí. Treba si uvedomiť, že doklady o ľudových obradoch, výročných obyčajoch a zvykoch na Valašsku začali sa objavovať už viac ako pred poldruha storočím. Keďže sú však roztrúsené po mnohých časopisoch, zborníkoch, v knižných publikáciách, kalendároch, kronikách i archívoch, nebola doposiaľ táto literatúra dôkladne spracovaná ani zhodnotená.

Prvá kapitola o fašiangových obyčajoch obsahuje na jednej strane materiál o chodení s hrou o svätej Dorote a na druhej strane bohatý materiál o slávení posledných fašiangových dní — „masopustu“. J. Tomeš tu prináša podrobný opis fašiangových obyčajov v jednotlivých dedinách a doložené javy v literárnych prameňoch konfrontuje s výsledkami, ktoré sa ukázali na základe súčasného výskumu na moravskom Valašsku. V tejto súvislosti si autor podrobne všíma najmä masky a kostýmy postáv, ktoré vystupujú v jednotlivých zvykoslovných úkonoch. Na základe detailnejšieho porovnávania starších dokladov o zvykoslovných javoch s terénnym materiálom zo súčasnosti objasňuje mnohé zvykoslovné javy a neraz opravuje i staršie názory a výklady týchto javov. Osobitne treba vyzdvihnúť, že J. Tomeš sleduje novšie či úplne nové formy, ktoré napríklad prevzali pôvodné masky, pričom vieme, že v ľudovej tradícii mali v minulosti iné funkčné poslanie.

V druhej kapitole sú spracované obyčaje v pôstnom období, pri vynášaní „kysela“, jarnej figuríny „Mařeny“ (Moreny), obyčaje v období veľkonočných sviatkov, obyčaje pri započatí jarných prác a napokon pri stavaní jarných májov. I v tejto kapitole postupuje J. Tomeš metodicky podobne ako v prvej. Podrobný opis zvykoslovných javov mu slúži k tomu, aby mohol v medziach možnosti podať ich národopisný výklad a spoľahlivo ho konfrontovať s dostupnou literatúrou.

Do tretej kapitoly o letných a požatevných obyčajoch zaradil autor obyčaje v období letníc a pri prvom výhone dobytky, obyčaje pri slávnosti Božieho tela, svätobjánske, žatevné a dožinkové obyčaje, slávnosti zomrelých, sviatky svätcov, púte a „hody“ (odpusty). Materiálovo je táto kapitola najobsažnejšia, vzhľadom už i k časovému rozpätiu v rámci kalendárneho roku, ktoré zahrňa. Metodický postup je zachovaný rovnaký ako v predošlých kapitolách.

Rozvrhnutie spracovávanej látky v práci J. Tomeša sa čiastočne vymýka doterajšej klasifikácii výročných obyčajov. Autor v tomto prípade podáva cyklus výročných obyčajov a zvykov na moravskom Valašsku, ktorý sa úzko viaže len s hospodárskym rokom. Obdobie fašiangov tu pritom predstavuje akoby prechodný stupeň, ktorým sa uzatvára zimný cyklus a začína sa hospodárska časť roku. Z toho dôvodu (ale zrejme aj z priestorových príčin) do tohto súboru nie je zahrnutý zimný cyklus — vianočné obdobie.

Ako autor aj sám v niekoľkostránkovom závere práce uvádza, hlavným cieľom tejto práce bolo zhromaždený materiál utriediť a klasifikovať. Týmto sa recenzovaná publikácia stáva veľmi vhodným porovnávacím materiálom pri ďalšom komparatistickom štúdiu výročných obyčajov a zvykov. Jednotlivé kapitoly sú vhodne doplnené obrazovou dokumentá-

ciou, a to ako z autentického prostredia, tak aj z festivalových vystúpení folklórnych súborov. Škoda len, že technická úroveň mnohých fotografií tlačou značne utrpela. Pokiaľ ide o obrazový folklór, ktorý je s výročnými obyčajmi organicky spätý, v práci je zastúpený pomerne chudobne. Žiaľ, v opačnom prípade by práca splnila i očakávanie folkloristov, ktorí sa zaujímajú o obradový folklór.

Práca J. Tomeša je však svojím charakterom ojedinelá v našej národopisnej literatúre po druhej svetovej vojne. Predstavuje spoľahlivý prameň nielen pre interregionálne, ale aj interetnické komparatistické štúdium výročných obyčajov. Problematiku, ktorú autor sledoval v jednej oblasti, systematicky vyčerpал a z teoretického hľadiska správne klasifikoval. Celkový rámec práce vhodne dopĺňa i bohatý poznámkový aparát, zoznam literatúry a zhrnutie v jazyku nemeckom, anglickom a ruskom, čím publikácia splní poslanie aj z hľadiska spoznania týchto zvykoslavných javov v zahraničí.

Andrej Sulitka

Ludová kultúra v Karpatoch. Práce Medzinárodnej komisie pre štúdium ľudovej kultúry v oblasti Karpát. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Bratislava 1972, 381 str.

Problematika karpatské ľudové kultúry je dnes jednou ze stěžejních otázek slovanského národopisu. Srovnávací komplexní studium směřující k zevšeobecňujícím závěrům vyžaduje nejen mezioborové bádání, ale i mezinárodní spolupráci. Ta se uskutečňuje především na půdě „Mezinárodní komise pro studium lidové kultúry v oblasti Karpát“, založené roku 1959. Součástí práce této komise je vedle zasedání, symposií a konferencí i publikační činnost. V edici „Ethnographia Carpatica“ mají vycházet neperiodické sborníky shrnující výsledky karpatologického bádání. Jako první byla vydána publikace „Ludová kultúra v Karpatoch“, která obsahuje většinu referátů přednesených na VI. mezinárodní konferenci MKKK uspořádané v září 1967 ve Smolenici.

Sborník uvádí Jan Mjartan předmluvou, ve které charakterizuje průběh zasedání Mezinárodní komise pro studium lidové kultúry v oblasti Karpát na konferenci roku 1967.

První část sborníku je věnována teoretickým otázkám. Béla Gunda se ve studii Kulturmorphologische Probleme in den Karpaten (19—30) zamýšlí nad otázkou, které elementy se podílely na formování karpatské lidové kultúry. Bylo to především přírodní prostředí, hospodářské a spo-

lečenské poměry a psychické zvláštnosti. Jejich působení ilustruje autor na příkladech z různých oblastí lidové kultury z celých Karpat. Ján Podolák sleduje Niektoré problémy porovnávacieho štúdia ľudových kultúr karpatskej oblasti (31—62), především problém interetnického ovlivňování. Na základě etnografického, historického a lingvistického (především slovenského) materiálu o pastevectví si všímá doby a způsobu rozšíření tak zvaných valašských pastýřů, etnického složení tohoto obyvatelstva a etnického charakteru jeho kultury. Badatel vychází z hypotézy, že původ a charakter pastevecké kultury není možno ztotožňovat s etnicou příslušností jejich nositelů — valašských pastýřů.

Mieczysław Gładysz podává zevrubnou informaci o výsledcích desítiletého studia lidové kultury v polské části Karpat uskutečněného Etnografickým ústavem Polské akademie věd a katedrou etnografie Jagellonské univerzity v Krakově (Z problematyki badawczej w Karpatach Polskich, str. 63—75). Autor charakterizuje směry a metody bádání a dále jednotlivé regionální monografické práce a studie zabývající se hospodářsko-společenskou charakteristikou vesnice i jednotlivými odvětvími lidové kultury. Po stopách kulturních proudů v oblasti Karpat se vydal Milovan Gavazzi (77—87). Na příkladech z oblasti lidového oděvu, hudebních nástrojů, mléčné produkce a stavitelství demonstruje autor změny v terminologii, věcech a postupu práce způsobené kulturními vlivy. Studie je příspěvkem k hlubšímu poznání stratigrafie, intenzity a chronologie kulturních proudů, jež jsou dosud většinou známy jen v obecných konturách. Úvaha Christa Vakarelského (Po problemite za izučvane na planinskata narodna kultura v Karpatsko-balkanskata oblast, str. 89—98) je věnována plánu na vypracování slovníku lidové kultury horských oblastí Karpat a Balkánu. Toto kompendium by mělo být zpracováno buď ve formě jednoho všeobecného slovníku nebo národních lexikonů jednotlivých zemí. K článku je připojen návrh na systemizaci lidové kultury.

Studie v další části publikace se zabývají problémy spojenými s pasteveckou kulturou. Persida Tomić popisuje salašnický chov dobytka a zvláště ovcí ve východním Srbsku. Rozlišuje dva způsoby vysokohorského chovu, a to především z hlediska individuálního nebo kolektivního charakteru pasení stád a zpracování mléka. Typ kolektivního salašnictví ve východním Srbsku spojuje autorka se středověkou valašskou kolonizací. (Ustanova bačija u karpatskoj oblasti Jugoslavije, str. 99—110.) Úvaha Bronisławy Kopczyńské-Jaworské Przydatność określonych metod badawczych w problematyce karpackiej (111—120) se týká některých metodologických otázek srovnávacího studia lidové kultury v Karpatech, které autorka ve druhé části své studie rozebírá na příkladu pasteveckého hospodářství. O stavebním vývoji západokarpatské koliby pojednává Jarosław

Štika (121—129). První část příspěvku zachycuje na základě písemného a obrazového materiálu z 18. a 19. století vývoj salašnické koliby; druhá část opírající se o recentní doklady postihuje příčiny stavební diferenciacie (odlišné ekonomické, sociální a geografické podmínky). Článek doplňuje schema prostorového vývoje koliby. Vasil Marinov se zaměřil na postižení společných znaků karpatské a balkánské kultury. Shody sleduje na velkém množství příkladů jednotlivých složek hmotné kultury a způsobu výroby spojených s chovem ovcí. (Parallelismes ethnographiques dans la vie productive et la culture materielle de l'élevage des moutons dans la région Carpato-balkanique, str. 131—138.) V článku Hodowla kóz jako jeden z elementów tradycyjnej kultury karpackiej w Polsce (139—146) si Anna Kowalska-Lewicka klade otázku, byl-li chov koz, omezený v 19. a první polovině 20. století pouze na polské Karpaty, dříve rozšířen v celém Polsku, v celých Karpatech nebo dokonce na velikém území jižní a střední Evropy. Na základě písemných pramenů dokládá autorka pro starší období výskyt chovu koz i v polských nížinách a ukazuje, proč se tento kulturní element uchoval v pozdějším období pouze v horské karpatské části. Ewa Dorywalska ve stati Badania nad pasterstwem i gorspodarką polaniarską na Żywiecczyźnie (147—152) shrnuje výsledky výzkumu horského pasteveckého hospodářství v Žywieckých Beskydech prováděného od roku 1959 Etnografickým institutem univerzity v Lodži. Rozebírá formy organizace pastevectví, majetkové poměry, způsoby sezónního využití vysokohorských pastvin a lesních luk a některé další otázky.

Značnou pozornost věnuje sborník lidovému stavitelství. Václav Frolec ve srovnávací studii K problematice karpatsko-balkánských vztahů v lidovém stavitelství (153—160) ukazuje na souvislosti mezi karpatským a balkánským územím, a to na příkladech charakteru a rozšíření zemnic, názvů pro hlavní místnost lidového domu, přeměn sezónních staveb v trvalá obydlí, některých zvláštností ve vývoji půdorysu a forem bydlení velkorodiny. Autor dále pojednává o některých činitelích, jež se uplatnily ve vývoji lidového stavitelství v obou oblastech (migrace obyvatelstva, důsledky turecké a rakouské okupace). Působením valašské kolonizace vysvětluje Vilém Pražák některé rozdíly v kultuře bydlení východní a západní části našeho území. V západních Karpatech se uchovaly některé starší vývojové fáze — dvojdílný dům, „dýmnic“ a zvláštní typ topeniště umístěného v jizbě („dýmnic“), kdy ohniště je těsně připojeno k peci. (Der Einfluss der walachischen Kolonisation auf einige wichtige ethnographische Erscheinungen in der Wohnweise des östlichen Gebietes der ČSSR, str. 161—166). Narodnoe stroitelstvo v ukrainskich Karpatach XVI—XVII vv. popisuje Jurij Grigorievič Hoško (167—173). Na základě

rozboru archívních pramenů autor ukazuje, že stavby na východních svazích ukrajinské části Karpat ve vesnicích založených v 16. a 17. století na takzvaném valašském právu měly zemědělský charakter a nelišily se od staveb z karpatských úpatí. Článek je doplněn popisy obytných a hospodářských budov podle písemných materiálů z 16.—19. století. Maria Gładyszowa v příspěvku *Preobrazenia w budownictwie ludowym w Karpatach Polskich w latach 1946—1967, na przykładzie Beskidu Śląskiego (175—187)* rozebírá změny, jež prodělalo po druhé světové válce karpatské lidové stavitelství (stavební materiál, tvar a krytina střechy, výzdoba štítu, půdorys, funkce hospodářských a obytných místností, topeniště). Změny byly způsobeny ekonomickými a administrativními činiteli (změněný charakter zemědělského hospodaření, využívání domů k rekreačním účelům, zákazy a nařízení, plánovitá výstavba vesnice, typové projekty) a především intenzivním kulturním rozvojem, jímž vesnická společnost prochází. Soňa Kovačevičová zaměřila svou pozornost na Sídlné typy v slovenskej časti Karpát (189—198). Opravuje a zpřesňuje některé teze starší literatury týkající se datace vzniku jednotlivých typů a jejich etnického charakteru. Dále si autorka všímá základních ukazatelů, podle nichž se sídlní typy vymezují. Práce Jozefa Turza *Ludové stavitelstvo v Zamagurí (199—211)* podrobně zpracovává terénní materiály z malé oblasti za Spišskou Magurou. Článek je doplněn historickými údaji o pohybu a zaměstnání obyvatelstva a četnými nákresey a fotografiemi. Také další příspěvek se týká menšího etnografického regionu (*Ludové stavitelstvo a bývanie na Orave, str. 213—225*). Ján Kantár dokumentuje v něm na jednotlivých složkách lidového stavitelství složitý a nerovnoměrný vývoj na Oravě. Regionální zvláštnosti v rámci Oravy vysvětluje různým osídlováním oblastí. Význam Malých Karpát pre formy a názvoslovie ohnísk na juhozápadnom Slovensku (227—237) je tématem článku Soni Švecové. Malé Karpaty tvoří hranici výskytu některých forem a názvů topenišť na sledovaném území; ukazují se jako činitel, který zpomaloval stírání regionálních zvláštností. K vyhodnocení materiálu použila autorka kartografické metody. Soňa Kovačevičová a Josef Vařeka informují v dalších dvou příspěvcích o stavu muzeí lidového stavitelství k roku 1967 (*Múzeá ľudovej architektúry v prírode v slovenskej časti Karpát, str. 239—251* a *Nové zámery výstavby Valašského muzea v prírodě v Rožnově p. R., str. 253—264*). Poslední prací týkající se lidového stavitelství je článek Štefana Mruškoviče *Výskum ľudového staviteľstva a bývania v československej časti Karpát (265—275)*. Autor podává přehled o dosavadním bádání a především o současném stavu výzkumu lidového stavitelství v karpatské části našeho území; poukazuje také na potřebu zave-

dení jednotné organizace výzkumu a dokumentace a popisuje systém používaný Slovenským národním muzeem v Martině.

Následující tři studie pojednávají o některých jevech lidového umění. Pastýřské motivy v malovaných betlémech z Moravského Valašska (277 až 291) jsou tematem příspěvku Richarda Jeřábka. Badatel podává charakteristiku výjevů ze života pastýřů a provádí podrobný rozbor jednotlivých vyobrazení z hlediska jejich dokumentární hodnoty pro poznání způsobu života a práce pastevců. Soňa Kovačevičová popisuje Ludové náhrobníky v slovenskej časti Karpát (293—304). Na Slovensku můžeme rozlišit tři způsoby označování hrobů, které zde souvisejí s náboženským vyznáním: náhrobníky sloupové dřevěné, deskové — kamenné a dřevěné a kříže — kamenné, dřevěné nebo z kovu. Autorka si všímá symbolů a znaků pokrývajících náhrobníky a ukazuje, jak se měnil jejich charakter. Možnosti dalšího bádání v oblasti lidových náhrobníků vidí Kovačevičová v jejich studiu v souvislosti s pohřebními obyčeji a výtvarným uměním. Ve studii Slovenské lidové šperky (305—318) věnuje Helena Johnová značnou pozornost materiálu šperků (barevné kovy), výrobcům — lidovým specialistům a řemeslníkům (rozlišuje je především podle jejich výrobních vztahů) a technice práce (tepání a lití, ornamentální výzdoba). Při zasazení lidového šperku do širšího rámce celé karpatské oblasti se ukazuje, že tento druh výzdoby lidového oděvu je specialitou severních Karpat; výrazně se odlišuje od šperku balkánského.

Poslední příspěvky jsou věnovány folkloristice. Dagmar Klímová-Rychnová v obsáhlé práci Mezižánrové vztahy v oboru lidové pověsti v materiálech o Tatarech a Turcích v západní karpatské oblasti (319—336) hledá žánrové a kulturní spojitosti v lidovém podání západních Karpat. Problém sleduje na čtyřech vybraných látkách; při jejich rozboru se opírá o velké množství srovnávacího materiálu z oblasti střední a jihovýchodní Evropy. Autorka se také zabývá otázkou určení původu a stáří podání a způsobu hodnocení etiologických povídek. Teoretická srovnávací studie Oldřicha Sirovátky K interpretaci zbojnické pověsti (337—345) se opírá především o moravský materiál. Autor ukazuje na velkou podobnost mezi karpatskými zbojníky a loupežníky ze střední, jižní, západní a severní Moravy. Lidové podání se zbojnickou tematikou není podle Sirovátky karpatským specifíkem, ale je součástí lidové tradice vůbec. Zároveň však výskyt zbojnické pověsti na mimokarpatském území nevylučuje originalitu karpatské; ta však spočívá spíše v obsahovém pojetí než teritoriálním výskytu. Viera Gašparíková (Adaptácia látok s historickou tematikou v oblasti slovenských Karpát, str. 347—356) rozlišuje dva druhy adaptačních přeměn: adaptace náhodné, „nezákonné“; vzniklé interpretacemi vypravěčů, a takové změny látek, které odrážejí některé

stránky života lidu nebo přírodní zvláštnosti té které oblasti. Přeměny mají různý rozsah; mohou se týkat syžetu nebo celé látky. Bohuslav Beneš [Morfologická analýza pověrečných povídek z Bílých Karpat, str. 357—367] aplikoval morfologickou metodu V. Proppa na materiál pověrečných povídek. Z morfologického hlediska jsou základními stavebními jednotkami funkce postav; v pověrečné povídce je to vztah mezi démonickou a reálnou bytostí. Autor podává návrh klasifikace funkcí a shrnuje výsledky prvních rozborů opírajících se o toto třídění, které měly stanovit obecný strukturní vzorec pověrečné povídky a vztahy mezi jednotlivými složkami skladby. V příspěvku K otázce vývoje sdružených lidových hudeb na východní Moravě a na Slovensku (369—381) poukazuje Dušan Holý na mnohé shodné rysy východomoravské a slovenské sdružené nástrojové hudby) i na další podobnosti směrem na východ a jihovýchod) a na její odlišnost od hudeb západní Moravy a Čech. Autor zajímavým způsobem rozebírá vztah hudebního a tanečního folklóru a všímá si vlivu cikánských kapel na ráz hudební kultury ve sledované oblasti.

Soubor prací ve sborníku „Ludová kultura v Karpatoch“ je dobrým dokladem toho, že národopisné bádání u nás i v okolních zemích ztrácí svůj popisný charakter a přechází k syntetickému pohledu na lidovou kulturu. Svědčí o tom i nejčastěji řešené otázky v jednotlivých příspěvcích — problém specifičnosti karpatské lidové kultury a jejích složek, otázka interetnických vztahů (často přesahující rámec karpatské oblasti). Závěrem nezbyvá než si přát, aby v brzké době byly vydány další publikace, které by navázaly na slibně začaté dílo.

Helena Bočková

Zborník Slovenského národného múzea (Etnografia 12), 64, 1971. Vědecký redaktor Štefan Mruškovič, 310 stran.

Dvanáctý ročník série *Etnografia* znamená obohacení slovenské národopisné literatury o deset studií a dále o materiálové příspěvky, výzkumné zprávy a recenze. Příspěvky následují v pořadí, které se stává u martinského sborníku pravidlem a dodejme, že dobrým pravidlem. Po příspěvku z dějin slovenského národopisu, věnovaném obvykle některé významné osobnosti starší i nedávné minulosti, se dává místo pracím o lidovém stavitelství, jehož studiu se dnes — vzhledem k výstavbě slovenského skansenu — oprávněně přiznává zvýšená pozornost. Ve sborníku se nezapomíná ani na úkoly muzeologické: na zprávy o nových expozicích, sběrech a dalších aktuálních událostech.

Úvodní studie Andreje Polonce je věnována dvěma významným slovenským vlastivědným pracovníkům a národním buditelům Andrejovi Kmeťovi a Andrejovi Halašovi, zejména pak jejich podílu na přípravě Národopisné výstavy československé v Praze roku 1895. (Autor příspěvku byl v roce 1970 poctěn Cenou Andreja Kmeťa, kterou Ministerstvo kultúry SSR uděluje nejzasloužilejším pracovníkům slovenského muzejnictví; viz o tom oznámení redakce na prvních stránkách sborníku.) Z pera Andreje Polonce pochází i první ze čtyř studií o lidovém stavitelství. Objektem jeho zájmu je jedna zvláštnost jihoslovenského domu, a to specifická funkce náspy, tj. prostoru pod okapovou částí střechy ze strany dvora. Podle autorovy periodizace se zde až do první světové války stávala pouze malá, sotva metrová nástřeší chránící vchod, podobná jihomoravským „žudrům“, po první světové válce se toto nadstřeší prodlužuje a náspa se tak rozšiřuje pomocí soustavy podpěrných sloupů na celou boční frontu domu. Po druhé světové válce se tento prostor dále zvětšuje a v současnosti tu vzniká další místnost domu. Příčiny takového vývoje autor nachází ve změně životní úrovně obyvatel, v zavedení nového stavebního materiálu i ve změnách způsobu hospodaření. V závěru autor kriticky hodnotí současný stav péče o architekturu slovenské vsi. Lze jen souhlasit s jeho názorem, že přeměny, které si vyžádal nový životní styl, by měly respektovat vztah vesničanů k tradičním a osvědčeným formám lidové architektury.

Studie Jána Hyčka se zabývá hospodářskými stavbami, především organizací hospodářského dvora na Liptově. V naší odborné literatuře je tato problematika hodně opomíjena, i když — jak zdůrazňuje Hyčko — právě na dvoře prožil náš lid velký díl svého života. Předností autora je komplexní přístup k problému, uplatnění důvěrné znalosti života lidu i všech historických faktů, formujících lokální specifické rysy. Zvláštnosti hospodářských staveb a dvora na Liptově jsou podle Hyčka determinovány poměry sociálními — přelidněností obcí, rozpadem „velkorodiny“ a možnostmi neomezené dělby majetku, i poměry geografickými a hospodářskými — položením plučiny v obcích s lesní lánovou kolonizací, nutností umístit všechny stavby na úzkém pásu pozemků (na tzv. intravilánu), orientací hospodářství na chov dobytka atd. Jindy bylo umístění staveb motivováno zřeteli bezpečnostními: sýpky se stavěly před dům, jámy na zemáky za vsí nebo na širokém návsi, atd. Specialista v oboru sociální kultury pravděpodobně nebude souhlasit s užitím termínu velkorodina. I když tradiční liptovská rodina počítala někdy na dvacet lidí a sdružovala třeba i tři rodiny, šlo spíše o nouzový dočasný stav než o stálou sociální instituci.

Na Hyčkův Liptovský dvůr navazuje Jozef Vozár s terminologií liptovských lidových staveb. U tohoto materiálového příspěvku jde o dokumentační záměr zachytit spolu s etnografickou charakteristikou i terminologii, užívanou tesaři při stavbě toho kterého objektu. Tato dokumentace má sloužit potřebám výstavby martinského skansenu. Výběr liptovských tesařů nebyl náhodný, neboť jde o řemeslníky známé po celém Slovensku. Jejich mluva, především slovník, se do jisté míry odlišuje od liptovského dialektu; z hlediska jeho nositelů jde o zvláštní vrstvu.

Poslední z příspěvků věnovaných lidovému stavitelství je od Jána Komy a píše se v něm o půdorysném vývoji domu v Plavnici, v podhorské obci ležící v Popradské dolině. Ještě začátkem našeho století tu převládal tříprostorový sroubený dům, s komorou podél jizby. Růstem náročnosti i počtu členů rodiny se komora postupně rozšiřuje a mění v druhou světnici, potom se předěluje síň a vzniká kuchyň atd. Podobně jako Hyčko opírá i Koma své závěry o důkladné poznání současného stavu a o retrospektivní záznamy a rekonstrukce z posledních šedesáti let.

Peter Slavkovský pokračuje ve své studii o problematice sezónních zaměstnání na Oravě druhou částí, v které se zabývá příčinami odchodu za prací a organizací těchto akcí. Na základě ekonomického rozboru oravského hospodářství dochází k závěru, že to byla chudoba oravského polnohospodářství a nedostatek jiných pracovních příležitostí, které nutily Oravany hledat obživu ve světě. Popis jejich cest za prací (nejčastěji do Budapešti) i životních podmínek a výtěžků je cenným svědectvím o sociálním postavení snad té nejchudší části slovenského obyvatelstva.

Z ostatních studií upoutá pozornost čtenáře důkladný a přehledný popis domácí výroby chleba i tradice vázící se k chlebu v okolí Trenčína. Předností tohoto příspěvku je dlouhodobý kontakt jeho autorky Viery Abelové s terénem, což se projevuje v důkladné registraci lokálních terminologických i technologických variant i v zájmu početných pověrečných praktik. Velmi poutavá je pasáž, v které se autor obírá zprávami o chlebě pečeném za nouze. Lidové stravy, v naší odborné literatuře hodně opomíjené, se týká i příspěvek o perníkářství v Rajci od Františka Kalesného. Etnografa zaujme velická rozloha území, kam dodávali „medovníkáři“ už od 18. století své výrobky. V Rajecké dolině zůstává tentýž autor i v článku o zdobení kraslic i jednotlivých ornamentů. O trnavském hrnčířství, o jeho dějinách a právním řádu (cechovní artikule ze 16. století), o výrobě, sortimentu a dekoru fundovaně píše Ladislav Čulen. U příspěvku Magdalény Kaňové o lidovém oděvu v Zázrivé lze kladně hodnotit zejména úspěšný pokus o srovnání, jehož výsledkem je konstatování výrazné podobnosti s Dolním Liptovem; toto zjištění je významné i z hlediska územní diferenciacie lidové kultury.

Závěrem můžeme bez nadsázky konstatovat, že se Zborník Slovenského národného múzea propracovává mezi nejlepší československá periodika svého oboru, a to zejména cílevědomostí a kvalitou redakční práce.

J a r o s l a v Š t i k a

Vlastivedný zborník Považia XI, 1972. Vydalo vydavateľstvo Osveta, n. p., Martin, pre Považské múzeum a galériu v Žiline v r. 1972 za redakce Dr. Vlasty Kristenové a kol.

Jedenáctý svazek Vlastivedného zborníku Považia přinesl řadu národopisných studií anebo prací, z nichž etnograf bude vděčně čerpat. Z 320 tištěných stran je víc než 250 věnováno vědám historickým, zbývající část se zabývá příspěvky z oblasti přírodních věd. Všechny články spojuje orientace na Pováží.

Pro etnografa jsou nejzajímavější studie prom. etn. Evy Munkové, odborné pracovnice Povážského múzea a galérie v Žiline, zabývající se způsobem bydlení ve třech obcích severozápadního Slovenska, a zpracovaný starší výzkum Jána Geryka, býv. ředitele Slovenského národného múzea v Martine, popisující lidový oděv v Zariečí.

Ján Geryk ve svém článku *Ludový oděv v Zariečí a okolí* (str. 99 až 121) podává zřejmě dodatečně zpracovaný výzkum z r. 1913. Na jeho základě popisuje ženský i mužský všední, polosváteční, nedělní i obřadní oděv, jaký se nosil začátkem 20. století, a svá pozorování doprovází soudobými fotografiemi. Cenné je zachycení místních nářečních výrazů a uvedení některých detailů, které bylo lze zjistit jedině přímým stykem s lidmi v terénu. Myslím zde zejména na výtečně vystižené funkce mužského širokého klobouku, na popis barvení konopných gatí a výroby tzv. válaných pančuch. Upřesnil také počátek užívání tištěného namísto bílého plátna založením barvírny v Zariečí. Autor nezapomněl ani na doplňky ženského a mužského oděvu, na ozdoby a na rovné části šatu, do nichž se dívky a ženy při rozličných příležitostech halily. J. Geryk věnoval zaslouženou pozornost také péči o tvář a vlasy. Podrobně popisuje ženské i mužské účesy, jak se měnily od útlého dětství až do dospělosti a pak vlivem městské módy. Zajímavé jsou postřehy, co se v které době považovalo za krásné (červené tváře, lesknoucí se čelo apod.) a jak si k této kráse lidé pomáhali.

Bohužel však má článek některé mezery, které jistě vznikly tím, že se v tématickém výzkumu, prováděném r. 1913, nemohlo pokračovat. Je třeba litovat, že nejsou připojeny — až na krpec — stříhy jednotlivých

oděvních součástí, ačkoliv jejich skladbu autor dokonale ovládá, jak vysvítá z jejich popisu i z místních názvů dílů těchto součástí. Chybí zpracování dětského kroje, J. Geryk se omezil jen na vývoj účesu u děvčátek i u chlapců. A konečně postrádáme bližší určení dobové. Badatel, jak z textu vyplývá, překračuje rok výzkumu jak do minulosti, tak do budoucnosti, avšak neuvádí vrocení u jednotlivých poznatků. Vzhledem k tomu, že je výzkum zpracováván o 60 let později, bylo by bývalo vhodné předeslat této práci úvod, pojatý na základě současných znalostí, anebo Gerykovu úvodní stať raději vynechat a přistoupit přímo k popisu odívání. Z nadpisu vyplývá, že se autor bude zabývat krojem v Zariečí a okolí. V článku však není okresek nošení tohoto kroje vymezen, hovoří se jen o Zariečí. Nejvíce je třeba litovat, že se badatel nezabývá vůbec způsobem výzdoby oděvu, výšivkou, technikou jejího provedení, materiálem, skladbou barev a vývojem výšivky i ornamentu. Zřejmě to mělo být druhou částí výzkumu, k němuž nedošlo. V tom případě by bylo vhodné se o tom zmínit.

Přes malé výhrady, viděné okem dnešního etnografa, je třeba Gerykovu práci uvítat, protože vznikala před 60 roky za obtížných podmínek, kdy metodika vědecké práce nebyla vypracována. Je zásluhou redakce Sborníku, že si od J. Geryka, zasloužilého a zkušeného národopisného pracovníka, materiál vyžádala a jej uveřejnila. Mnohé poznatky jsou unikátní a dnes by už nebylo možno je zjistit.

Druhou čistě etnografickou prací je studie E v y M u n k o v é *Ludový interiér a bývanie v Oščadnici, Terchovej a Dlhom Poli* (str. 75—98), jež je kapitolou z diplomové práce autorky. Vznikla na základě jejího terénního výzkumu z r. 1969. Lokality byly vybrány ve spolupráci se Slovenským národním muzeem v Martine tak, aby jejich prozkoumání sloužilo úkolům Etnografického atlasu Slovenska. Studie zahrnuje zhruba období posledního desetiletí. O Dlhém Poli máme zprávy už z počátku 14. století, ostatní dvě obce vznikly valašskou kolonizací začátkem století sedmáctého. Každá obec patřila jinému panství. Jádrem vesnic je v dolinách, ale táhnou se volně řetězovým osídlením vysoko do hor. Obyvatelé byli rolníci, kteří chovali dobytek a pracovali v lese, později odcházeli na sezónní práce mimo obec. Muži z Dlhého Pole byli proslulí dráteníci, kteří odcházeli za chlebem od poč. 19. století až do Polska, do Ruska a do Německa. To byla zámožnější vrstva obyvatel, která zaváděla v obci vyšší kulturu bydlení.

E. Munková po stručném úvodě, v němž však postrádáme podrobnější pohled na současnost i na způsob hospodaření v minulosti, se zabývá lidovým domem a jeho dispozicí. Těžiště jejího zájmu leží však v interiéru a jeho zařízení. Postupuje obvyklým způsobem od síně přes komoru

k jizbě. Začíná popisem nejstaršího zachovalého typu každé prostory, všímá si její úpravy i zařízení. Druhým vývojovým stupněm je stav z let 1920—1950, kdy občané přestavovali síň na kuchyni, nebo v nových domech na místě pitvora kuchyni přímo budovali, a z komory vytvářeli druhou světnici. Za třetí vývojový stupeň lze považovat zděné domy, stavěné po roce 1950, které už opustily tradiční půdorys i vybavení a podobají se domům čtvercového půdorysu, stavěným v těch letech po celém Slovensku. Vývoj domového interiéru ve zkoumaných obcích procházel obdobně jako v sousedních hornatých oblastech severozápadního Slovenska, kde byly podobné hospodářské i sociální podmínky. Určoval je především způsob hospodaření a bydlení — soužití několika sourozeneckých rodin s rodiči a případně i prarodiči v jednom domě. Tento stav trval asi do začátku 20. století, kdy se jednotlivé rodiny začaly osamostatňovat, pokud to materiální podmínky dovolovaly. Vývoj však neprobíhal všude stejným způsobem a stejně rychle. Na něm tedy v první řadě závisel interiér a jeho vybavení, ale také způsob života v domě. Odlišností využívání interiéru v zimě a v létě se E. Munková věnuje v posledních dvou kapitolách své práce. Zahrnuje do nich i různé způsoby osvětlování jizby a popis osvětlovacích zařízení. Všímá si, jak se jedlo, kde se spalo a jak byla trvalá či improvizovaná lůžka vybavena, jak se jizba využívala k domácím pracím, kde pracovali muži a kde ženy, kde určili v zimě místo zvířecím mláďatům. Mezníkem mezi zimním a letním využíváním jizby a tím i celého interiéru byly velikonoční svátky, jimž předcházela velký úklid. Tehdy se obvykle i domácí zvířata vyhostila z jizby. V létě byl život v domě příjemnější, protože mladší členové rodin odcházeli do sezónních příbytků v horách, aby tam pečovali o dobytek.

Práce E. Munkové je velmi dobrým přínosem pro studium lidového bydlení na severozápadním Slovensku. Rádi bychom se však byli dozvěděli i několik konkrétních dat, důležitých pro způsob života — např. do jakého okresu obce patří, kdy byla zavedena elektřina, kde v posledních letech lidé pracují, jaká je zaměstnanost žen, jaké jsou průměrné výdělky, jak vypadá společenská struktura zkoumaných obcí apod. Měl předcházet také aspoň stručný popis vzhledu domu a jeho situace, aby si čtenář mohl udělat představu o komunikaci v zemědělské usedlosti. Tyto nedostatky jsou zaviněny tím, že studie je kapitolou z diplomové práce, kde jsou patrně tyto otázky rozpracovány. Stať doplňují výstižné fotografie. Studie svědčí o pečlivém výzkumu autorky i o její znalosti literatury ze sousedních oblastí, takže postupovala podle vypracované a už dříve svědčené metody. Dialektolog ocení bohatou terminologií, vztahující se k lidovému interiéru.

Poslední etnografickou prací je zpráva *Vlasty Kristenové*, bý-

valé ředitelky muzea, *Národopisná expozícia Považského múzea a galérie v Čičmanoch* (str. 249—255). Informuje o přístupu Považského múzea a galérie k vyinstalování Radenova domu, který byl upraven r. 1966 zásluhou KNV v Banské Bystrici z iniciativy odboru ONV v Žilině. Vypracováním libreta a scénáře byla pověřena odborná pracovnice muzea prom. etn. Eva Munková. Vzhledem k změně dispozici opraveného objektu upustila od vyinstalování starého interiéru čičmanského gazdovstva a zvolila muzejní expozici, která seznamuje návštěvníka s dějinami obce a se zaměstnáním obyvatel, s jejich krojem a způsobem bydlení, jež znázornila vyinstalováním černé jizby. V dalších prostorách domu umístila doklady o lidových obyčejích výročních a výtvarná díla lidových umělců i výtvarníků, které Čičmany inspirovaly. Expozici předcházela terénní výzkum a sběr sbírkového materiálu, kterého se zúčastnili i posluchači etnografie FFKU v Bratislavě. Získalo se tak mnoho cenného materiálu, který autorka zprávy vypočítává. Expozice má u návštěvníků z domova i z ciziny velký úspěch, průměrná roční návštěvnost se pohybuje mezi 8—10 000 osob, kterým se podává výklad slovensky i francouzsky, a kterým je k dispozici průvodce v trojjazyčném znění.

Čičmanům se tak dostalo k 700. výročí jejich založení, jež oslavily letos v srpnu, význačného památníku. Považské múzeum a galéria plánují k tomuto výročí ještě vydání pohlednic a barevných diapozitivů a uspořádání besed a tematických výstavek.

Protože Považské múzeum nemá v Budatínském zámku dostatek prostor, je čičmanská odbočka také vítanou možností k vyinstalování části národopisných sbírek.

Závěrem bych ráda přičinila několik poznámek k vlastní zprávě, zejména k úvodní části, která podává charakteristiku Čičman. Málolokterá obec na Slovensku se těšila už od počátků národopisného zájmu tak velké pozornosti badatelů. Proto existuje dosti literatury, která byla v poslední době kriticky zhodnocena V. Pražákem, D. Stránskou a S. Švecovou. Jsou tedy zbytečné drobné omyly o původu maleb na stěnách čičmanských domů a o původu čičmanských výšivek; také čepec není podvika, nohavičky, tj. punčochy, nejsou tkané, ale pletené, jak autorka v dalším odstavci správně uvádí.

Expozici v Radenově domě jsem bohužel neviděla. Některé nepřesnosti však lze vyčíst z fotografií. Na obr. 4 je stůl plný nádobí, ačkoliv býval prázdný. Za ním na lavici stojí přeslice. Místo, vymezené ženským pracím, však nikdy nebylo za stolem, ale na lavici při peci a při dveřích. Je však samozřejmé, že pro muzejní expozici je třeba interiér trochu upravit a nelze se tedy vždy přesně držet skutečnosti.

Sborník otiskuje i několik historických prací, z nichž etnograf může s prospěchem čerpat. Je to především velmi cenná studie Eduarda Et. Gašince *O remeslách a cechoch v Kysuckom Novom Meste* (str. 123—155), jež kromě seznamů řemeslníků a výrobního postupu obsahuje i názvosloví a popis výrobků a výrobních nástrojů. Tímto způsobem jsou zpracováni hrnčíři a kováři a podkováři. Na závěr stati o každém řemesle je připojen terminologický slovníček a text z oboru psaný v místním nářečí. Studii doplňuje poznámkový aparát.

Dvěma historickými statěmi z oblasti Rajce do Sborníku přispěl František Kalesný. V první z nich nazvané *Remeslnícka výroba a vznik cechov v Rajci* na základě podrobného soupisu řemeslníků v Rajci z r. 1774 dokládá, že není pravdivou teze o cizím, neslovenském původu řemeslníků na Slovensku. Zavadou tohoto zajímavého a odborně napsaného článku je poněkud volně a nepřesně pojatý úvod, v němž autor uvádí, že začátky řemeslnické výroby v Rajecké dolině „sa strácajú v najdávnejších dobách. Zdá sa, že remeslníctvo v Rajci sa vyvinulo prirodzenou cestou z ľudových remesiel...“. Vzápětí však odporuje tomuto tvrzení zprávou, že škulťeti měli právo osazovat řemeslníky, o nichž jsou zprávy už ve 14. století a kteří jsou už v 16. století v Rajci cechovně organizováni.

V druhé své práci *Regrutácie a verbovanie v Rajci koncom 18. a začiatkom 19. storočia* Fr. Kalesný přináší také mnoho materiálu cenného pro poznání života lidu v minulosti. Zaměřuje se především na ukázky, dokládající, že třídní a sociální rozdíly sehrály svou nespravedlivou úlohu i při vojenských odvodech. Metody užívané při verbučcích odhalují účty z let 1790—1824, které autor našel v účetní knize města Rajce. Podle těchto dokladů bylo lze vykoupit se z vojenské služby. Jinak svědčí o rozmanitých způsobech nátlaku na mladé chlapce, na něž byly pořádány pravé honby, jež se často neobešly bez zranění. Tyto poměry v Rajci nebyly výjimečné, ale panovaly i jinde na Slovensku.

Ani ostatní články nejsou pro etnografa bez zajímavosti. Richard Marsina rozebírá *Právne postavenie slovenských mešťanov v Žiline koncom 14. a začiatkom 15. storočia*, Marián Klapita popisuje *Vznik a vývoj košicko-bohumínskej železnice*, která způsobila zásadní změnu ve způsobu života lidu, Dušan Halaj ve studii *Slovenský tolstojevcec* MUDr. Dušan Makovický podává životopis i myšlenky tohoto zajímavého člověka. Josef Moravčík v článku *Najnovšie prírastky v archeologických zbierkach Považského múzea a galérie v Žiline* popisuje nové nálezy celkem z pěti lokalit žilinského okresu a Andrián Vallašek publikuje *Niekoľko poznámok k tzv. Sobášnemu palácu v Bytči*

na základě archeologického výzkumu z r. 1967. Ostatních osm příspěvků je z oboru přírodních věd.

Jedenáctý svazek Vlastivědného zborníku Považia má velmi dobrou úroveň a je cenným pramenem k poznání oblasti, jejímž výzkumem a vědeckým zpracováním se zabývá.

Alena Plessingerová

Rudolf Bednárík, *Cintoríny na Slovensku*. Vydavateľstvo SAV Bratislava 1972, edícia Klenotnica slovenskej ľudovej kultúry, sv. 7., 175 stran, 148 fotografií, 25 kreseb v textu.

Kniha R. Bednáríka je především vzácným a cenným zachycením takových hodnot slovenské lidové kultury, které z velké části již zanikly. Autor rozšiřuje svoji studii z roku 1949 („Ludové náhrobníky na Slovensku“) a opět veškerou svoji pozornost soustřeďuje na problémy lidové víry, vztahů pozůstalých k zemřelým, vyjádřené v náhrobnících. Prvá kapitola „Vzťah ľudu k cintorínom“ nás uvádí do problematiky zkoumaného jevu. Ve druhé kapitole autor předkládá doklady a domněnky o přežívání předkřesťanských forem pochovávání mimo hřbitovy bez účasti kněze. Další část se zabývá tříděním náhrobků podle společenského prostředí, materiálu (s důrazem převážně jen na dřevěné a kamenné), podle formy a podle vývojových stupňů. Poslední kritérium se dostává do popředí při probírání formy. Čtvrtá kapitola je věnovaná rozsáhlé problematice náhrobníků sloupového tvaru, antropomorfních prvků a rozebírá tradici těchto forem v oblasti Hontu, Novohradu, Gemera a u kamenných náhrobků též v horním Těkově. Zajímavé jsou názory o tzv. kopijových náhrobnících a doklady o funkci náhrobních sloupů při vynášení rakve. V další části se autor pozastavuje nad nejběžnější formou náhrobků — křížem a jeho uměleckým zpracováním. Na tomto místě dává přednost bohatému dokladovému materiálu středoslovenské oblasti (zejména Detvy). Poslední šestá kapitola je pozoruhodným exkursem do oblasti poněkud odlišné. Je malou antologií náhrobních textů, které jsou krátce uvedeny spíše jako doplněk k obrazové části publikace. Celek 148 fotografií (z toho 5 barevných) a 25 kreseb je vzhledem k podobným edicím velmi bohatým jádrem díla. Nejenom charakterizovaný text, ale i výběr záběrů (pro podporu textu jasných a přesvědčivých) ukazují, že vlastním předmětem monografie jsou náhrobníky a nikoliv „cintoríny“. Problematika formy slovenských hřbitovů by do pojetí Bednáríkovy práce zcela nezapadla a vyžadovala by jistě navíc též hodnocení architektonické a kul-

turně historické. Domnívám se však, že právě tento pohled by pomohl lépe porozumět historickým otázkám. Jde například o rozdíly v místním a časovém řešení polohy hřbitova na tradičním kultovém místě, důvody jeho dalších přesunů u mladších kolonizačních vrstev, vlivy epidemií, fortifikační funkce apod. Historický aspekt v pojmání a uplatňování slohových hodnot (zejména porenezančních) by mohl obohatit i zkoumání soliterních kultových objektů na přístupových cestách do katastru obce, hlavní kříže hřbitovů apod.

Rozšíření monografie spatřujeme v regionálním záběru. Přibyly zde četné doklady ze západního i východního Slovenska. Je však škoda, že náhrobky severního Slovenska od Kysuce až po Šariš zůstávají prozatím nezpracované, i když se jejich hodnoty a vlastní svébytná tradice zcela vyrovnají jevům oblastí prozkoumaných.

Jak bylo již v úvodu řečeno, tento ediční čin zachraňuje mnoho z toho, co jsme v terénu již ztratili, a plně splňuje poslání knihovny Klenotnice. Proti nedávné polemice M. Slivky (NA 1972/2) se domnívám, že se zde vydařilo grafické řešení, že většina fotografií má dobrou dokumentační úroveň (a to i ve svém tiskovém provedení) a že barevné soutisky dopadly lépe než v předcházejících svazcích.

J i ř í L a n g e r

Russkaja folkloristika. Chrestomatija. Redigovala S. I. M i n c o v á a E. V. P o m e r a n c e v o v á. Moskva 1971, 2. vyd., 415 stran.

Nebývá zvykem psát o dalších vydáních téže knihy, avšak sborník textů z ruské folkloristiky, připravený pro použití na vysokých školách, by neměl ujít pozornosti ani ostatních badatelů. Je zde totiž shromážděna řada obtížněji dostupných prací, které jsou zajímavé nejen z hlediska svého významu pro dějiny ruské folkloristiky, nýbrž i jako studijní materiály obecnější povahy.

Chrestomatie je uvedena ruskými překlady výňatků z M a r x o v ý c h dopisů o umění a jeho úloze ve společnosti, několika stránkami z E n g e l s o v ý c h *Německých knížek lidového čtení*, výňatky z L e n i n o v ý c h článků o Eugènu Pottierovi a o německých lidových sborech dělníků, a konečně zasvěcenými slovy B o n ě - B r u j e v i ě e o Leninově vztahu k lidové slovesnosti.

Druhý oddíl knihy tvoří výňatky z děl revolučních demokratů. Tento soubor je zpracován se zvláštním přihlédnutím k tomu, aby byly zastoupeny rozbory všech hlavních folklórních žánrů, o nichž revoluční demo-

kraté psali. Výňatky z Bělinského čtyř kapitol o lidové slovesnosti ze začátku 40. let a názory o pohádkách vhodně korespondují s úvahami Černyševského o lidových písních a se zvolenými ukázkami z Dobroljubovových konkrétních analýz jazykové a metrické stránky lidové poezie a jejího vztahu k literatuře. Této stránce dějin ruské folkloristiky věnoval v r. 1955 monografickou pozornost V. Gusev.

Z předrevoluční ruské folkloristiky vybraly sestavovatelky představitele jednotlivých vědeckých škol a metod. Za mytologickou školu zde hovoří A. N. Afanasjev, spolu s ním F. J. Buslajev, za komparatisty A. N. Veselovskij a za historicko-srovnávací směr V. F. Miller a A. F. Gilferding s N. E. Ončukovem. Přechod k sovětskému období je již zde naznačen výběrem ukázek z bratří Sokolovových, G. V. Plechanova a M. Gorkého. Redaktorky nezapomněly ani na článek Rybnikovův o sběratelské praxi. Jinak jsou výňatky orientovány ve shodě s převládajícími zájmy badatelů 19. století především na byliny, i když ani pohádky nezůstávají stranou. Ve druhém vydání byla vynechána stať Stasovova, která ve své době vyvolala rozsáhlou polemiku o původu bylin, avšak z dnešního hlediska je již poněkud zastaralá. V této souvislosti se může naskytnout otázka, zda by nebylo zajímavé vydat někdy soubor polemických textů o různých námětech, které často hýbaly vědeckou veřejností a obvykle znamenaly další pokrok vědy. V ruské folkloristice by takových témat bylo několik. Konkrétními rozbory textů se zabývá úryvek ze studie Veselovského o psychologickém paralelismu a jeho formách, společenskou funkcí folklóru pak stať Plechanovova.

Na dvoustránkový výbor z 19. století navazuje přibližně stejně rozsáhlý soubor textů ze sovětského období. Zde je ovšem mnohem více jmen, a některé ukázky jsou proto relativně kratší, avšak jsou seřazeny tak, že přecházejí od obecných otázek (Gorkij, Ju. Sokolov) k problému uměleckého mistrovství ve folklóru (Gusev) a jeho vztahu k individuální tvorbě lidových interpretů a autorů (Bogatyrev), k základním otázkám dějin folklóru (Andrejev), textologie (Putilov) a poetiky (Ličhačev, Skafitymov, Uchov). Z dalších autorů byly vybrány charakteristiky jednotlivých žánrů. Jejich řadu zahajuje výkladem o bylinách A. M. Astachovová, další jsou věnovány pohádce (A. J. Nikiforov), její morfologii (V. Ja. Propp), mezinárodním syžetům (V. M. Žirmunskij), pohádkářům (M. K. Azadovskij) a „nízkým hrdinům“ kouzelných pohádek (E. M. Meletinskij). Již z tohoto výběru je patrný záměr redakce předvést opravdu nejvýznamnější práce a podat ucelený obraz o stavu vědeckých výsledků v oboru. Některé práce jsou ovšem jen popisné (Rybnikovová). Autorky ne-

zapomněly ani na svého velkého učitele B. Sokolova a umístily v chrestomanii velký úryvek z jeho práce, věnovaný kompozici lidových písní. Ani proces zlidovění nebyl opomenut (Rozanov), ani Čičerovův přehled o básnické tvorbě proletariátu v letech 1890—1907.

Posledních třicet stránek je věnováno i tematicky sovětské současnosti. V. G. Bazanov rozebírá táhlé ženské pláče ruského severu ve druhé světové válce, N. P. Kolpakovová sovětské lidové písně a K. V. Čistov se věnuje analýze vztahů mezi folkloristikou a současností; je zajímavé, že tento článek je aktuální i po více než desíti letech od svého uveřejnění, neboť řeší zvláště otázky současného lidového estetického repertoáru. Výbor je uzavřen obsáhlými ukázkami z hodnocení přínosu sovětské folkloristiky k padesátiletí VŘSR z pera V. K. Sokolovové.

Při srovnání s 1. vydáním z r. 1965 zjišťujeme vedle eliminování stati Stasovovy, Proppovy (Folklor i dejstviteľnosť) a závěrečné studie Putilova-Sokolovové potěšitelnou snahu o aktualizaci a doplnění zvláště současnými vědními poznatky (Lichačev, Poetika básnického času, Putilov, Žirmunskij, Sokolovová) a současně uvedení významné starší práce (Proppova Morfologie). E. Pomerancevová byla ovšem zbytečně skromná, neboť i ukázka z jejích studií, zvláště o pohádkách, by měla co říci. Čítanka je reprezentativním výběrem textů, užitečným i pro zahraničního badatele. Ten však bude bohužel marně hledat např. podrobnější údaje o žijících autorech nebo alespoň stručnou bibliografii či věcný rejstřík. Pro ten úsek dějin ruské folkloristiky, který zpracoval Azadovskij, toho ovšem není zapotřebí, ale obšírnější informace, zvláště o současných směrech folkloristického bádání v SSSR, by nebyla na škodu.

Bohuslav Beneš

V. K. B a n d a r č y k, *Gistoryja belaruskaj saveckaj etnagrafii*. Vydavectva Navuka i technika, Minsk 1972, s. 168, 22 obr.

Je prejavom zdravého a proporcionálneho rozvoja vedy, ak sa popri výskume základného objektu jej štúdia primeraná pozornosť venuje aj spracovaniu dejín, analýze teoretického myslenia a rozboru hlavných metodologických otázok.

Spraviť takúto inventúru úspechov a omylov, posúdiť ich z hľadiska vývinu vedy, pozitívnych i negatívnych dôsledkov je osožné nielen pri určitých príležitostiach, ale vždy, bez ohľadu na výročia. Tu platí, že zhodnotiť predchádzajúci vývin je znakom úsilia spoznať počiatky, zá-

kladné smery a tendencie rozvoja v minulosti, ako aj poučiť sa z nedostatkov a vyvodiť z nich správne závery pre budúcnosť. Nie na poslednom mieste stojí snaha konfrontovať vývin vlastnej vedy s vývinom prírodných disciplín, určiť jej miesto a úlohu v kontexte národnej kultúry a súčasne bližšie spoznať život a dielo tých predstaviteľov, ktorí v daných podmienkach politických, hospodársko-sociálnych a kultúrnych posúvali jej rozvoj dopredu.

Posudzovaná práca prof. Vasilija Kirilloviča Bandarčyka, riaditeľa Institutu iskusstvovedenija, etnografii i folklora Akademii nauk Belorusskoj SSR a súčasne vedúceho sektora etnografie, podáva prvý náčrt dejín bieloruskej etnografie od Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie až do súčasnosti. Je organickým pokračovaním jeho predchádzajúcich monografií (*Gistoryja belaruskaj etnografii XIX st.*, Minsk 1964; *Asnovnyje etapy i tendencyi v razvicii darevaľucyjnaj belaruskaj etnografii*, Minsk 1964; *Gistoryja belaruskaj etnografii. Pačatak XX st.*, Minsk 1970) a súčasne výsledkom systematickej vedeckovýskumnej činnosti tohto autora, ktorý sa od polovice päťdesiatych rokov zameriava na výskum jej dejín. Jeho práce možno v určitom zmysle považovať za doplnok a rozšírenie monografie S. A. Tokareva (*Istorija ruskoj etnografii. Dookt'abrskij period*, Moskva 1966, s. 456):

Autor si problematiku vývinu bieloruskej etnografie v tomto polstoročí rozčlenil jednak vývinovo, jednak tematicky, čím sledoval snahu z dvoch rozdielnych hľadísk analyzovať jej rozvoj.

V úvode definuje predmet a cieľ etnografického bádania, pričom pripomína, ako sa v tomto období postupne spresňoval v úzkej spolupráci s rozvojom etnografického štúdia v celom Sovietskom zväze. Etnografiu chápe ako historickú disciplínu už v zmysle jej najnovších definícií ako vedu o etnickom a kultúrnom rozvoji všetkých národov sveta, vrátane ich etnogenezy, etnickej histórie a etnických procesov.

Prvé tri kapitoly venoval náčrtu jej dejín, ktoré rozčlenil do troch období (1917—1931, 1931—1941, 1945—1956; obdobie od r. 1957 chápe už ako súčasnosť); medzi sebou sa značne odlišujú nielen podmienkami, aké táto veda mala pre rozvoj, ale aj výsledkami, aké dosiahla.

V dvadsiatych rokoch sa bieloruská etnografia rozvíjala spočiatku v centrálnych inštitúciách (v Akadémii dejín materiálnej kultúry, Zeme-pisnom ústave v Leningrade, na univerzite v Leningrade a Moskve, vo vedeckých spoločnostiach a múzeách), neskôr v širokej sieti vlastivedných organizácií a múzeí na území Bieloruskej SSR. Autor pripomína, že v tomto období vyšlo značné množstvo prác o tradičnom spôsobe života a kultúre bieloruského ľudu.

Tridsiate roky možno charakterizovať ako obdobie ostrých vedeckých

diskusí o úlohách a mieste etnografie v systéme spoločenských vied i ako obdobie rozvoja marxisticko-leninskej metodológie a prehĺbenia štúdia aktuálnych problémov. Hoci v centre záujmu bola materiálna kultúra, zvyky, obyčaje a povery, jednako počet väčších prác je dosť skromný.

Tretie obdobie znamená vo vývine kvalitatívny vzrast. Po oslobodení vzniká v Institute istorii AN BSSR najskôr sektor etnografie a folkloristiky, ktorý sa r. 1957 mení na samostatný ústav (*Institut iskusstvovedenija, etnografii i folklora AN BSSR*). V ňom sa postupne formuje kolektív vedeckých a odborných pracovníkov, ktorý popri tradičných témach (napr. L. A. Molčanova, *Materialnaja kultura belorusov*, Minsk 1968) sa zameriava aj na problematiku etnogenezy, etnickej histórie, partizánskeho folklóru atď.

Ďalšie štyri kapitoly venoval autor rozboru vedeckovýskumnej a publikačnej činnosti z hľadiska niektorých špeciálnych tém. Na prvom mieste si všíma štúdium etnogenezy a etnickej histórie. Ako je známe, o nich sa rozvinula na stránkach odborných časopisov viac rokov trvajúca vedecká diskusia, ktorá podrobne analyzovala najmä otázky substrátu, superstrátu a adstrátu v etnogeneze Bielorusov. Jej bolo venovaných aj niekoľko osobitných monografií (napr. F. Kanstancina, *Ab pachodzanni belaruskaga naroda*, Minsk 1946; A. P. Pjankov, *Proischozdenije belaruskogo naroda*, Minsk 1948; M. Ja. Grinblat, *Belorusi. Očerki proischozdenija i etničeskoj istorii*. Minsk 1968 atď.).

Ďalšou tematikou, ktorá stála vždy v popredí jej záujmu, bol výskum materiálnej kultúry. Najpozoruhodnejšími prácami sú monografie B. I. Lebedevaj (*Žilišče i chozajstvennyje postrojki Belorusskoj SSR*, Moskva 1929), Rubilnika (*Nekatoryje danyja ab kultyry i byce kolgasov BSSR*, Minsk 1971) a kolektívna monografia *Vostočnoslavjanskij etnografičeskij sbornik* (Moskva 1956), v ktorom Ja. E. Blomkvistová rozobrala ľudové staviteľstvo a bývanie, N. I. Lebedevá pradenie a tkanie a G. S. Maslová typy ľudového odevu Rusov, Ukrajincov i Bielorusov.

Ako tretiu vyčlenil problematiku rodinného a spoločenského života a zvykoslovia, zo štúdia ktorej vyšlo viacero prác, napr. N. N. Nikolského (*Proischozdenije i istorija belorusskoj svadebnoj obrjadnosti*, Minsk 1956), A. M. Mickieviča (*Brak graždanskij i brak religioznyj*, Minsk 1961), A. M. Komarova (*Novyje javlenija v obščestvennom i semejnom bytu trud'jaščichsja Sovetskoj Belorussi*, Minsk 1969) atď.

Vo štvrtej viac-menej zbernej kapitole si všíma práce z problematiky povier, ľudového výtvarného i slovesného umenia ap. Upozorňuje na najpozoruhodnejšie monografie, medzi ktoré patrí práca A. Seržputov-

s k é h o (*Prymchi i zababony belarusav-paľašukov*, Minsk 1930), G. K. Mjarzlovaj (*Religija i byt*, Minsk 1968), I. M. Jelatomcevej (*Chudožestvennaja keramika Sovetskoj Belorussii*, Minsk 1964) a mnohé ďalšie.

Zo stručného prehľadu vidieť, že V. K. Bandarčyk podáva vo svojej práci dobrý prehľad o vývine bieloruskej etnografie v období 1917—1970. Citovaná literatúra s presnými bibliografickými údajmi umožňuje nielen porovnať si etnografický materiál o jednotlivých javoch ľudovej kultúry Bielorusov, ale aj autorove závery. Jeho práca môže sa v istom zmysle stať podnetom k spracovaniu dejín etnografie aj u nás.

A d a m P r a n d a

B. A. Kolčín, *Novgorodskije drevnosti*. Derevljannyje izdělja. Archeologija SSSR, Svod archeologičeskich istočnikov, vyp. E1-55, Moskva 1968, 186 str., 85 tab.

Archeologické výzkumy prováděné na území bývalého středověkého města Velikého Novgorodu přinesly řadu souhrnných poznatků o kultuře a způsobu života jeho obyvatel. Publikovány byly již podrobné rozborry architektury, kovových předmětů, tkanin, zbraní. B. A. Kolčín předkládá odborné veřejnosti analýzu dalšího souboru nálezů, a to nástrojů, nářadí a předmětů denního života vyrobených ze dřeva. Tato jedinečná kolekce 10.—15. století zasluhuje pozornosti všech národopisců, a to nejen těch, kteří se zajímají o otázky spojené se zpracováním dřeva. Autorem zveřejněný materiál je jako srovnávací v prostoru i času neopominutelný i tehdy, je-li zájem badatelů o danou problematiku omezen pouze hlediskem střeoevropským, českým nebo slovenským, a je-li vymezen časovým úsekem 19. a 20. století.

B. A. Kolčín svou práci koncipoval jako podrobnou, důsledně dokumentovanou informaci o veškerých dřevěných předmětech nalezených na území tzv. Nerevského výkopu v kulturních vrstvách 10.—15. století. Proto jednotlivé skupiny předmětů, nářadí a nástrojů popisuje v typických formách, klasifikuje je co do významu a užití, provádí jejich typologii a zařazuje je do časové chronologie. Téma člení do šesti kapitol. V prvé seznamuje badatele se skladbou lesních porostů v okolí Velikého Novgorodu ve sledovaném období, s využitím určitých druhů dřeva při výrobě jednotlivých předmětů, s dobovým nářadím, nástroji a v neposlední řadě i se základními pracovními postupy a technologií výroby. Tato stať je v podstatě odborným úvodem k dalším pěti kapitolám věnovaným

rozboru a rekonstrukci doložených předmětů. V kapitole druhé, tematicky zasahující rozmanitou, vzájemně nesouvisející škálu předmětů, se autor zabývá doklady pracovního inventáře zemědělců, brtníků, rybářů a některých řemeslníků (ševců). V kapitole třetí shrnuje poznatky o výrobcích bednářských, o předmětech soustruhovaných, tvarovaných řezbou, dlabaných a pletených, které ve většině byly součástí domácího inventáře obyvatelstva Velikého Novgorodu v 10.—15. století. Kapitulu čtvrtou zaměřil k problematice dopravních prostředků (saně, lodě), kapitolu pátou věnoval analýze a rekonstrukci fragmentů přadláckého a tkalcovského náradí, dřevařskému soustruhu, jednoduchým typům mlýnského zařízení (žernovy) a dokladům dřevěných strojů. V kapitole šesté, poslední, pak shrnul poznatky o předmětech interiéru (nábytek, žaluzie), o drobných věcech denního života vyrobených ze dřeva (penály atd.) a o lidových hudebních nástrojích.

Kolčinova práce, jak vyplývá již ze stručného výčtu obsahu, zabírá tematickým rozsahem širokou oblast. Pro etnografa je však tato obsahová rozmanitost spíše předností. Ukazuje určitý, byť omezený, výsek hmotné kultury ve vzájemných souvislostech. Navíc shromážděný materiál skýtá poučení pro odborníky několika specializací: pro badatele v oblasti textilní výroby, zemědělství, rybolovu, včelařství, transportu, řemeslné výroby, interiéru, lidové hudby. Všimněme si alespoň nejvýraznějších souborů předmětů.

Tematicky nejucelenější je partie o přadláckém a tkalcovském náradí. Seznamuje se všemi druhy tohoto náradí, jak je známe z lidového výrobního procesu v 19. století. Shromážděné doklady přesvědčují o vysoké úrovni tkalcovského řemesla ve Velikém Novgorodě a jeho vývojovém zlomu nejpozději ve 13. století. Ze 13. věku totiž jsou doloženy fragmenty vertikálního tkalcovského stavu s podnožkami. Neméně zajímavý z hlediska dějin lidového transportu je soubor nálezů vztahujících se k dopravním prostředkům. Byly objeveny fragmenty lodí, různých typů saní; pozornost však upoutají zejména nálezy zbytků tzv. duhového záprahu a vleku. V kolekci drobných dřevěných předmětů pozoruhodný soubor tvoří doklady soustruhovaného stolního nádobí. Materiály již z kulturních vrstev 10. století nás přesvědčují o široké škále druhů, o dokonalosti tvarů tohoto nádobí. Vývoj jednotlivých druhů a forem lze v archeologickém materiálu sledovat od 10. do 15. století. Ovšem právě u tohoto početného, funkčně uzavřeného souboru můžeme prokázat přímou historickou souvislost s dřevěným jídelním servisem užívaným v lidovém prostředí celé severovýchodní Evropy ještě v 19. století. Obdobnou historickou kontinuitu můžeme sledovat na nádobí tvarovaném řezbou (črπάky, lžíce), na nádobách dlabaných, bednářských a na předmětech pletených

z kůry, slámy a orobince. Kolekce zveřejněná B. A. Kolčinem nás přesvědčuje o důležitosti dřeva v hospodářském životě středověkého člověka. Již pro všechny tyto konkrétní poznatky a stejně tak i pro dosud nejucelenější zpřístupnění dřevěných předmětů, náradí a nástrojů z časového úseku pěti století z určité lokality je předložená kniha cenná.

Význam Kolčinovy práce je však širší a přesahuje rámec materiálové práce. Vede k zamyšlení nad dosud nedořešenými otázkami. Kolekce dřevěných náradí a nástrojů z Velikého Novgorodu opět dokazuje, jak důležitým hospodářským a kulturním mezníkem ve vývoji společnosti, a to městské výrobní společnosti, bylo období 13. a 14. století. Během 13. století nejen že na základě jednotlivých fragmentů můžeme usuzovat na zdokonalení výroby některých odvětví (např. tkalcovství), nýbrž během tohoto a následujících věků do denního života novgorodského městského byvatelstva vstupuje řada nových předmětů domácího života, rozvíjí a mění se výtvarná stránka výrobků „užitého umění“. Se souborem, tak jak jej zachycují výzkumy z 13. až 15. století se setkáváme v lidovém vesnickém prostředí sledované oblasti (i celé severovýchodní Evropy) ještě v 19. století, tedy v okamžiku zániku tzv. tradiční lidové kultury. Doklady shromážděné z Nerevského výkopu potvrzují poznatky, dokumentované i jinými materiály, že kultura vytvořená v 13. a 14. století hluboko ovlivnila vývoj lidové kultury na několik příštích století. Tento vliv je prokazatelný v novgorodských materiálech u předmětů, které zahrnujeme do oblasti lidových řemeslných výrobků. Mezi vývojem kultury a některými rysy způsobu života výrobních vrstev středověkého města a kulturou vesnického obyvatelstva musel proto po určitou dobu existovat přímý vztah, který se ovšem v průběhu staletí měnil. Toto zjištění vede ke dvěma závěrům. Kořeny některých jevů lidové kultury, a to především jevů hmotné kultury, mohou sahát hluboko do historie a nemusí zaznamenat podstatné funkční ani tvarové změny v průběhu několika věků. Proto historické studium jevů lidové kultury nelze opomíjet. Naopak nutno hledat vysvětlení určité stagnace vývoje kultury vesnického obyvatelstva a příčiny diferenciací lidové kultury městské a vesnické v konkrétních historických podmínkách.

Studium historie lidové kultury a způsobu života některých vrstev vesnického i městského obyvatelstva nelze vyloučit z oblasti studia etnografie, právě tak jako dějiny předkapitalistické a raněkapitalistické společnosti nelze vyloučit z oboru historie. Význam historické etnografie je pak tím důležitější, že její poznatky jsou přínosem i k dějinám hospodářství, kultury (a jejich vzájemného vztahu) širší společnosti určitého období a oblasti. Navíc každé zjištění je doposud novem a zaplní prázdné místo.

Miriám Moravcová

Roczniki socjologii wsi. Studia i materialy. Tom XI — 1971. Instytut filozofii i socjologii polskiej akademii nauk. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1973. 304 stran.

Úloha lidové tradice projevující se v minulosti i v současném životě vesnického a částečně městského obyvatelstva je v popředí zájmu badatelů nejen v oblasti národopisu, ale i psychologie, sociologie, historie a dalších vědních disciplin. V mnoha stránkách života lidová tradice nevy-
mizela a dalo by se říci, že se změnila v novodobé impulsy, ovlivňující náš život. Dokazuje to i výběr příspěvků recenzovaného ročníku, z kterého pro etnografa nejzajímavější je oddíl první a pátý z celkového počtu sedmi oddílů.

První oddíl je věnován vesnici jako prostředí výchovy. Obsahuje celkem devět příspěvků, zabývajících se různými stránkami působení vesnické pospolitosti. První z nich se zabývá „Sociálně společenskou kontrolou jako prvku výchovy ve vesnickém prostředí“. Autorka M. W i e r u s z e w s k á vyzdvihuje výchovný moment lidové tradice, přežívající ve venkovském společenství. V minulosti tento výchovný moment tradiční vesnické společnosti patřil ke kardinálním znakům tohoto společenství. Nezabývá se zde však prameny sociální kontroly a jejím zakotvením v jednotlivých sociálně historických společenstvích; předkládá vesnickou pospolitost jako ucelenou jednotku s právní odpovědností a s právními výsadami. Zcela pomíjí diferencovanost vesnického obyvatelstva, mezilidské vztahy i vytváření sociálních skupin, z nichž např. skupina podruhů nemohla působit výchovně ve vztahu se skupinou sedláků na gruntech. Ponechává stranou i cíle této sociální kontroly ve vztahu k tradičním normám i funkce tradovaných norem v rozvrstveném „lidu“. Omezuje se na přehled forem vykonání sociální kontroly, na osoby, mající toto právo. Dokazuje na příkladech důležitost role sousedů, skupiny vrstevníků a celé vesnické pospolitosti pro proces dospívání a enkultury jedince i na chování dospělých jedinců. Účinnou zbraní psychologického nátlaku vesnického kolektivu k napravení či potrestání byl společenský bojkot a výsměch. Autorka dochází nakonec k závěru, že sociální kontrola ve vesnickém prostředí se oslabuje, ale nedotýká se příčiny tohoto procesu. Ty lze vidět v rostoucí nezávislosti na „obci“, v širším působení města jako místa pracovních příležitostí, vyrovnávající sociální příslušnosti v socialistické společnosti apod.

Článek A. K o w a l s k é - L e w i c k é „Tradiční obyčejové formy ve vztazích mládeže na Podhalu“ je cenným přínosem pro studium života této oblasti i svými záměry a uváděným srovnávacím materiálem. Autorka na základě vlastních výzkumů, prováděných od r. 1952 do r. 1968

ve vesnicích a rodinách na Podhalu, dochází k výsledkům založeným na konfrontacích jedinců v různých časových obdobích (informace z pozice dětství i z pozice dospělých na stejné téma). Autorka podrobně rozebírá odlišnost života na Podhalu proti ostatním částem Polska. Analýzou příkladů tradičních forem zaměstnání i zábavy i pozdějšího dospívání mládeže dochází k závěru, že život mladých obyvatel Podhalí po morální stránce probíhá v tradiční rovině; co se však změnilo, je způsob práce, ekonomické a společenské projevy. Vesnický způsob života se přizpůsobuje pod vlivem města a škol maloměstskému způsobu života. Závěry autorky se v podstatě kryjí s výsledky studia mládeže v jiných krajích. V současné době např. problém udržování obyčejů a vytváření vztahů mezi mladou generací a střední a starou generací na vesnici souvisí s udržováním výročních obyčejů a zábavních cyklů, kdy přes přesné vymezení sféry mládeže dochází k překrývání práva dospělých s právy mládeže (organizace chasy v době hodů a na ostatky).

Příspěvek M. Trawińskiej „Sexuální výchova vesnické mládeže v rodině a skupině vrstevníků“ tematicky navazuje na předešlý článek. Je výsledkem výzkumu dvou obcí — jedné z průmyslové oblasti, druhé z oblasti rolnicko-řemeslné. Autorka rozdělila mládež do čtyř skupin (školači, studenti, studenti či pracující mimo domovskou obec a mládež pracující v domovské obci). Poukazuje na vliv rodiny, vesnického prostředí, vliv přátel i vliv města, projevující se ve formování jedince a jeho životního náhledu.

K. Kwasiński v článku „Společensko-sociální a výchovná situace dítěte v opolské vsi“ ukazuje dialektičnost vesnické výchovy, uplatňované starou generací. Na jedné straně pozitivní výsledek, projevující se podstatnou samostatností v raném věku, na druhé straně negativní výsledky odrážející se ve formování osobnosti dítěte, přetěžování prací a přemírou dočasných i trvalých odpovědností. Výchova, ve které přetrvávají zásady patriarchálních vztahů, vyžadujících naprostou poslušnost a úctu k otci a snaha o udržení starých norem a tradic se projevuje u dětí v jejich začlenění v současném životě. Důsledky opožďování rodinného a společenského života na vesnici za ekonomickým vývojem pocítují děti hlavně převedením do městského prostředí, kde nejsou schopny zaujímat vlastní životní postoje a raději samy přebírají způsob života města.

B. Zakrzewska v příspěvku „Zájem a plány dětí v nábožensky smíšené vsi vojvodství białostockém (výsledky psychologických výzkumů)“ analyzuje výsledky výzkumů týmu badatelů. Dokumentuje již dříve zjištěné skutečnosti, že dětské kolektivy přehlížejí kriteria, která přísně dodržují dospělí. Uzavírá, že na rozdíl od dospělých dětí hodnotí jednot-

livce realističtější. Pozitivní psychické a charakterové rysy a společenské zájmy jsou pro ně důležitější než náboženské vyznání a národnostní příslušnost. Konstatuje, že děti ve zkoumané oblasti mají tendenci ke vstupu do života v manželství s partnery často jiného vyznání a že u nich v tvorbě představ o životě převažuje vliv modelu manželství a rodiny jejich rodičů.

Tematikou mládeže se zabývá autor W. M i e r o s ł a w s k i v článku „Směrové odlišnosti fyzického vývoje mezi vesnickou a městskou mládeží vojvodství gdaňského“. Text doplněný grafickými tabulkami dokazuje slabou fyzickou kondici městské mládeže na rozdíl od mládeže z vesnice a malých měst. Článek je vážným varováním a nabádá k řešení této sociální a zdravotní otázky.

B. Ł o b o d z i ń s k á v ryze sociologickém příspěvku „Pohledy obyvatel měst a vesnic na úlohu instituce manželství a rodiny“ dochází k závěru, že vývoj názorů na manželství se různí, přičemž hraje roli pohlaví (vystupuje emocionalita žen) i prostředí (vesnice a město). Vyslovuje domněnku, že vesnice se svojí tradicí manželství a rodiny zůstane ještě dlouho základnou lidské reprodukce.

W. G a l a n t přibližuje problematiku mládeže v článku „Úsilí mladého pokolení vesnice koninského průmyslového okresu“. Inspirací masové kultury se diferencují zájmy mládeže a jejího dalšího zaměstnání, kde převládá touha odcházet za prací do města a žít v městských podmínkách.

T. O s i a k v „Bytových, zdravotních a výchovných podmínkách rolnicko-dělnických rodin v jedné ze vsí vojvodství varšavského“ na základě dotazníkové ankety ukazuje rozdíly mezi životní úrovní zemědělce a rolníka — dělníka. Autor, vesnický lékař, se zabývá tímto problémem sice z lékařského hlediska, ale dotýká se i otázek bydlení — domu jako sídla rodiny, hospodářství, rodinných vztahů apod. Dotazník je velmi podrobný a je v textu uveden. Z výsledků ankety vyplývá, že rolnicko-dělnická rodina má daleko horší podmínky než rodina rolnická, ať jde o početnost rodiny (rolník zůstává často bez dědice), o větší vydání na nejnutnější potřeby pro početnou rodinu, bytovou stísněnost (často slouží lůžko dvěma osobám), silnou zaneprázdněnost žen s výsledkem menší péče o děti, špatnou hygienu a z toho vyplývající horší zdravotní stav. Na závěr autor dokazuje, že na tyto negativní výsledky má vliv hospodářský rozvoj oblasti, vzdálenost od městského prostředí, hustota obyvatel, komunikace apod.

Druhý oddíl je věnován problematice zemědělských družstev. L. M. S z w e n g r u b v příspěvku „Vzdělání členů rolnických výrobních družstev“ analyzuje stav vzdělání, věk, aktivitu apod., K. G r o s z y ń s k i

provedl podrobný rozpis pracovníků, důvody fluktuace apod. v článku „Povolání, vytváření a trvalost zaměstnání pracovníků PGR“, S. Kowalik navazuje na předchozí článek příspěvkem „Osudy školních dětí pracovníků PGR v letech 1963 a 1967“, kde rozvádí problém dětí, které pro těžké rodinné poměry a slabě organizované školství na vesnici nechtějí pokračovat ve studiu na vyšších stupních.

Třetí část ročníku obsahuje příspěvky o výchově a prostředcích výchovy vesnice. H. Przesławska v článku „Úloha učitele na kašubské vesnici“ poukazuje na důležitou roli učitele v této dvojjazyčné oblasti, na vliv tradice — rodiny, sousedů a vrstevníků při výchově mládeže mimo školu, kostela a obce samotné; na roli, kterou ve výchově dětí hrála hegemonita a konzervativnost obyvatelstva Kašub v kritických dobách germanizace. Autorka vychází ze studia písemných pramenů, kronik i ze vzpomínek pamětníků a informátorů při vlastním výzkumu.

M. Misińska se ve „Výchovné instituci vesnické pospolitosti na Podhalu“ zabývá změnami těchto institucí. Do 2. světové války byly těmito institucemi rodina a vesnická pospolitost spolu s církví, po válce tuto tradiční výchovnou roli převzala škola a prostředky masové informace.

I. Lepalczyková v článku „Role výchovně společenské všeobecné university ve vesnickém prostředí“ upozorňuje na aktivní roli této instituce a jejích odvětví jako jednoho z činitelů, které způsobují intenzivní přeměnu současné vesnice.

Na předešlý článek tematicky navazuje příspěvek J. Kuźmy „Vesnické prostředí jako příjemce znalostí o zemědělství“. Jde o analýzu výzkumů, při kterých se ukázalo, že zpočátku vesnické obyvatelstvo muselo být k účasti na kursech o vědě v zemědělství přemlouváno, po ukončení I. a II. stupně se však obyvatelé sami dožadovali dalších kursů. Rozrostla se i zainteresovanost osobního sebevzdělání v provozu zemědělského hospodaření. Podobný způsob zemědělského vzdělávání byl rozšířen od začátku století v podobě zimních hospodářských škol i na našem území a vedle dobré úrovně měl i početnou návštěvnost.

Patologií společenského života se zabývají dva příspěvky čtvrtého oddílu. Zajímavé a v současné době navíc aktuální problémy vědních disciplín sociologie, psychologie a dalších reprezentují autoři P. Watson — W. Wincławski příspěvkem „Alkoholismus a venkovská rodina a dítě“ a C. Godwood — Sikorská článkem „Problém alkoholismu ve dvou maloměstských lokálních společenstvích (industrializovaného a neprůmyslového)“. Oba příspěvky dochází shodně k výsledku, že alkoholismem rozvrácenou rodinou trpí výchova dítěte, životní úroveň postižené rodiny apod.

Pátý oddíl Roczniku socjologii wsi je věnován bádání o rodině jako výchovné instituci v jiných zemích. Tři příspěvky tohoto oddílu mají vysokou úroveň. Jsou postaveny na sociálně společenském základě a mimo jiné dokazují podobný vývoj typu rodiny v širším zeměpisném měřítku. M. B i e r n a c k á se věnuje v článku „Bulharská rodina (z vlastního studia ve vsi Gramada)“ analýze vývoje tradičních rodinných forem v příbuzenském systému bulharské vesnice po 2. světové válce, charakteristických pro celé území jižních Slovanů. Sleduje změny podmíněné přebudováním politického a společensko-hospodářského základu státu, tj. kolektivizací rolnictva, aktivní komunikací mezi městem a venkovem, kvalifikací a vzděláním mladých lidí, rozšířením vlivu hromadných sdělovacích prostředků, mizejícím rozdílem mezi městem a vesnicí, zprůmyslněním vesnice apod. Ukazuje, že přežívající typ společné rodiny současně s rozšiřováním podílu malých rodin měnil svoji funkci a strukturu. Do rodového systému začleňuje též „familie“, charakteristické se skupením rodin bez povinnosti udržování společného hospodářství; tato tradice je dodnes živá, avšak nepříliš rozšířená.

Autorka dále rozebírá rodinu jako výchovný moment eticko-morální, kdy se rodina i rod a vesnická lokální pospolitost doplňovaly v systému sociální kontroly. Uzavírá, že „vedoucím typem je malá rodina, stále častěji se opírající o manželství podle vlastního výběru, rozvíjející se na zásadách partnerství a vychovávající své děti v atmosféře kolegiality, nikoliv podle starého patriarchálního řádu. Vedle ní se udržuje nadále rodina složená ze tří pokolení (rodiče, děti a staří rodičové), ve které také hrají hlavní roli mladí rodiče a nikoli rodiče staří. Nakonec je nutno podotknout, že ve všech typech rodin vzrostla nepoměrně úloha a význam ženy. Rozumí se, že tato nová pozice ženy v rodině a společenském životě vesnice a celé země se váže především s revolučními změnami ve zřízení, které nastaly v tomto kraji po II. světové válce.“

M. T h o m i n e - D e s m a z u r e s uvažuje ve svém příspěvku „Funkce vesnické rodiny ve Francii v procesu socializace“ o nutnosti přeměny vesnice, působící jako činitel výchovy mládeže a o nutnosti změny dosavadního zastaralého školství na školství demokratické. Také tato autorka poukazuje na rozdílnost organizace práce ve velké rodině a současně malé rodině, na rozdílnost výchovy v obou typech rodin. Tvrdá disciplína a autoritativnost je dnes nahrazena důvěrou a vzájemným porozuměním. Také manželství, dříve pojímané jako společenská funkce, sloužící především k upevnění blahobytu rodiny, se mění spolu se změnami výchovy a strukturou vesnice. Bylo by jen zapotřebí, aby tyto změny byly intenzívní a obecné.

K. H o n k a l a uvádí v článku „Společenské kontakty mezi rodinami v jedné z vesnic ve Finsku“ výsledky výzkumu obce Kodjala, kde byl prováděn pomocí ankety sociologický výzkum.

Poslední část Roczniku tvoří dvě rozsáhlé recenze, překlady, informace a kronika.

Z hlediska etnografie jsou v tomto svazku nejpodnětnější ty příspěvky, které se zabývají vesnicí jako prostředím rodinného života, výchovnými momenty rodiny a vesnické společnosti, výchovou ke vstupu mladých jedinců do života a jejich zapojení do tradiční vesnické kultury a jejího vytváření, atd. Ze všech příspěvků vyplývá, že lidová tradice měla a dodnes má silný vliv na výchovu a udržení některých prvků tradice v současnosti (rodina, struktura vesnice, pospolitost apod.). Přínosem jsou i příklady použití metody řešení otázek blízkých i etnografickému výzkumu.

I v a F a r k a č o v á

Usmena književnost. Izbor studija i ogleda. Priredila dr. M a j a B o š k o v i ć - S t u l l i . Zagreb 1971, 375 stran.

„Ústní literatura na jazykovém území Charvátů, Srbů, Černohorců a mohamedánů byla v minulém století středem pozornosti autorů jak u nás, tak i v celé Evropě.“ Těmito slovy uvádí redaktorka výbor z článků a studií (nikoliv jen z minulého století), které se vztahují k jihoslovanským folklórním materiálům všeho druhu. Výbor je uveden charvátským překladem známé práce J a k o b s o n o v y - B o g a t y r e v o v y *Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens* z r. 1929 a velkou studií redaktorky sborníku, kterou otiskuje pod názvem *Usmena književnost u sklopu povijesti hrvatske književnosti* (s. 31—58). Boškovičová si všímá vztahů mezi písemnou a ústní literaturou, probírá názory představitelů různých vědeckých škol a upozorňuje na vztah mezi termínem „folklór“ a „ústní literatura“. První z nich obsahuje totiž řadu etnografických aspektů (existence folklóru ve společnosti, různé estetické a mimoestetické funkce, sledování variant...), zatímco druhý je označením těch jevů, které z lidové společnosti vstupují do literatury (tiskem vydané zápisy, sbírky apod.). Dále rozebírá národní charakter lidové slovesnosti jižních Slovanů a ve třetí části studie spíše programově vypočítává klady a zápory ve studiu jednotlivých žánrů lidové slovesnosti v SFRJ, a to včetně úvah o pololidové slovesnosti a jejím vztahu k tzv. „šund“-literatuře. Zvláště tato závěrečná pasáž studie (s. 54—58) je na jihoslovanské poměry neobyčejně obsáhlá a podnětná. K obecným studiím sborníku

ještě patří *Gavran i konj* Jure Kaštelana (s. 65—79), která je esejem o metaforické symbolice noci — černé země — smrti a zelené trávy — života v charvátských lidových baladách a romancích.

Největší část vybraných článků pojednává o jednotlivých žánrech ať již v tradičním komparatistickém osvětlení nebo v tematických či obecně estetických rozbořech. Tak byla pro tento sborník přeložena známá studie Aloise Schmause *Gattung und Stil in der Volksdichtung* (1959) a znovu vydána velká část rozpravy Vatroslava Jagiče, uveřejněná zde pod názvem *Južnoslavenske narodne priče o Grabancijašu dijaku i njihovo objasnjenje* (pův. v Archiv für slavische Philologie 1877). Zařazení obou prací jen podtrhuje zájem současné jugoslávské folkloristiky o tradiční filologicko-folkloristické analýzy, které sledují základní srovnávací otázky. Na Schmause navazuje Olinko Delorko studií o charvátské lidové romanci o raněném junákovi, Maja Boškovićová s rozbořem balady o pastýři a třech věštkyňách (zapsala v r. 1966 v Čunovu u Bratislavy při výzkumu lidové slovesnosti), a Milovan Gavazzi s precizním rozbořem motivu o junákovi Novakovi a víle a o králeviči Markovi a bratru Andrijašovi. Obecnější práce jsou věnovány dalším žánrům: pohádce (Stulli), drobným druhům (Knežević), lidovému divadlu (Rožin) a historické tematice v písních z první světové války (Krlježa) a z osvobozeneckých bojů (Stulli). Zvláště poslední studie (poprvé 1960) je materiálově bohatá a kromě textů písní obsahuje i prozaické vypravování. Autorka ukazuje, které rysy veršové stavby písní pocházejí ze starých folklórních skladeb a které jsou nové, všímá si jejich existence, zápisů i edicí z let těsně po válce.

Řada článků je věnována speciálním otázkám textové a veršové analýzy. Zahajuje ji výběr ukázek z knihy Tomo Maretiće *Naša narodna epika* (1909), v níž se autor zabývá metrikou epických písní a využitím hyperbol, dále je zde přeložen Schmausův článek *Formel und metrisch-syntaktisches Modell* (1960), v němž se zabývá jazykovou stránkou bugarštic, a výňatek z knihy Ivana Slamniga *Disciplina mašte* (1965) o staré charvátské ústní a písemné veršové tvorbě ve srovnání s románskou tvorbou. Místem, které zaujímají loci communes v lyrice a epice, se zabývají ukázky ze studií Karla-Heinze Polloka a Vojislava Durice.

Zbývající dvě studie jsou dosti specifické. Ilja Nikolajevič Goleniščev-Kutuzov široce vykládá historický vývoj názorů na lidovou slovesnost jižních Slovanů a zvláště se zabývá objevy badatelů 20. století o interpretaci a repertoáru pěvců, kteří znali až 300 písní o 200 000 až 400 000 veršů. Příspěvek Kutuzovův byl přeložen z jeho knihy *Epos serbskogo naroda* (1969). Vido Latković se zabývá pololiterární

tvorbou v rámci lidové slovesnosti do 18. stol., zvláště vlivem studentů, bohoslovců a kněží na lidovou literární tvořivost.

Sborník *Usmena književnost* je nesporným přínosem k obecným znalostem o folklóru Charvátů a Srbů. Výběr článků je ovšem někdy poněkud nerovnoměrný jak tematicky, tak i jejich hodnotou. Také střídání úryvků z větších prací se samostatnými ucelenými články poskytuje poněkud mozaikový pohled bez viditelného vnitřního sepětí. Redaktorka sama cítí některé obsahové nedostatky a omlouvá je v úvodu. Snaha o přehlednost je patrná v dodatku k chrestomatii (s. 357—375), kde je výběrová bibliografie základních prací o ústní literatuře z minulého i tohoto století, soupis důležitých sbírek všech žánrů, hlavní údaje o citovaných badatelích, sběratelích a epických postavách z textů, a krátký slovníček odborných termínů, zvláště z versologie. Sborník je dobrým dílčím přínosem k obecné informovanosti zvláště zahraničního čtenáře a užitečnou chrestomatií textů jihoslovanských, německých a ruských vědců, kteří pracovali na území SFRJ a věnovali se studiu její lidové slovesnosti. Toto propojení vlastního pohledu s názorem nejihoslovanského odborníka tvoří zajímavý, někde až polemický průhled do tvůrčí dílny badatelů a dodává sborníku neopakovatelný charakter. Problémem ovšem zůstává délka zvolené ukázky, nutnost redakčního zásahu a zkracování uvnitř textů a autorizace takto vzniklých ukázek. To se však redaktorce sborníku zřetelně podařilo a také přeložené texty plně vystihují originál.

Bohuslav Beneš

Slovenske ljudske pesmi I. (sestavili Z. Kumer, M. Matičetov, B. Merhar, V. Vodusek), Ljubljana 1970, 439 stran.

Vydávání písňových edicí jednotlivých národů přináší i dnes řadu problémů. Je to jednak velký rozsah materiálu, který musí být zpracován v souladu se současným bádáním teoretickým, nezbytnost týmové práce a nezřídka i omezené možnosti ediční. Objeví-li se tedy nová národní edice odpovídající svým rozsahem a významem edicím 19. století, je to doklad vysoké úrovně folkloristického bádání. V našich zemích se podařilo pouze na Slovensku postavit současnou paralelu Slovenským spevům, zatímco sbírky Sušila, Bartoše nebo Erbena se svých ekvivalentů zřejmě hned tak nedočkají. I v ostatních evropských zemích není vydávání podobných edicí zdaleka záležitostí běžnou. Zatím pouze maďarská edice *A magyar népzene tára* a polská reedice díla O. Kolberga tvoří výjimky. A k nim se nyní připojuje edice slovinských lidových písní, kterou připravují pracovníci Glasbeno narodopisného institutu, pedagogické akade-

mie a ústavu pro slovinskou etnografii Slovinské akademie věd. Z plánovaného asi desetisvazkového díla vyšel první svazek, na jehož přípravě se podíleli Z. Kumer, M. Matičetov, B. Merhar a V. Vodušek. Původně připravovali editoři kritické vydání klasické sbírky slovinských lidových písní K. Štrekelje z let 1895—1923, avšak písňový materiál se zatím natolik rozrostl, že, má-li být obraz slovinské lidové písně co nejúplnější, museli sáhnout k jinému řešení. V plánovaném kritickém vydání všech dodnes známých slovinských lidových písní budou publikovány zápisy K. Štrekelje, dále výsledky sběratelské akce „Das Volkslied in Österreich“ a zejména materiál získaný během posledních dvaceti let zásluhou systematického výzkumu slovinských lidových písní, který provádějí pracovníci GNI v Lublani.

Pojem lidová píseň je v edici pojat velmi široce. Na rozdíl od K. Štrekelje, zcela přirozeně vzhledem k novému materiálu v některých bodech, zahrnuli autoři do připravované edice i zlidovělé písně známých autorů, dále některé novější např. partyzánské písně, k lidovým písním v tomto pojetí řadí také útvary přednášené vázaným způsobem řeči (některé novoroční koledy), napodobování zvířecích hlasů, pastýřské pokřiky a vyvolávání prodavačů. Do edice bude začleněna rovněž lidová rytmizovaná próza, jak se objevuje ve starých lidových modlitbách a v oddavkových listech nebo v některých obyčejích, např. při zvaní na svatbu atd. Takové útvary nejsou metricky vázány, avšak projevuje se v nich zřetelné členění na kratší úseky, což je vyznačeno rýmem nebo asonancí. Toto pojetí lidové písně shrnují editoři v definici, podle níž pojem lidová píseň obsahuje všechny hudebně zvukové projevy, které po určitou dobu obíhají uvnitř větší či menší sociální skupiny a pro něž je charakteristická spontánní, nikoli vědomě promyšlená nebo naučená improvizáční aktivita.

V třídění materiálu vycházejí editoři v podstatě ze systému K. Štrekelje, který bylo třeba vzhledem k novému materiálu v některých bodech rozšířit, případně korigovat. Vytvořily se nové skupiny písní, např. partyzánské písně, písně národně osvobozenického boje a nové vlastenecké písně. Autoři opravují Štrekeljovu klasifikaci, která vychází částečně z obsahu písní a částečně z jejich funkce. Sjednocením klasifikačních kritérií řadí pak do jedné skupiny např. původně taneční písně improvizovaného charakteru, které jsou melodickým obsahem blízké, ale K. Štrekelj je podle obsahu textu rozdělil do několika různých skupin.

Ve shodě se sbírkou K. Štrekelje jako první budou vycházet epické písně. Z plánovaných tří svazků vyšel zatím první, v němž jsou publikovány hrdinské a historické písně a písně s bájeslovnými a pohádkovými náměty. Další svazky epických písní budou obsahovat legendy, sociální, rodinné a žertovné písně. Publikovaný materiál je utříděn do 67 typů,

u každého z nich jsou uvedeny všechny známé varianty, a to jak úplná znění, tak fragmenty. Každý typ je doplněn komentářem a příslušnou literaturou. Přínos vidíme též v tom, že v komentáři je zaznamenán výskyt téhož tématu nebo charakteristického motivu ve slovinských pohádkách nebo písních jiných národů v Jugoslávii nebo v Evropě. Pokud jsou zaznamenány, uvádějí autoři u jednotlivých variant i poznámky samotných interpretů k písni a její funkci. Zejména údaje o funkci jsou cenným přínosem novějších zápisů. K rozsáhlejšími typům jsou připojeny mapky označující teritoriální rozšíření.

Moderní písňová edice se neobejde bez rejstříků. Bývají sestaveny podle různých kritérií a tvoří vlastně další práci, spočívající v analýze a klasifikaci písní podle nejrůznějších hledisek. Autoři sbírky sestavili rejstřík podle textových incipitů, lokalit, interpretů a zapisovatelů, dále rejstřík, v němž jsou označeny písně převzaté ze Štrekeljovy sbírky a jejich umístění v nové edici. Řazení písní do jednotlivých typů je ve sbírce provedeno podle textu. Autoři proto připojili další rejstříky, které ulehčují orientaci v materiálu podle jeho hudební stavby. Jsou sestaveny podle tónového materiálu, podle finál a kadencí a podle metricko-rytmické stavby. Praktický význam rejstříků je bohužel omezen rozsahem publikovaného materiálu. Vhodnější by bylo umístit je jako dodatek k poslednímu svazku edice nebo aspoň za oddíl epických písní.

Vlastní sbírku uvádějí autoři obsáhlou předmlouvou, v níž podávají přehled sběratelství slovinských lidových písní, objasňují své pojetí lidové písně, jak je uplatnili v této edici, připojují poznámky k utřídění a transkripci materiálu. V závěru sbírky je připojeno anglické resumé.

Vezmeme-li v úvahu rozsah edice a důkladnost, s jakou je připravována, je zřejmé, že editoři mají před sebou velký a zásluhový úkol, jehož uskutečnění znamená přínos nejen pro domácí odborníky, ale i pro folkloristické bádání v Evropě vůbec.

Marta Toncrová

ZPRÁVY

KONFERENCE NÁRODOPISNÉ SPOLEČNOSTI ČESKOSLOVENSKÉ

„Dokumentace národopisného materiálu ve vědeckých ústavech a muzeích“ byl název výroční konference, uspořádané Národopisnou společností československou při ČSAV a Slovenskou národopisnou spoločnosťou pri SAV ve spolupráci s muzeem TANAP v Tatranské Lomnici ve dnech 20.—22. října 1972 u příležitosti valného shromáždění SNS a zasedání hlavního výboru NSČ. Hlavní referát, který přednesl doc. dr. L. Kunz, se zabýval facetovým tříděním a jeho aplikací v etnografii. Dr. Zd. Mišurec z pražského etnografického ústavu podal přehled o jeho archívním fondu, skládajícím se z 200 000 písemných jednotek, 110 000 fotografií, 14 000 diapozitivů, 15 000 m šestnáctimilimetrového filmu, 3 000 kreseb, 9 000 plánů, 500 gramofonových desek a několika desítek magnetofonových pásek. Zvláštní pozornost pak věnoval fondu NSČ, který v ústavním archívu tvoří samostatný celek a postupně se zpracovává jednotným systémem. Obecněji byl zaměřen referát dr. E. Prandové z Národopisného ústavu SAV v Bratislavě, která informovala o systému třídění na svém pracovišti a požadovala vybudování organizované sítě vědeckých informací i soustavnou výchovu informačních pracovníků; s obsahem i rozsahem archívního fondu bratislavského národopisného ústavu bude národopisná obec i veřejnost seznámena v nejbližší době vydáním průvodce po tomto fondu. Tématem příspěvku dr. E. Hrubcové byla dokumentace národopisných sbírek a literatury pomocí samočinného počítače, předpokládající integrovaný informační systém. Se způsobem dokumentace muzea TANAP seznámil účastníky konference dr. J. Olejník, který též předvedl příklady z této dokumentační činnosti (v průběhu konference byly také vystaveny ukázky z kresebné dokumentace lidových staveb dr. J. Scheybala z archívu ÚEF ČSAV). O vzniku, vývoji a struktuře sbírek Národopisného muzea v Praze hovořila dr. A. Plessingerová, která seznámila přítomné také se stavem a způsobem dokumentace. Na konferenci NSČ a SNS dále přednesl příspěvek ing. A. Petráš (Aspekty odborného popisu předmětů), dr. S. Švehlák (Dva způsoby dokumentace národopisných materiálů z prostředí enkláv a diaspor), dr. V. Kovářů (Dokumentace lidového domu v Krajském památkovém středisku v Brně a její význam pro etnografickou práci), dr. E. Melmuková-Šašecí (Význam

znalosti regionální struktury jako podkladu systematické dokumentace národopisného materiálu], dr. J. Čabiňák o dokumentaci v Múzeu ukrajinskej kultury ve Svidníku, prom. hist. E. Lososová o úpravě popisu textilního materiálu při evidenci, II. stupně, prom. hist. J. Zastávková o dokumentaci lidové výroby, ing. Zd. Tempír o dokumentaci zániku tradičních způsobů zemědělské výroby a rozvoji socialistického zemědělství a dr. V. Gašparíková o dokumentaci lidové prózy s akcentem na význam pasportizace každého záznamu.

Konference na jedné straně potvrdila živý zájem o tyto palčivé otázky, na druhé straně se projevila řada naléhavých úkolů, jako vybudování jednotného systému etnografické dokumentace, posílení informačních středisek u vědeckých ústavů, vytvoření organizované sítě vědeckých informací a zavedení nejmodernějších metod do této základní oblasti etnografické práce.

Na závěr konference se uskutečnila národopisná exkurze vybranými vesnicemi Spiše a Liptova, při níž se účastníci mohli seznámit jak se zanikajícími tradičními, tak také novými socialistickými formami života slovenského lidu pod Tatrami.

Josef Vařeka